

Kissan paikka

1800- ja 1900-luvun taitteen maalaisyhteisön arvojen, ihanteiden ja sosiaalisen kontrollin
kuvastajana

Emma Uola

Pro gradu -tutkielma

Kulttuurien tutkimuksen tutkinto-ohjelma, folkloristiikka

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Huhtikuu 2025

Pro gradu -tutkielma

Kulttuurien tutkimuksen tutkinto-ohjelma, folkloristiikka

Emma Uola

Kissan paikka 1800- ja 1900-luvun taitteen maalaisyhteisön arvojen, ihanteiden ja sosiaalisen kontrollin kuvastajana

Sivumäärä: 65

Tutkielmassa tarkastellaan kissoja käsittelevää suomalaista kansanperinnettä, jonka perusteella luetaan esiin maalaisyhteisön arvomaailmaa. Pyrin ymmärtämään 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suullisesti välittyntä perinnettä ja kissan roolia rajatussa osassa sitä.

Aineistona käytän Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perinteen ja nykykulttuurin kokoelmia. Pääasiallisena aineistona toimii perinnelajeiltaan laaja eläinperinteen kortisto, jonka tukena hyödynnän syntytarina- ja uskomustarinakortistoja. Alkuperäinen arkistoaineisto on muodostettu 1800- ja 1900-lukujen aikana ja se kattaa alueellisesti koko Suomen.

Olen lähestynyt tutkimusaineistoani kontekstualisoiden sitä sekä historiallisesti että nykyhetkestä käsin, merkityksenmuodostusprosessina. Olen kiinnittänyt huomiota piirteisiin, joiden avulla arvomaailmaa on tehty perinteen keinoin näkyväksi. Tässä on toiminut apuna Klaus Helkaman moraalipsykologia sekä Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin käsitykset todellisuudesta sosiaalisena konstruktiona. Aineistoa lähestytään perinnelajiteorian valossa, jonka kautta on ollut mahdollista tarkastella perinteen keskenään poikkeavia funktioita. Kansanperinne nähdään tutkielmassa arvoja välittävänä ja uusintavana.

Kissoja käsittelevä perinne välittää köyhyyden kulttuurille ja agraariyhteisölle ominaista arvomaailmaa, jota olen lukenut esiin sekä konkreettisina kissoihin liitettyinä kuvauksina että symbolisina ja metaforisina kuvauksina. Ahkeruutta ja toimeliaisuutta on odotettu niin kissoilta kuin ihmisiltäkin. Kristillisen moraalin ja sosiaalisesti eettisen tapakäyttäytymisen mukaiset ihanteet, kuten kuuliaisuus ja siveys, ovat puolestaan luettavissa perinteen kissoista metaforisina ihmiskuvauksina.

Tutkimusaineiston pohjalta potentiaaliselle jatkotutkimukselle hedelmällisenä huomiona nousee esiin myös esimerkiksi terveyden ja hyvinvoinnin ihanteet sekä toisten ihmisten ja eläinten huomioon ottaminen. Lisäksi mielenkiintoisena näyttäytyy kansainvälisesti laajasti levinnyt käsitys mustista kissoista epäonnentuojoina tai valeasuisina noitina tai paholaisena. Suomalaisessa perinteessä vastaavia käsityksiä on löydettävissä, mutta verrattuna vähälukuisempina.

Avainsanat: kissat, arvomaailma, ihanteet, perinnelajit, uskomusperinne, arkistoaineistot.

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Kissa tutkimuskohteena	4
1.2	Keskeiset käsitteet	6
1.3	Tutkimuskysymykset	7
2	Aineisto	9
2.1	Perinnelajit ja arkistokortistot	9
2.1.1	Uskomukset ja enteet	10
2.1.2	Syntytarinat	12
2.1.3	Uskomustarinat	13
2.2	Aineiston muodostaminen	15
3	Metodologia ja teoreettiset viitekehykset	18
3.1	Kontekstualisointi ja merkitysrakenteet	18
3.2	Moraali ja arvot sosiaalisina konstruktioina	20
3.2.1	Perinne arvojen välittäjänä ja uusintajana	22
3.3	Tutkimuseettiset ongelmakohdat ja tutkijan positiointi	24
4	Kansanperinteen kissat	27
4.1	Syntytarinoiden ja uskomusten hyvä hiirikissa	27
4.1.1	Vastaus ongelmaan	28
4.1.2	Terävä kuin neula	31
4.2	Enteiden maagiset kissat	36
4.2.1	Vieraita tulossa	36
4.2.2	Kuolinsanomia	39
4.3	Uskomustarinoiden paholaiskissat	42
4.3.1	Luonnottomat kissat	43
4.3.2	Kissa moraalinvartijana	46
5	Hyveitä ja paheita, toiveita ja pelkoja	51
6	Kissa ajan peilinä	59
	Lähteet	63

1 Johdanto

1.1 Kissa tutkimuskohteena

Kissat ovat yksi maailman ja siten myös Suomen suosituimmista lemmikkieläimistä. Eläin on läsnä monessa kodissa, mutta myös fiktiivisenä, allegorisena ja symbolisena populaarikulttuurissa, kansanperinteessä ja moniaalla muualla. Kissaa on tarkasteltu filosofian, sosiologian ja psykologian näkökulmasta, osana taide- ja uskontohistoriaa, lääketieteen ja sen alatieteiden puitteissa sekä kirjallisuustieteissä. Kissan käyttäytymistä on selitetty ja kyseisestä eläimestä ja sen kuvauksista on luettu esiin poliittisia ja sosiaalisia kannanottoja esimerkiksi sukupuoleen, seksuaalisuuteen tai yhteiskuntaluokkaan liittyen. Kissoista ja kissojen vaiheista on lisäksi kirjoitettu useita populaaritietokirjallisuuden teoksia, joissa eläimen matkaa seurataan sekä kansainvälisessä että suomalaisessa historiassa (esim. Keinänen & Nyman 2012; Pietiläinen 2016). Liioittelematta voi todeta, että kissoilla on kautta historian ollut monivivahteinen, usein symbolinen rooli. Kulttuurintutkimuksellisesti, etenkin kotimaisessa folkloristiikassa, kissoja ei kuitenkaan ole juuri käsitelty.

Ihmisen ja kissaeläinten ambivalentin yhteiselön vaiheita seurattaessa saa käsityksen tavoista, joilla kissoihin on eri aikakausina suhtauduttu ja kuinka kissojen asema osana ihmisten arkea on muuttunut milloin parempaan, milloin huonompaan suuntaan. Kissojen vähittäisen kesyyntymisen villieläimistä ihmistä sietäväksi ja viimein domestikaation, eli läheisemmän yhteiselön ihmisen kanssa, on katsottu alkaneen samoihin aikoihin kuin ihmiskulttuurinkin: aloilleen asettuneet ihmiset päätyivät lopulta tarvitsemaan kissoja avuksi pikkujyrsijöiden ja muiden haitallisten eläinten hallinnassa, kun taas kissat huomasivat saavansa taatun ravinnon asutetuilla alueilla. Muutos näkyy niin ajallisena kuin geneettisenäkin. (Pietiläinen 2016, erit. 9–29; Rogers 2006, 7; Tillhagen 1982, 162–164.)

Tämänkin tutkimuksen puitteissa olennainen huomio aika- ja kulttuurisidonnaisuuden merkityksestä korostuu erityisesti silloin, kun tarkastelee niitä vaiheita kissojen historiassa, jolloin eläin on nauttinut suurtakin arvostusta ja palvontaa. Kyseessä on usein ollut uskonnolliseen maailmankuvaan pohjaavat toimintamallit, joista hyvänä esimerkkinä toimii egyptiläisten kissakultti. Siihen kuului olennaisena osana kissojen palvonta erinäisten jumalhahmojen maanpäällisinä edustajina. Palvonta huipentui jokavuotiseen uskonnolliseen karnevaaliin, jonka aikana kymmeniä tuhansia vain kyseistä tarkoitusta varten kasvatettuja,

tapettuja ja muumioituja kissoja haudattiin. Juhla toistui joka kevät hyvin pitkään, mikä tarkoittaa lukematonta määrää palvottuina uhrattuja kissoja. (Pietiläinen 2016, 48.) Uhraamisen taustasyöt olivat rituaalisia ja kyseessä oli ilon juhla. Päinvastaista speaktaakkelimaisuutta edustavat puolestaan valistusajan Ranska sekä Britannia, missä eläinten, etenkin tunnetilojaan ekspressiivisesti ilmaisevien kissojen, räökkääminen oli paikoittain suurtakin huvia. Lisäarvoa toimintaan toi alempiaan sortavien herrojen ja etenkin heidän vaimojensa järkyttäminen, olivathan säätyläisnaiset ensimmäisinä ottaneet kissat huomaansa. (Darnton 2009, 76–77, 90–92; Pietiläinen 2016, 227–228; Rogers 2006, 9–10.) Näin kissat valjastettiin välineiksi yhteiskuntaluokkien välisessä taistelussa.

Lukuun ottamatta kansanlääkintää ja taikoja, on kissan asema Suomessa ollut neutraali. Ensimmäinen kissa saapui maahamme noin tuhat vuotta sitten todennäköisesti idästä, ja kuten muuallakin myös Suomessa sen tehtävä oli pitää viljavarastot turvassa (Keinänen & Nyman 2012, 11–20). Suoranaisesta arvostuksesta ei kuitenkaan meilläkään voida puhua ennen nykyaikaisempia kissakäsityksiä, sillä vaikka maassamme ei muun Euroopan mittakaavassa olekaan dokumentoitu käsityksiä kissoista valeasuisina noitina tai paholaisena, myös Suomessa epäluuloa ja kytköksiä pahuuteen on esiintynyt. Epäonneen tai muutoin kissan negatiivisina pidettyihin piirteisiin viittaavat uskomukset ovat olleet Suomessakin tunnettuja – ja ovat edelleen. Aiemmassa suomalaista kansanperinnettä käsittelevässä tutkimuksessa kissat ovat olleet näkyvissä, mutta harvoin huomion keskipisteenä. Niiden läsnäolon ja arvostuksen jokseenkin ristiriitaista suhdetta on käsitelty esimerkiksi saduissa, pienfolkloressa ja uskomusperinteessä (Karhu 1985).

Kansainvälisessä uskomusperinteessä kissat ovat suhteellisen usein näkyvillä ja niihin liitetään usein noita- ja paholaistulkintoja tai yleistä epäonnea. Tanskassa kissat on heitetty ukkosella ulos taloista, koska maan kansanuskossa kerrotaan ukkosen haluavan syödä kaikki yliluonnolliset olennot. Virossa paholaisen sanotaan viihtyvän kissana, joka voi vihoissaan kynsiä ja repiä kuolleita. Saksassa puolestaan erään kaupungin pormestari todisti kuutamoyönä kolmen kissanhahmoisen noidan ilakoimista pihallaan ja syytti seuraavana päivänä kyseisiä naisia noituudesta. Asianmukaisen kidutuksen ja oikeudenkäynnin jälkeen naiset tuomittiin ja poltettiin elävältä. Kerrotaan myös belgialaisesta panimosta, jossa panimoprosessi epäonnistui jatkuvasti, kun joukko kissoja vaelsi panimon sisätiloissa. Epäonni päättyi, kun panimon omistaja heitti raivoissaan ämpärilliseen kuumaa vierrettä kissanjälkien päälle. Jäljet katosivat valittaen ja seuraavana aamuna kadulta löydettiin neljä poltettua naista – kuolleena. (Tillhagen 1982, 165; ks. Danielsson 1930, 99–105.)

1.2 Keskeiset käsitteet

Käsitteiden määrittely on tärkeää, jotta tutkimuksen kohde sekä tavat, joilla monitulkintaisiakin käsitteitä käytetään, olisivat mahdollisimman selkeitä. Tarkentamalla ja johdonmukaistamalla tutkimuksessa käytettävien käsitteiden määrittelyä myös väärinymmärrysten riski vähenee. Tutkimuskohteenani on kansanperinteen välittämä arvomaailma ja tutkimusaineistoni on kansanuskoa ilmentävää uskomusperinnettä. Määrittelen seuraavaksi, mitä näillä käsitteillä – kansanperinne, kansanusko ja uskomusperinne – tarkoitetaan tässä tutkimuksessa.

(Kansan)perinne määrittyy folkloristi Kaarina Koskea (2011b, 9) mukailleen paikallisesti omaleimaiseksi, valtainstituutioiden ulkopuolella välittyväksi aineistoksi, johon voi esimerkiksi kertomusten ja sanontojen ohella lukeutua mielikuvia, rituaalista toimintaa ja tapoja. Kansanusko puolestaan on tutkimuskäyttöön yleistynyt, virallisten uskontojen ulkopuolelle jäävää uskomuksellista kohdettaan neutraaleimmin kuvaava käsite. Kansanomaista uskonnollisuutta edustavan aineksen ja kristinuskon erottamisen toisistaan toisilleen vastakkaisina on kuitenkin katsottu jättävän huomiotta sen vuorovaikutuksellisen suhteen, joka tosiasiallisesti on vallinnut. Suullista perinnettä tarkastellessa ei voi olla huomaamatta, kuinka vastakkaisina esitetyt järjestelmät ovat todellisuudessa eläneet rinnakkain, eivät välttämättä aina sulassa sovussa, mutta sovussa kuitenkin. (Koski 2011a, 15–17; ks. L. Stark 2005.)

Tietynlaisesta problemaattisuudestaan huolimatta yleisesti hyväksyttynä terminä kansanusko sopii hyvin tämän tutkielman tarkoituksiin, sillä termi ymmärretään työssä sen laajimman määrittelyn mukaisesti. Tällöin sillä viitataan kansanomaiseen maailmankuvaan ja juuri tuon maailmankuvan uskonnolliseen ja uskomuksiin pohjaavaan ulottuvuuteen. Kyseessä ei kuitenkaan ole vain yliluonnolliseen kytkeytyvät käsitykset, vaan määrittelyn alle kuuluvat myös paikalliseen elämäntapaan kiinnittyneet arvot, normit ja sosiaaliset jäsenyydet. Näin kansanuskoksi luettavien käsitysten ja ajattelutapojen joukko onkin hyvin laaja ja lähenee määrittelyltään maailmankuvan käsitettä: sen voi katsoa ulottuvan kaikille inhimillisen elämän alueille. (Enges 2012, 59–60; Koski 2011a, 15.) Tässä mielessä kansanperinne ja kansanusko ovat ymmärrettävissä miltei synonyymisinä sillä erotuksella, että ensin mainittu pitää sisällään myös konkretiaa.

Jos kansanuskon katsoo edustavan kokonaisuutta, joka yliluonnolliseenkin kiinnittyvien asenteiden, näkemysten ja mielikuvien kautta näyttäytyy merkityksellisenä yhteisöllisten arvojen ja normien, identiteetin, jäsenyyden ja kriisien käsittelyssä, on uskomusperinne näiden

mielikuvien ja asenteiden konkreettista ilmaisua. (Koski 2011a, 17; 2011b, 9). Kansanusko on siis ymmärrettävissä niin yksilö- kuin yhteisötasollakin maailmankuvallisena kokonaisuutena, jota uskomusperinne kuvastaa (ks. Enges 2012). Uskomusperinne kokonaisuutena sekä siihen kuuluvat yksittäiset uskomukset heijastavat sitä taustalla vaikuttavaa maailmankuvaa ja ajattelun malleja, joissa ovat syntyneet ja joissa niitä ylläpidetään. Kiinteämuotoisten perinnetuotteiden ohella tähän kuuluvat myös epäviralliset ja keskenään ristiriitaiset uskomukselliset käsitykset, joita välitetään, arvioidaan ja käsitellään maailmankuvallisen, tilannekohtaisen ja monitulkintaisen uskomusperinteen keinoin. Näin ymmärrettyinä ”uskomusperinteessä on kysymys koko *traditioprosessista*, jossa yksilöiden ja yhteisöjen jollakin tavoin problemaattisiksi kokemia ilmiöitä käsitellään”. (Enges 2012, 62.)

Tutkielmassa kansanperinteeseen katsotaan kuuluvaksi kaiken tavalla tai toisella välittyvän perinteen huolimatta siitä, edustaako se uskomuksellista ainesta, tiettyä perinnelajia vai käytännön tapoja. Ilmaisuihin ”kissoja käsittelevät tarinat ja uskomukset sekä uskomuksellisia aineksia sisältävä perinne” tai sen johdannaiset tiivistyvät tutkimuksessa muotoon ”kissaperinne”. Ytimekkyystään huolimatta termi pitää sisällään koko tutkimusaineistoni uskomuksista ja enteistä uskomus- ja syntytarinoihin tai kulloisessakin tapauksessa erikseen käsiteltävän osan siitä. Siihen sisältyy myös selkeästi mihinkään tiettyyn perinnelajiin kuulumaton aines, johon eläinperinnekoristoa läpikäydessäni törmäsin. Tekstissä ilmenevät ilmaisut ”perinnetieto” ja ”tiedonanto” puolestaan viittaavat yhä uskomukselliseen aineistoon eikä niitä tulisi tulkita *tietona* sinällään vaan kyseisen aineksen ilmaisuna.

1.3 Tutkimuskysymykset

Tutkielmassa kissan roolia kansanperinteessä lähestytään arkistoaineiston valossa. Vaikka uskomusperinnettä ja kansanuskoa on suomalaisessa kansatieteellisessä ja folkloristisessa tutkimuksessa käsitelty runsaasti ja moneen eri aiheeseen kiinnittyen, ei kissoihin ole juuri kiinnitetty ohimeneviä mainintoja syvällisempää huomiota. Tutkimuksellani pyrin korjaamaan asiaa kiinnittämällä katseen kissojen läsnäoloon ja representaatioihin sekä näiden merkityksiin osana menneisyyden suomalaista maailmankuvaa ja arvomaailmaa. Eräänlaisena lähtöoletuksena on, että myös suomalaisessa perinteessä on nähtävillä niitä kansainvälisiä ja kristillisiä vaikutteita, joiden kautta kissa näyttäytyy usein epäedullisessa valossa. Kissaperinteessä onkin selvästi esillä pyrkimys välittää ja ajoittain kommentoida normeja, moraalialueita ja arvoja, mikä on ominaista niin uskomusperinteelle kuin suulliselle perinteelle yleensä.

Tarkastelen aineistoa nostamalla esiin esimerkkejä, joissa käsiteltävät aiheet ja teemat esiintyvät aineistossa monilukuisempanakin, joskin variointia luonnollisesti esiintyy. Esimerkkien pohjalta luen perinteestä esiin kissoihin liitettyjä käsityksiä sekä arvomaailmaa ja tapaa, joilla kissat ovat toimineet eräänlaisina symboleina ja mielikuvina sitä kuvatessa. Tulkinnan taustana toimii sosiaalishistoriallinen ja maalaisyhteisöön sidottu kulttuurinen konteksti. Tarkoitukseni on siis tulkita 1800–1900-lukujen taitteen kissoihin liittyvää suullista perinnettä, selvittää, kuinka perinne heijastaa kyseisen aikakauden arvoja ja arvomaailmaa, ja lopulta ymmärtää kissoihin liitettyjen piirteiden, symbolien ja uskomusten yhteyksiä laajempaan yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen tilanteeseen.

Varsinaisena tutkimuskysymyksenä on: millaisia arvoja kissoja käsittelevän perinteen avulla on pyritty välittämään? Tulkintaa johdattelevina apukysymyksinä puolestaan olen kysynyt, mitä nämä arvot kertovat ajastaan ja sille ominaisista hyveistä, ihanteista ja arvomaailmasta yleensä? Millä tavoin taustakonteksti näkyy kissoja käsittelevässä perinteessä? Peilautuvatko yhteiskunnan ihanteet suoraan kissaan vai välittääkö kissa niitä symbolisesti? Mitä kissoista yleensä kerrotaan? Tutkielma jakaantuu kahteen käsittelylukuun, joissa kissaperinnettä tarkastellaan eri painotuksin. Käsittelyt luonnollisesti myös risteävät, mutta yksinkertaisten ensimmäisessä osiossa kissat ovat enemmän yhteiskunnan ihanteita heijastava konkreettinen pääasia, kun taas toisessa osiossa eläin on eräänlainen arvokeskustelua ilmentävä metaforinen välikappale.

Tutkimusintressiä on motivoinut huomio siitä, kuinka huolimatta parantuneesta asemastaan kissat jakavat yhä mielipiteitä ja saavat osakseen pelkoa ja jopa väkivaltaista vihaa. Kissojen kohtelua käsittelevä keskustelu herättää usein voimakkaita tunteita ja kyseinen eläin on yksi hylätyimmistä niin meillä kuin maailmallakin. Suomessa vuosikymmeniä jatkunut kesäkissailmiö on nykyisin lähes ympärivuotinen, minkä lisäksi vapaana liikkuvia kissoja koskeva keskustelu on jatkuva väittelyaihe (esim. Raivio 2019). Kissat ovat aina kuuluneet elämäni, ja jo varhain aloin kiinnittää huomiota piirteisiin, joita kissoihin tunnutaan yhä tänä päivänäkin liitetävän: kissat ovat itsekkäitä, ilkeitä ja epäsosiaalisia. Omat kokemukseni kissoista ovat täysin päinvastaisia. Myös antropologit Janet ja Steven Alger (2003) ovat kiinnittäneet tähän huomiota ja pyrkineet purkamaan kissoihin liittyviä epäsosiaalisuuden ja tunneköyhyyden myyttejä. Omien kokemusteni ja kissaihmisyyteni nimissä olenkin halunnut paneutua arkistoituihin perinneaineistoon ja kysyä suullisen perinteen kissakäsityksiltä: miksi kuva kissoista on sellainen, kun on, ja mitä se kertoo meistä?

2 Aineisto

2.1 Perinnelajit ja arkistokortistot

Folkloristi Pasi Enges (2012, 82) toteaa, kuinka ”folkloristinen tutkimus on kautta oppihistoriansa perustunut lajiparadigmalle ja sitä on toisinaan pidetty suorastaan välttämättömyytenä tieteenalan identiteetille”. Toteamuksesta ilmenee perinnelajianalyysin keskeisyys teoreettisena lähestymistapana. Lajiteorian keskiössä on suullisen tradition jäsentäminen ja analysointi jakamalla se lajityyppeihin. Etenkin kertomusperinteen kohdalla lajityyppi toimii kontekstina ja sen määrittelyn myötä kertomus saa kehyksen, jonka pohjalta sitä luetaan, kuunnellaan ja tulkitaan (Purola 2019, 40). Huomio niin perinteen toiminnan kuin informaatioarvonkin erilaisuuksista on ollut olemassa jo pitkään, klassisen eurooppalaisen käsityksen mukaan jo Grimmin veljesten proosaperinnettä jaottelevasta teoksesta alkaen, mutta kiinnostus yhtenäisen teorian rakentamiseen kiihtyi 1960–1980-luvuilla. Keskeisenä, joskaan ei suinkaan ensimmäisenä, teorian kehittäjänä toimi suomalainen folkloristi ja uskontotieteilijä Lauri Honko. Teoria tarjoaa kehyksen, jonka avulla voidaan tunnistaa ja luokitella suullisen perinteen ilmentymiä, tutkia lajityyppien välisiä suhteita ja niiden ajallisia ja paikallisia muutoksia, sekä ymmärtää perinteen toimintaa, roolia ja yhteyksiä yhteisön sosiaaliseen ja kulttuuriseen kontekstiin. (Honko 1967; 1988.)

Lähtökohtana perinnelajiteoriassa on, ettei perinne ole yhtenäistä massaa vaan eri lajit, kuten tarinat, loitsut, sananlaskut ja itkuvirret, rakentuvat erilaisten kommunikaatiojärjestelmien varaan ja niillä on erilaisia lajikohtaisia tehtäviä. Eri lajeissa samoja asioita käsitellään toisistaan poikkeavin keinoin. Aiheet eivät itsessään kuulu vain tiettyihin lajeihin, mutta se, kuinka aihetta käsitellään, mitä siitä kerrotaan tai jätetään kertomatta, vaihtelee tilanteen ja lajityypin mukaan. (Honko 1988, 99–100.) Hongon esimerkkinä toimii kuolemakäsitys, mutta huomio on luonnollisesti tehtävissä myös kissoja käsittelevässä perinteessä. Se, millainen kissa on, mitä siitä kerrotaan ja miksi, on riippuvaista siitä, onko kyseessä uskomustarina, enne, loitsu tai sananlasku. Niin kissalla kuin kissaperinteellä on erilaisia funktioita eri perinnelajeissa.

Erottelut ja luokittelut saattavat kuitenkin olla eräänlaisia veteen piirrettyjä viivoja. Perinne rönnsyilee, joten tarkkojen, aina pätevien rajojen veto ei ole mutkatonta. Ongelmakohdistaan huolimatta lajiteoria on oiva suuntaa näyttävä väline arkistotyöskentelyyn. Laajoja aineistoja käsiteltäessä se on suorastaan korvaamaton ensiaskel tutkimuksen kannalta olennaisen äärelle

(Jauhiainen 1999, 20). Tämän tutkimuksen puitteissa kannanottoa perinnelajien luonnollisuudesta tai keinotekoisuudesta ei tehdä muilta osin kuin toteamalla, että arkistoaineistoa kerätessä ihmisiltä useimmiten pyydetään tietynlaista ja tiettyjä aiheita käsittelevää perinnettä. On totta, että osa arkistoon päätyneestä perinteestä on kirjattu muistiin luonnollisissa puhetilanteissa, mutta yhtä lailla pitää paikkansa sekin, että osa juuri kysyttäessä vastaukseksi saaduista tarinoista, uskomuksista ja muusta aineistosta saattaa olla joko sellaista, mitä kertojat ovat olettaneet kerääjien haluavan pyytäessään vaikkapa eläimiä käsitteleviä uskomuksia, tai vaihtoehtoisesti sellaista, jonka kerääjät ovat tarkentaen määritelleet. Tällaisenaan kyseessä ei välttämättä voi olettaa olevan luontevasti esiintynyt, saati luonnollisiin käyttötarkoituksiinsa kytkeytynyt aineisto. Perinnelajiteorian ja -analyysin vaikutus on siis otettava huomioon riippumatta sen luonnollisuudesta tai sen puutteesta, sillä arkistoaineiston alkuperäinen muodostaminen ja lajittelu on tehty pitkälti sen mukaisesti.¹

Olen tietoinen siitä vaarasta, joka seuraa, kun eri tavoin toimivia ja eri tarkoituksiin pyrkiviä lajityyppejä tarkastellaan tietyssä mielessä sekaisin. Lajeilla on toisistaan eroava ilmaisupotentiaali ja niillä on arkistoaineistoina erilaiset syntyperiaatteet (Stark 2011, 370). Samaisesta syystä Honkokin peräänkuuluttaa termien yhtenäistämistä ja lajitermien välisten suhteiden selventämistä kulloisenkin tutkimuksen tarpeet huomioiden (Honko 1988, 106–107). Tästä syystä esittelen seuraavaksi kunkin aineistossani selkeästi läsnä olevan lajin. Havainnollistan teoreettista käsittelyä aineistoesimerkein, vaikka jätänkin tarkemman kissaperinteeseen suhteuttamisen lukuun 4. Poiketen Hongon lajeja yksityiskohtaisemmin tarkentavasta termianalyysistä tyydyn itse työni puitteissa luottamaan pitkälti arkiston lajitteluun. Koska en tarkastele perinteen käyttöyhteyksiä vaan juuri sisältöä ja ilmaisua sekä näiden symbolisia merkityksiä, en pidä tutkimuksen puitteissa tärkeänä paneutua lajien toisistaan poikkeaviin kommunikaatiotapoihin sen enempää kuin miten ne luonnostaan nousevat teksteistä. Folkloristi Eija Starkia (2011, 27) mukaillen nähdään perinnelajit tässäkin tutkimuksessa samanarvoisina ilman, että eri lähteet asettuisivat millään tavoin ”paremmuusjärjestykseen”.

2.1.1 Uskomukset ja enteet

Uskomus on laaja käsite, joka ei suoranaisesti lukeudu osaksi alkuperäistä perinnelajien listaa, vaikka siitä myöhemmin onkin tullut epävirallinen perinnelaji muiden joukossa. Se, mitä

---

¹ Lajiteorian problematiikasta ks. esim. Enges 2012, 82–83; Honko 1967, erit. 135–148; 1988, erit. 102–106; Jauhiainen 1999, 20–23. Tämän tutkielman puitteissa teorian laajempi problematisointi ei ole olennaista.

uskomuksella tarkoitetaan, on riippuvainen kentästä, jolla termiä käytetään. Yhteneväisyyksiä sen määrittelyssä kuitenkin löytyy ja eroavaisuuksissa korostuu painotus lähinnä asennoitumiseen: kuinka ehdottomana uskomista lopulta pidetään? Esimerkiksi tietoteoriassa uskomisen merkitys mielentilana ja toimintana on tärkeää, sillä nimenomaan vakuuttuneisuus väittämän totuudellisuudesta tekee uskomuksen. Tässä tutkimuksessa uskomuksella viitataan, kuten usein folkloristiikassa, sellaisiin yleistävän väitteen muodossa esitettyihin toteamuksiin, joissa supranormaalialta koskeva asia ilmaistaan suoraan. (Enges 2012,70.) Uskomus on toisin sanoen lausuma, joka pitää sisällään yliluonnollisen mahdollisuuden (Jauhiainen 1999, 22).

Muun muassa uskomuksia ja nykytarinoita useaan otteeseen tutkinut folkloristi Leea Virtanen puhuu arkiuskomuksista. Tällä hän viittaa siihen, kuinka monet uskomukset ovat usein osa arkea, ajoittain jopa tiedostamattomasti, eikä niihin uskomista tai niiden epäilemistä välttämättä koskaan pohdita sen tarkemmin. Maanläheiset, konkretiaan pohjaavat ja jopa triviaalilta vaikuttavat arkiuskomukset kiinnittyvät osaksi arkipäiväistä tiedonkäsittelyä ja arkipäätelyä ja esiintyvät usein, mutta eivät aina, ehdon ja seurauksen muodostamana kokonaisuutena. (Virtanen 1988, 8–9; 1994, 22, 42–43, 89.) Varsinais-Suomesta kerätty, käytännöllistä ja myyttistä ajattelua yhdistävä uskomus kissan kohtelusta on hyvä esimerkki tästä: ”Jos kissa kohdellaan talossa hyvin, tuo se hyvän rikastumisen onnen” (SKS KRA. Karjala T.l. Laihinen, Kalle. KRK 7:8). Uskomusten on katsottu pohjaavan esimerkiksi elämän epävarmuuteen, maailman vaikutussuhteiden epäselvyyteen ja yksilön inhimilliseen haluun uskoa voivansa vaikuttaa sattumaan tai yleisesti asioihin, jotka ovat hänen vaikutusvaltansa ulkopuolella (Virtanen 1994, 45). Esimerkistä on näin luettavissa ajatus ja toive, että kissaa hyvin kohtelemalla voi varmistaa myös talonväen menestymisen.

Läheisenä käsitteenä ja pitkälti samoin tavoin toimivat myös enteet, joilla viitataan tulevaisuuden tapahtumien ennustamiseen. Kaksi toisistaan riippumatonta mutta jännitteellisen tilanteen kontekstissa poikkeuksellista tapahtumaa tulkitaan helposti yhteenkuuluviksi, jolloin syntyy vaikutelma niiden merkityksellisyydestä: jokin saattaa enteillä pahaa tai jopa aiheuttaa sitä. Enteelliselle tai syyn ja seurauksen varaan rakentuneelle ajattelulle voi tiettyssä mielessä katsoa ominaiseksi sen, että jos selitystä jollekin ei löydy, se luodaan. Tavallisesti enteet toimivat siten, että tulevaa pyritään ennakoimaan nykyhetkestä käsin symbolisten merkkien ja vaikutussuhteiden avulla. Hieman yksinkertaistettuna kyseessä on tiettyjen merkitykselliseksi koettujen merkkien tarkkailu ja tulkinta. Jonkin tapahtuman enteellisyys rakentuu tällöin merkin säännönmukaisen tulkinnan kautta (koska x, niin y) tai vaihtoehtoisesti siten, että tehdään jotakin ja toiminnan tuloksen perusteella seuraa jotakin (jos x, niin y). (Nurmi 1988.)

Tiivistäen niin uskomukset kuin enteetkin antavat näennäistä valtaa vaikuttaa ympäröivään maailmaan ja ihmisen omaan asemaan siinä: epäonnelta ja harmilta on mahdollista välttyä ja kenellä tahansa on mahdollisuus rikkauksiin ja onneen. Enteitä liitetään usein ihmiselämän käännekohtiin, kuten syntymään, naimisiinmenoon ja kuolemaan, mutta myös arkisiin tapahtumiin. Näistä etenkin viimeksi mainittu korostuu tutkimusaineistossani. Kansanperinteessämme onkin runsaasti maagisten syy–seuraussuhteiden varaan rakentunutta perinneainesta, joka liittyy elinkeinoihin, kuten kalastukseen ja metsästykseen, mutta myös karjanhoitoon ja maanviljelyyn. Havainnollistavana esimerkkinä nostan esiin seuraavan perinnetekstin, jossa ennustetaan kauppamatkan onnistumista sen perusteella, kuinka ”hyväonniset elukat” suhtautuvat kauppatavaraksi lähtevään kuormaan.

Vanhaan aikaan ihmiset pitivät eläimijä ennustajina. Kissa ja sika olivat olleet hyväonnisia elukoita. Niimpä jos oltiin mihin reissuun tahi asijalle lähtössä, jos sika taikka kissa häärvät lähtijöitten luona, ni oltiin varmoja onnistumisesta. Kauppamatkalle lähtiessä, jos sika tonki kuormaa taikka kissa hyppäs kuorman päälle, se oli hyvän merkki. (SKS KRA. Rantasalmi. Immonen, Veikko. KRK 77:19.)

Analyysissä en tule tekemään eroa ennetyyppien tai uskomusten ja enteiden välillä. Tämän perustelen sillä, että vaikka uskomuksia voi pitää vakaampina kuin enteitä, jotka ovat usein yksittäisiä tilannekohtaisia muistutuksia taustauskomuksistaan, ovat erot häviävän pieniä.

2.1.2 Synty tarinat

Synty tarinat ovat joukko monimuotoisia, usein yksikohtauksisia kertomusmuotoon puettuja vastauksia kysymyksiin miksi tai miten jokin on saanut alkunsa. Folkloristi Henni Ilomäen (1982, 140) mukaan synty tarinoissa on esillä ”huikea ajallinen perspektiivi”, sillä asioiden syntyä ja olemusta on kulloinkin pyritty selittämään kyseisestä ajasta käsin ja sille ominaisen ymmärryksen keinoin. Synty tarinat itsessään kuitenkin sijoittuvat usein aikaan, jolloin maailmaa luotiin ja kaikki oli vielä keskeneräistä (Virtanen 1999, 189). Ne kertovat joko huumorin keinoin, vakavasti suhtautuen tai sekä–että miksi asiat ovat sellaisia kuin ovat. Yhtenäisen perinnelajin sijaan ne pitävät sisällään piirteitä ja aineksia useista muista lajeista, kuten legendoista, kaskuista tai saduista, mutta voivat myös olla täysin muista perinnelajeista riippumattomia. Monesti ne ovat lyhyitä kertomuksia, väittämiä tai toteamuksia, joissa ilmiön tai olion synty sijoittuu miltei irralliseksi loppukäänteeksi, mutta poikkeuksiakin mahtuu joukkoon. (Ilomäki 1982, 126; Virtanen 1999, 188–189.) Yksittäisessäkin synnyselityksessä

saattaa olla läsnä monimuotoisia sävyjä, tapahtumia ja viittaussuhteita. Tästä oivana esimerkkinä toimii seuraava humoristisia ja eläinsatumaiksiakin piirteitä saava syntytarina.

Taru siitä, miksi kissalla ja koiralla, sekä kissalla ja hiirellä on paha väli.

Kissa ja koira matkustivat kerran. Heillä oli yhteinen matkapassi, joka oli kissan tallellettavana. Mutta eräessä yöpaikassa, kun he nukkuivat, tuli hiiri ja söi heidän passinsa niin, ettei jäänyt kuin pieni kolmikulmainen kappale jällelle. Aamulla herättyä ei passia löytynytäkään ja koira alkoi siitä äristä kissalle, mutta kissa sähisi vastaan ja siitä syntyi aika tappelu. Ja siitä asti on kissalla ja koiralla ollut paha väli. Mutta kun kissa sai huomata, että hiiri oli tuon kolttosien tehnyt, vannoi hän kauhean valansa, joka kuului: Minä Katti Katinpoika vannon ja otan, että hiiret ja rotat minä hengiltä pois otan. Ja siitä alkain on kissa aina hyökännyt hiiren niskaan missä hän vain on sen tavannut. Ja sentähden vielä nytkin kuin kaksi koiraa tapaavat toisensa katsovat he toistensa takapuoleen josko passi on tallella. (SKS KRA. Isokyrö. Isak Korpi. a)2. 1900. – Matti Luomanen, n. 40 v.)

Eläinten, luonnonilmiöiden ja monien muiden synnyt muodostavat tyypillisen syntykertomuksen aiheen. Sisällöllinen aines noudattaa usein samankaltaista rakennetta, mutta kertomuksen tyyli ja ominaisuudet voivat vaihdella melko vapaastikin vitsinomaisesta raamatulliseen tai uskomukselliseen. Legandanomaisia piirteitä liittyy monesti juuri kasveja ja eläimiä koskeviin syntytarinoiniin (Ilomäki 1982, 129). Eläinten ulkomuotoa ja käyttäytymistä selitetään kristinuskon piiriin kuuluvan kuvaston valossa, esimerkiksi Jumalan puuttumisella jo olemassa olevan eläimen olemukseen, koska eläin toimi kristillisiä normeja vastaan; rangaistukseksi eläimen ulkomuodosta tulee epäsuhtainen tai elämä hankaloituu muulla tavoin. Syntytarinoiden taustalla onkin usein alkuaikojen ajattelemattomuudesta koitua rangaistus, on sitten kyseessä ihmistä tai eläintä kuvaava selitys tai jumalallinen tai muunlainen väliintulo (Ilomäki 1982, 130).

2.1.3 Uskomustarinat

Uskomustarinat määrittävät tiivistetyimmässä muodossaan yliluonnollisia olentoja ja voimia koskevaksi, kansanuskoon pohjautuvaksi kertomusperinteeksi. Lajityypin kertomuksille on ominaista sijoittua arkiseen ympäristöön, jossa yliluonnollinen tapahtuma muotoutuu jollakin tavoin tavallisesta poikkeavaksi. Toisin sanoen uskomustarinoissa yliluonnollinen ja reaalimaailma kohtaavat (esim. Dégh 2001, 82). Arkisen ja usein tutun tapahtumapaikan lisäksi myös henkilöt ovat monesti tunnettuja, jopa niin, että heidät saatetaan mainita nimeltä. Uskomustarina on proosamuotoinen kertomus, johon kuuluu osana kommentti tai jonkinasteinen todennäköisyys siihen, että kertoja uskoo sen todellisuuteen. Stereotyyppisistä perusaineksistaan huolimatta kertomuksille on ominaista kiinnittyä yhä uusiin konteksteihin.

(Purola 2019, 40; Jauhiainen 1982, 56–57; 1999, 15; ks. Dégh 2001.) Olennaisempaa kuin kerrotun totuudellisuus tai uskottavuus tai kertojan ja kuulijoiden uskomisen kerrottuun, on kuitenkin tarinan vaikutukset ja kertomisen taustalla vaikuttavat kulttuurilliset ja sosiaaliset tekijät. Esimerkiksi Sirkku Piispanen (2009, 17–18) esittää Linda Déghiin viitaten, että ”todenmukaisuus on vain yksi monista uskomustarinan kertomiseen vaikuttavista tekijöistä”. Niiden totuusarvo on ennen kaikkea kiinni merkityksistä, jotka kertomukseen liitetään. Merkitykset saattavat löytyä kirjaimelliselta, sanallistetulta tasolta tai symboliselta tasolta, johon avaimena toimii tulkinta – tai näiden välimaastosta. (Koski 2011a, 49.)

Uskomustarinoiden juuret ovat folkloristi Marjatta Jauhiaisen mukaan syvällä sosiaalisessa todellisuudessa, joten niiden voi katsoa paljastavan historiallisia, uskonnollisia sekä yhteiskuntaa ja tapakulttuuria heijastavia tekijöitä muuta kertomusperinnettä syvällisemmin. Näin ollen uskomustarinat toimivat oivana peilinä menneitä maailmankuvia tarkastellessa. Lajityypillisesti uskomustarina pitää sisällään ristiriitatilanteen, joka on useimmiten normirikkomus, josta seuraa rangaistus. Tarina rakentuu kehyksestä, eppisestä ytimestä ja kommentista, joista vain eppinen ydin on uskomustarinalle välttämätön. Kehys tarjoaa taustan ja sisältää esimerkiksi aikaa, paikkaa, toimijoita ja kertomuksen lähdettä avaavaa kontekstietoa. Eppinen ydin on niin sanotusti itse tarina, sillä se ilmaisee juonen ja kuvaa tapahtumat. Kommenttiosuus päättää kerronnan ja koostuu esimerkiksi mielipiteestä kerrotun uskottavuudesta. (Jauhiainen 1982, 57–58; 1999, 15–16.) Havainnollistavana esimerkkinä nostan esiin seuraavan uskomustarinan, jossa näkyvissä on useita perinnelajille ominaisia piirteitä.

Kolme miestä souti eräänä iltana kirkkorantaan ja haastelivat, että nyt saisi olla vaikka kummituksia. Kun he vetivät veneen maalle, tuli äkkiä heidän eteensä kissoja suuri lauma, koko pelto täynnä ja kävivät miesten saappaisiin kiinni. Silloin miehet pysähtyivät. Rohkeimmat käskivät yhtä koettelemaan ja hänestä tuntui, että se oli kataja kanto. He lähtivät pois ja kissat saattoivat heitä hautausmaan portille asti. Aamulla miehet kävivät katsomassa paikkaa, mutta siellä ei ollut kantoja eikä kissoja. (SKS KRA. Räisälä. Rätty, Tyyne KRK 137:97. – Pokkinen, Viljo 35 v.)

Uskomustarinoilla on ollut merkittävä asema ja niiden avulla on opetettu, varoitettu, kontrolloitu ja viihdytetty. Kertomukset ja niiden sisällöllinen aines ovat toimineet apuna muun muassa maailman sekä oman yksilöllisen ja yhteisöllisen paikan jäsentämisessä, sosiaalisia suhteita ja normeja määrittäessä sekä kuolemaa selittäessä ja siihen asennoitumisessa. (Esim. Enges 2012, passim.; Jauhiainen 1982.) Niiden muoto on usein kiteytynyt ja sama tarina tunnetaan laajalla alueella, ovathan monet uskomustarinat vähintään sisällöltään

kansainvälisesti levinneitä. Kertomuksien mukautumiselle kulloiseenkin ympäristöönsä on kuitenkin olennaista, että niihin kiinnittyy paikallisväriä. Täyttääkseen tehtävänsä ja tullakseen hyväksytyksi osaksi yhteisön perinnejärjestelmää, uskomustarinan on sopeuduttava ja muuntauduttava ympäristöönsä siinä vallitsevien sosiaalisten ja kulttuuristen asetelmien mukaiseksi (Enges 2012, 107–112). Näin ollen uskomustarinoiden yksityiskohdista on mahdollista saada viitteitä siitä, minkälainen laajempi konteksti paikallisen uskomuksellisuuden taustalla vaikuttaa.

2.2 Aineiston muodostaminen

Tutkimusaineiston muodostaminen ja siihen vaikuttaneet seikat ovat suoraan yhteydessä siihen, mitä aineistolta voi kysyä ja kuinka aineiston on siihen mahdollista vastata. Tutkimuskohde merkityksellistyy ja paikantuu vuorovaikutuksessa tutkijan kanssa, ja jo ensimmäinen kysymys edellyttää aineiston alustavaa tulkintaa. (Knuutila 2010, 19.) Aineisto on koottu perehtymällä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) perinteen ja nykykulttuurin kokoelmien eläinperinteen, uskomustarinoiden ja syntytarinoiden kortistoihin. Näistä ensimmäinen, eläinperinnekortisto, muodostaa pääasiallisen aineistoni, jota muut tukevat ja syventävät. Suomalainen perinnearkistoaineisto on poikkeuksellisen mittava ja tallennettu kollektiivinen muisti mittaamattoman arvokasta. Tutkimusintressin perusteella siitä on kuitenkin rajattava kulloistakin tarkoitusta palveleva osa tarkasteltavaksi, mikä luonnollisesti tarkoittaa suuremman osan jättämistä tarkastelun ulkopuolelle.

Tutkimusaineistona käyttämäni perinne on alun perin kerätty pääosin 1930-luvun puolessavälissä ja lopulla. Suuri osa siitä on taltioitu osana vuoden 1935 Kalevalan Riemuvuoden Kilpakeräystä (KRRK). Keruun tarkoituksena oli saada talteen 1800-luvun perinnettä – ”esi-isiemme henkisen perinnön viimeiset sirpaleet”, kuten asia keruuoppaassa ilmaistiin – vielä, kun se oli mahdollista. Toinen merkittävä, joskin lukumäärältään edellistä vähäisempi osa tutkimusaineistosta on alkujaan muodostunut vastauksina Kansantieto-lehden kyselyihin (KT) vuosina 1936–1939. Lehden avulla pidettiin yhteyttä vastaajaverkostoon ja kerättiin perinnetietoutta eri aiheista. (Peltonen 2004, 205–206; Pöysä & Timonen 2004, 230–233.) Tutkimusaineiston voi siis pienellä varauksella katsoa edustavan keruuhetkeä vanhempaa uskomuskerrostumaa. Yksittäisissä tapauksissa arkistokorttiin merkitty keräysajankohta päivää tekstin suoraan 1890-luvulle. Harvassa ovat myös pääasiallisen eläinperinneaineistoni tiedot, joiden keräysvuosi lähenee tai ylittää vuoden 1950, joskin näitä löytyy enenevässä määrin uskomustarinoiden joukosta. Ajoittain kertojat kommentoivat erikseen välittävänsä

lapsuudessaan kuulemiaan, ”vanhojen” tai ”vanhan kansan” menneitä uskomuksia ja toimintatapoja. Yhteistä tutkimusaineiston perinteelle on niissä esiintyvien käsitysten kulttuuria ja maailmankuvaa laajemmin heijastavien aineiden ja merkitysrakenteiden tulkinta siitä hetkestä käsin, kun ne on kerrottu.

Suuri osa tutkimusaineiston uskomuksista ja enteistä löytyvät arkiston teemoittelemasta eläinperinnekortistosta. Se pitää sisällään monia eri perinnelajeja sen sijaan, että olisi yhtenäinen laji itsessään. Eläinperinnekortisto koostuu noin 15 000 kortista, joissa käsitellään niin kotieläimiin kuin luonnoneläimiinkin liittyviä uskomuksia, enteitä, loruja ja paljon muuta. Kissat muodostavat oman alaryhmänsä ja kyseisiä kortteja on laskujeni mukaan 1125. Kissaperinteen arkistoaineiston järjestelyssä on hyödynnetty lajittelua motiiveittain ja ensimmäisten sanojen perusteella, mutta perinnelajien mukaista jaottelua ei suoranaisesti ole. Kissoja käsittelevä eläinperinne muodostuu miltei pelkästään uskomustyyppisestä aineistosta, joskin mukana on myös muun muassa sananlaskuja, vertauksia ja arvoituksia.²

Syntytarinakortistosta olen huomioinut pääosin vain ne tiedonannot, joissa perustellaan kissan tärkeimpänä pidettyä tehtävää, sekä yksittäisiä kissan tiettyjä piirteitä selittäviä selityksiä. Tarkastelemiani tarinoita on näin 32 kappaletta. Vuoteen 1958 mennessä saapunut syntytarina-aineisto on arkistossa kopioitu ja sitä on täydennetty tarinakilpakeräyksen aineistolla vuonna 1961. Omat syntytarinansa ja selityksensä saavat esimerkiksi ihminen, kulttuuri ja maailma, mutta myös linnut ja hyönteiset. Kissoja käsittelevät synty tarinat muodostavat oman alaryhmänsä imettäväiset-pääryhmässä. Selitettävän ilmiön tai olion mukaisesti pääryhmiin jaettua aineistoa löytyy kaikkiaan noin 9000 kortin verran, mutta vain murto-osa näistä käsittelee kissaa.

Arkiston uskomustarina-aineisto käsittää noin 110 000 yliluonnollisia olentoja, voimia ja ilmiöitä käsittelevää tarinaa ja henkilökohtaisista kokemuksista kertovaa memoraattia. Suurin osa aineistosta on kertynyt 1830–1960 välisenä aikana, mutta myös tätä vanhempaa ja nuorempaakin perinnettä löytyy. Erityisen määrätietoisesti uskomustarinoita alettiin kerätä 1850-luvulta alkaen. (Jauhiainen 1999, 30–34.) Tyypeittäin ja motiiveittain järjestetty,

---

² Runsaslukuisena löytyi myös taikoja ja loitsuja, joissa kissalla on merkittävä rooli. En tässä työssä paneudu kyseiseen materiaaliin, vaikka taitat kuuluvatkin kiinteästi yhteen uskomusten ja enteiden kanssa. Kissataikoihin voi katsoa pätevän saman huomion kuin vaikutussuhteiltaan maagisen uskomustyyppisen aineiston kohdalla: yhteys taian itsensä, taikakeinoin tavoitellun kyvyn ja kissan ominaisten piirteiden välillä on melko suoraviivainen. Esimerkkinä mainittakoon etenkin Laatokan Karjalassa ja Etelä-Savossa tunnettu taika, jossa (mustan) kissan keittämällä saa käsiinsä tietyn luun. Kun luun laittaa suuhunsa, muuttuu näkymättömäksi. (SKS KRA. Sortavala. Moilanen, Toini. KRK 148:310; SKS KRA. Harlu. Kaljunen, Impi. KT 72:24. 1938; SKS KRA. Kangasniemi. Tulla, Vilho. KRK 88:38.)

systemaattinen aineisto on jaettu ylliluonnollisten toimijoiden mukaisiin alaryhmiin. Suuren kokonaisuuden vuoksi on käytännössä mahdotonta sanoa, kuinka paljon kissoja aineistoon mahtuu: eläin on läsnä yhdessä jos toisessakin uskomustarinassa. Uskomustarinoiden kohdalla olen huomionut uskomustyyppien B101 ja E111 kissoja käsittelevät tarinat.³ Marjatta Jauhaisen uskomustyyppistä ja -motiiveja esittelevässä luettelossa (1999) kumpainkin aineistoni tarinatyypeistä tunnetaan laajasti miltei koko Suomessa.

Tutkimusaineisto on muodostettu ilman maantieteellisiä tai ajallisia rajoituksia. Alun perin kortistoihin perehtyessäni ainoa valintoihini aktiivisesti vaikuttanut kriteeri oli, että perinnetekstissä mainitaan kissa. Eläinperinteen kohdalla tämä merkitsee käytännössä koko kissa-alaryhmän huomioimista ja syntytarinoiden kohdalla edellä mainittujen kissoja käsittelevien synnynselitysten huomioimista. Jälkikäteen rajasin aineistokokonaisuutta näiden osalta niin, että eläinperinteen kissoja käsittelevien uskomusten pohjalta nousi erityisesti esiin perinteen kytkeytyminen arvomaailmaan ja tiettyihin luonteenpiirteisiin, kun taas syntytarinoiden kohdalla rajasin tarkemman tarkastelun juuri hiirten ja kissojen vihanpitoa selittäviin tarinoihin. Uskomustarinoiden B101 ja E111 tarinatyyppien kohdalla huomioin pääosin vain ne tarinat, joissa kissa mainitaan joko suoraan tai tunnistettavasti kuvataan kissamaisia piirteitä kuitenkin suoraan eläintä tai toimijaa nimeämättä.

Muistiinpanojen määriä ilmoittaessani olen pyrkinyt laskemaan jokaisen tietyn aiheen mainitsevan kortin. Joukkoon mahtuu myös sellaista materiaalia, joista löysin aineiston muodostusvaiheessa vain joitakin yksittäisiä mainintoja tai joissakin tapauksissa jopa vain yhden ainoan. Harvalukuisetkin uskomukset ja mielikuvat ovat kuitenkin lähtökohtaisesti arvokkaita ja kertovat jotakin aikansa maailmasta.⁴ Niissä saattaa kuulua yksilöllinen tapa jäsentää maailmaa, joka on yhdistynyt muualta kuultuun tai luettuun ainekseen (Virtanen 1994, 32). Sellaisenaan ne ovat yhtä kaikki todistusvoimaisia ja välittävät kulttuurisia ajatusmalleja (E. Stark 2005, 66). Harvinaisten kuten myös monilukuisempien perinnetekstien kohdalla on kuitenkin hyvä pitää mielessä, että vastaavia teemoja saattaa – ja varmasti löytyykin – muualta arkiston kätkeistä.

---

³ B101 eläinhahmoinen olento – musta, punainen, suuri koira, musta kissa – valkea hevonen, pässi, nyljetty vasikka – kukko, lintu – tulta sylkevä eläin – näyttäytyy yöllä, kuutamolla – katoaa äkkiä kattaa kokonaisuutena 237 muistiinpanoa ja E111 piru näyttäytyy eläimenä – kissa, sika, orava jänis kattaa 69 muistiinpanoa (Jauhiainen 1999, 74, 175). Kissa mainitaan suoraan vain murto-osassa tarinoita, mutta kissamaisia piirteitä kuvataan useammin.

⁴ On totta, että yksittäisistä maininnoista on entistä mahdottomampaa esittää yleistäviä johtopäätöksiä. Näissä tapauksissa olen huomionut kyseiset tiedonannot osana kokonaisuutta, aineiston tukena ja peilinä sen sijaan, että keskittäisin katseen kyseiseen perinnetekstiin.

3 Metodologia ja teoreettiset viitekehykset

3.1 Kontekstualisointi ja merkitysrakenteet

Lähestyn aineistoani kontekstualisoivan merkitysrakenteiden analyysin keinoin. Tarkoituksena on ennen kaikkea juurruttaa tutkimukseni siihen ajalliseen ja paikalliseen kontekstiin, jonka valossa tarkastelen aineistoa ja tulkiten siinä näkyvää arvomaailmaa. Analysoimassani kissaperinteessä ei juuri milloinkaan ilmaista suoraan arvomaailmaa koskevia ajatuksia tai mielipiteitä, vaan maalaisyhteisön arvopohjaa on mahdollista lukea esiin kontekstiin suhteuttamalla.

Syvällinen ymmärrys kulttuurisista, sosioekonomisista ja historiallisista konteksteista on erittäin tärkeää, kun tutkimuskohde on ajallisesti tavoittamattomissa. Koska tutkimusaineistoni muodostuu vuosisadan takaisesta arkistoidusta kansanperinteestä, jossa viitataan ajallisesti vielä kauemmas, on silkka mahdottomuus päästä käsiksi niihin ”todellisiin” merkityksiin, mielikuviin ja käyttötilanteisiin, joissa analysoimani kissaperinne on elänyt. Mahdollista puolestaan on nähdä kyseinen perinne laajempänä kokonaisuutena kuin millaisena se on alkuperäisessä keräysvaiheessa näyttäytynyt. Molemmat näistä huomioista ovat olennaisia siksi, että ne vaikuttavat merkittävästi niihin tulkintoihin, joita nykyhetkestä käsin on tehtävissä. Tämän vuoksi käsiteltävät uskomukset ja tarinat on pystyttävä liittämään siihen taustatietoon, jonka valossa ne merkityksellistyvät. (Koski 2011a, 40.)

Kieli merkityksineen on olennainen osa ymmärtämistä ja tulkintaa, mutta myös maailmassa olemista, todellisuuden hahmottamista ja identiteetin rakentumista. Niin yhteinen kuin yksilöllinenkin historia muodostuvat kielen kautta ja välittyvät kielellisesti. Käytännöllisesti katsoen kaiken ihmisen kokemista, ymmärtämistä ja olemassaoloa sekä sosiaalista, kulttuurista ja kognitiivista merkityksellistämistä koskevan tutkimuksen keskiössä on tavalla tai toisella kieli. Todellisuus jäsentyy ja saa merkityksen kerronnassa, joka ei suinkaan koske vaan menneisyyttä vaan vaikuttaa myös tulevaisuuteen. Kuten kulttuurintutkija Mikko Lehtonen toteaa viitaten kognitiotieteissä esitettyyn termiin, ”ihmiset ovat lyhyesti sanottuna selittäviä olentoja”. (Lehtonen 1996, 11, 14–16; Nikanne 2003; ks. Berger & Luckmann 1994, 46–57.) Konstruktionistisessa lähestymistavassa kieli ei vain heijasta vaan myös luo todellisuutta. Se muovaa sosiaalista todellisuutta, vahvistaa tai kyseenalaistaa normeja ja vaikuttaa mielikuvien kautta ajattelu- ja toimintatapoihin. (Berger & Luckmann 1994; Koski 2011a, 40–41.)

Kielen, ja tässä tutkielmassa sen varaan rakentuvien perinnetekstien, avulla on välitetty arvoja ja ylläpidetty uskomus- ja normijärjestelmiä. Pyrkimyksenäni on osaltaan ymmärtää sitä jokapäiväistä elämismaailmaa, jossa kissaperinne on näyttäytynyt subjektiivisesti merkityksellisenä siten, että sitä on edelleen tuotettu ajattelun ja toiminnan kautta – intersubjektiivisesti (ks. Berger & Luckmann 1994, 30–34). Kulttuuriset sisällöt vertautuvatkin tietystä mielessä kieleen (Koski 2011a, 44). Yksittäisen uskomuksen tai kertomuksen merkityksen jäljille pääseminen tapahtuu tulkinnan kautta, mikä puolestaan johdattaa kohti suullisen perinteen heijastamia laajempia uskomusjärjestelmiä.

Konteksti näyttäytyy tarkastelussani siis kaksijakoisena: tietystä mielessä staattisena, mutta myös dialogisena. Se on yhtäällä tietynlaiseksi muodostunut historiallisen, kulttuurisen ja sosiaalisen tilanteen varaan rakentunut kehys, joka kulkee läpi tutkielman osana analyysiä ja johon alkuperäisaineiston voi katsoa viittaavan. Tällaisena se on se tausta, jota vasten luen perinneteksteistä esiin niiden merkityksiä. Tämän lisäksi konteksti on myös nykyhetki, josta käsin olen aineistoa lukenut. Se on joukko ennakkotietoa ja -käsityksiä, esioletuksia ja mielikuvia, jotka olen tuonut mukanaani analyysiin. Ymmärtäminen ja tulkinta eivät tapahdu tyhjässä tilassa, vaan tekstiä lähestytään aina jostakin lähtökohdista käsin ja jonkinlaisiin ennakkokäsityksiin nojaten. Näin ollen konteksti on ajallisen kehysten ohella tutkijan ja tutkimuskohteen välisessä vuorovaikutuksessa syntyvä merkityksenmuodostamisprosessi. (Ks. Lehtonen 1996, 158–169.) Reaalimaailma ja kansanperinne käyvät tutkimuksessani keskustelua, jossa ensin mainittu ankkuroi jälkimmäistä ja jälkimmäinen toimii heijastuspintana ensin mainitulle. Merkityssuhteet rakentuvat kahden erillisen mutta toisistaan merkityksellistyvän asian välille.

Kontekstien yhteisvaikutuksessa syntyvä tulkinta muodostaa merkitysrakenteiden laajenevan vyyhdin, joka toimii tutkielmassa eräänlaisena johtolankamenetelmänä. Sen keskiössä on teoriaohjautunut sisällönanalyysi. Toisin kuin aineistolähtöinen sisällönanalyysi, joka rakentuu täysin aineiston ehdoin ilman aiemman tiedon tai ennako-oletusten vaikutuksia, tai kokonaan aiempaan auktoriteettiin pohjaava teorialähtöinen sisällönanalyysi, nojaa teoriaohjaava analyysi olemassa olevan teorian tukeen, mutta pyrkimyksenä on ennen kaikkea rakentaa sen päälle ja avata näin uusia polkuja. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 103, 108–113.) Näin kansanuskoa ja uskomustarinoita käsittelevä aiempi tutkimus muodostaa teoriaverkoston, johon aineistoa lähilukemalla kiinnittyy käsitteitä ja näkökulmia. Jokainen uusi vastaus herättää uusia kysymyksiä, jokainen huomio tuo mukanaan uusia tulkintahorisontteja.

Merkityksenmuodostusprosessi lähenee hermeneutiikasta lähtöisin olevan hermeneuttisen kehän määritelmää, jolloin vastaavasti hermeneutiikassa käytetty tulkintahorisonttien sulautuminen näkyy tutkielmassa vuorovaikutuksellisesti rakentuvana kaksijakoisena kontekstina (ks. Gadamer 2004). Esimerkkeinä merkityksenmuodostamisprosessista tämän tutkimuksen mittapuulla voi pitää seuraavia huomioita. Suulliseen perinteeseen tutustumalla murre sanat ovat tulleet tutummaksi ja johtaneet uusille teille ja uusiin tulkintamahdollisuuksiin. Pinnallisenkin tutustuminen sananlaskuihin ja niistä tehtyyn tutkimukseen on lisännyt käsitystä yhteiskunnallisesta ja sosioekonomisesta tilanteesta, jonka valossa kissaperinnettäkin voi lähestyä. Uskomustarinoiden pohjalta tehtävät moraalista koskevat päätelmät ovat laajennettavissa uskomuksiin ja uskonnollista ainesta tarkastellessa sosiaalishistoria antaa kiintoisaa lisäkontekstia ajatusmallien ja arvomaailman etsintään. Eläinperinnehistorian eri perinnelajit näyttävät samankaltaisuuksien, poikkeusten, ristiriitaisuuksien ja vaikutussuhteiden vyyhtinä, joka johdattelee kohti vastausta tutkimuskysymykseeni.

3.2 Moraali ja arvot sosiaalisina konstruktioina

Arvot, hyveet ja ihanteet liittyvät läheisesti toisiinsa, ja vaikka tässä tutkimuksessa puhunkin pääasiallisesti arvoista ja ihanteista, on käsitteissä hienoisia perusolemuksellisia eroja. Yhteistä on niiden määrittäminen eettisesti, moraalisesti tai kulttuurisesti sekä niiden ihmisen toimintaa, päätöksentekoa ja maailmassa olemisen tapoja ohjaava luonne. Siinä missä moraalinen ajattelu liittyy näkemyksiin oikeasta ja väärästä, määrittävät arvot osaltaan tärkeinä ja tavoiteltavina pidettävät asiat, asiantilat ja luonteenpiirteet. Sosiaalipsykologi Klaus Helkaman (2009, 32–33) mukaan arvot liittyvät ihmisen valintoihin, joita ohjaavat jokseenkin universaalit käsitykset toivottavista asiantiloista ja toivottavista toimintatavoista. Tällaisenaan ne vaikuttavat säätelijöinä ajattelun ja toiminnan taustalla. Arvo–hyve–jaottelussa arvojen voi katsoa edustavan toivottavia asiantiloja, kun taas hyveet ovat toivottavia toimintatapoja. Moraalin ja arvojen ihmiselämän kaikki kerrokset läpäisevä luonne näkyy seuraavassa määritelmässä:

Ne [arvot] ovat eräänlaisia 'syvärakenteita', jotka ovat todettavissa sekä yhteiskunnan toimintojen että yksilöiden toimintojen 'takana'. [--] yhteiskunnassa arvot ovat löydettävissä taiteesta, tieteestä, uskonnosta, oikeusjärjestelmästä. Arvot ilmenevät myös yhteisön tavoissa ja moraalissa. Ihmisten omaksumat käsitykset ja katsomukset – kuten oikeuskäsitykset, ihmiskäsitykset, historiankäsitykset yms. – ovat varsin arvosidonnaisia. (Takala 1976, 28.)

Yleismaailmallisuudestaan huolimatta yksilön kannalta arvot ovat kuitenkin myös suhteellisia, jolloin toivottavien asioiden tärkeyden vaikuttaa esimerkiksi ympäröivä kulttuuri ja sosiaalinen

piiri, sukupuoli sekä ikä. Etenkin ikä ja yhteiskuntaluokka ovat aineistoni arvoihin vaikuttavia tekijöitä, joita olen joutunut yleistämään ja jopa jättämään huomiotta. Esimerkiksi siveyden rooli kristillisenä arvona päti myös maalaisyhteisössä, mutta sen tärkeys ja kaikki elämän kerrokset läpäisevä luonne korostuivat erityisesti keski- ja yläluokan sukupuolimoraalikeskustelussa (ks. Markkola 2002). Yhteiskunnallisissa eroissa korostuvat pääulottuvuudet on mahdollista jakaa yhteisöllisyys–yksilökeskeisyys- ja hierarkia–tasa-arvo-akseleille: yhteisöllisissä maissa suku määrää yksilön päätöksistä, kun yksilökeskeisissä yksilö tekee omat päätöksensä ja hierarkkisissa maissa eriarvoisuus on hyväksyttävää, mutta tasa-arvoisissa ei (Helkama 2009, 64–66). Tutkimusaineistoni kontekstissa on huomattavissa sekä arvojen yhteisöllisyys että hierarkkisuuskin. Arvomaailman ja yksittäisten arvojen esiin lukeminen kansanperinteestä tuo esiin niin kulttuurisen perinteen säilyvyyden kuin sen modernisoituvat merkityksetkin sekä painotusten muuttuvuuden.

Suullisen perinteen välittämät arvokäsitykset ja normit ovat tästä hyvä esimerkki. Tietyt kertomukset tai sananlaskut heijastavat yhteisön arvomaailmaa ja moraalialia, mutta niistä nousevat käyttäytymissäännöt ja normit voivat muuttua. Arvot sosiaalisesti ja kulttuurisesti määrittävinä käyttäytymismalleina säilyvät pitkään, mutta tavat, joilla niitä toteutetaan mukautuvat ajan ja tilanteen mukaan. Aikasidonnaisuudestaan huolimatta taustalla on kuitenkin ajatus yksilön tai yhteisön hyvästä. Arvomaailma luodaan ja se välittyy vuorovaikutuksellisesti ihmisten välisessä kanssakäymisessä. Sellaisenaan kyseessä on sosiaalinen konstruktio, joka johdattaa sosiaalishistoriallisten arvokäsitysten maailmaan. Lähtökohtaisesti kaikki sosiaaliset ilmiöt ovat luonteeltaan yhteisten kielellisten rakenteiden varaan muodostuneita ja niiden omaksuminen alkaa varhaislapsuudessa (Berger & Luckmann 1994, erit. 59–81; Helkama 2009, 120). Näin ollen lienee selvää, että arvot, moraalialia ja oikeanlainen käytös omaksutaan suhteessa ympäristöön ja yhteisöön.

Siinä missä arvot eivät sinällään vaadi yhteisön sekaantumista tai valvontaa, poikkeavat niiden toteutumisen valvonta ja moraalialia tästä. Yhteisesti jaetut ja hyväksytyt arvot, joita yhteisön jäsenten oletetaan mahdollisuuksiensa ja sosiaalisen asemansa mukaisesti noudattavan, muodostavat keskeisen perustan yhteisöllisyydelle. Käyttäytymisen taustalla vaikuttavan normijärjestelmän loukkaaminen tai edes loukkauksen mahdollisuus uhkaa arvopohjaa, jolle yhteisö nojautuu. (Enges 2012, 213.) Koska yksilön toiminta ei vaikuta vain häneen itseensä vaan kyseessä on myös yhteinen hyvä, oli etenkin pienissä kyläyhteisöissä tärkeää valvoa jäsenten oikeanlaista käyttäytymistä ja varmistaa, että yhteisiä sääntöjä ja normeja noudatettiin.

Tämä näkyy erityisesti uskomustarinoissa, mutta on nähtävissä pienemmässä mittakaavassa myös uskomuksissa (Virtanen 1994, 71).

Taloukasvun ja väestön lisääntymisen myötä arvot, niiden koettu tärkeys ja niiden taustalla vaikuttava moraalit ovat muuttuneet (Helkama 2009, 67–71). Ympäröivään yhteiskuntaan ja sen tarpeisiin mukautuvat arvot ovat kuitenkin pohjimmiltaan melko staattisia, mistä kertoo esimerkiksi nykyisen arvomaailman ja hyve-etiikan yhteneväisyys antiikin ajan vastaaviin: kohtuullisuus, anteliaisuus ja oikeudenmukaisuus ovat yhä edelleen korkealle arvostettuja piirteitä. Tämän tutkimuksen puitteissa olennaista ei ole tämän päivän arvomaailma, jossa esimerkiksi yksilökeskeisyys on entistä tärkeämpi arvo yhteisöllisyyden sijaan ja tasa-arvoon pyrkivä yhteiskunta on vuosisadantakaiseen verrattuna syrjäyttänyt hierarkian varaan rakentuneen sääty-yhteiskunnan. Tarkastellessani 1800–1900-lukujen taitteen arvomaailmaa huomio kiinnittyikin niin sanottuun ajan henkeen, jolla viitataan arvojen sosiaaliseen jaettuuteen ja tietynlaiseen yhteiskunnalliseen yhdenmukaisuuteen (Helkama 2009, 72). Ajan hengen eksplikointi on tutkimuksessa sisällytetty kontekstualisointiin ja historiallisen tiedon esiintuontiin.

3.2.1 Perinne arvojen välittäjänä ja uusintajana

Suullinen perinne ja ihmisten välinen ymmärrys pohjaa Linda Déghin mukaan yhteiseen kulttuuriseen järjestelmään, joka koostuu muun muassa jaetuista huolenaiheista, yhteisistä perinnestä, kasvatuksellisia ja moraalisia arvoja koskevista käsityksistä, kokemuksista sekä vallitsevasta sosiaalisesta tilanteesta ja yksilön omista motiiveista siinä. Näiden yhteisesti jaettujen perussääntöjen puitteissa myös eriävät näkemykset ja tulkinnat ovat mahdollisia. (Dégh 2001, 202–203.) Toisin ilmaistuna ja yleistäen voi näin todeta, että lähtökohtaisesti perinteessä heijastuvat kulloisellekin ajalle ominaiset kulttuuriset ja sosiaaliset ulottuvuudet; kuinka aiemmat sukupolvet ovat rakentaneet identiteettiään, jakaneet yhteisiä arvoja ja tulkinneet ympäröivää maailmaa ja omaa paikkaansa siinä. Virallisten instituutioiden ulkopuolisena sosiaalisen järjestyksen ja normien rakennelmana uskomukset ja niihin kiinnittyvät käsitykset todellisuudesta välittävät arvokasta tietoa siitä, kuinka tavalliset ihmiset ovat kokeneet ja merkityksellistäneet tapahtumia ja ilmiöitä.

Kuten olen edellisissä luvuissa implikoinut, tutkimuksellisesti suullisen perinteen tarkastelu arvojen välittäjänä vaatii sekä kielellisen että kulttuurisen analyysin menetelmien soveltamista. Näin voidaan selvittää, miten kertomuksissa ilmenevät metaforat, symbolit ja retoriset keinot rakentavat kuvaa yhteisön ajatusmaailmasta. Lähestymistapa tarjoaa monitasoisen

ymmärryksen siitä, kuinka arvot ja ihanteet sekä kulttuuriset käsitykset välittyvät sukupolvelta toiselle ja muokkaavat jatkuvasti yhteisön kollektiivista muistia. Kansanperinne toimii tässä keskeisenä mekanismina, jonka kautta yhteisöt ovat välittäneet ja rakentaneet kollektiivista identiteettiään, arvojaan ja käsityksiään maailmasta. Romantisoivasti mutta silti paikkansapitävästi on mahdollista todeta, että perinteestä opitut arvot ja normit muodostavat eräänlaisen sillan, joka yhdistää sukupolvia ja takaa perimmäisten käsitysten säilymisen elinvoimaisina myös alati muuttuvassa ja kehittyvässä maailmassa.

Vuorovaikutuksessa ja kertojien tulkintojen kautta elävän ja kehittyvän perinteen dynaamisuus mahdollistaa sen, että kertomuksiin kätkeytyvät merkityksenannot, symbolit, uskomukset ja normit mukautuvat ympäristönsä mukaan ja heijastavat yhteisön sisäisiä muutoksia sekä ulkoisia vaikutteita (esim. Enges 2012, 107–112, 272; ks. Dégh 2001, 98–203). Perinteen mukana siirtyvät kulttuuriset käsitykset myös aktiivisesti muovaavat yhteisön jäsenten arvoja, maailmankuvaa ja käyttäytymismalleja. Perinne – niin suullisessa muodossaan kuin historiallisena traditiona – toimii oivana työkaluna arvomaailmaa välittäessä, opastaen suotavien käytösmallien jäljille ja varoittaen epätoivotuista piirteistä. Yhteiskunnalliset muutokset ja kulttuuriset siirtymät ovat luettavissa perinteestä, sillä tarinat ja uskomukset pitävät parhaassa tapauksessa sisällään allegorisia viittauksia tai symboliikkaa, jotka antavat vihjeitä sekä aikakauden sosiaalisista rakenteista että yksilöllisistä kokemuksista. Perinneaineisto avaa näin mahdollisuuden päästä ainakin jossakin mielessä käsiksi arvojen syntyä ja kehittymistä ohjaavaan logiikkaan. Etenkin uskomustarinat kuvastavat kertojiensa ja kuulijoidensa kulttuurisia malleja ja tuovat esille esimerkiksi kansanomaista moraalikäsitystä tai ongelmanratkaisua (Piispanen 2009, 7; Klemettinen 1997, 33–35, 178–187).

Perinteelle ja sen välittämille arvoille ja mielikuville on siis tietynlaisen pysyvyyden ohella leimallista dynaamisuus ja niin kulttuurisesti kuin sosiaalisesti määrittävä tilanneriippuvuus. Kuten Pasi Enges kansanuskon ja uskomusperinteen vuorovaikutussuhdetta korostavassa väitöstutkimuksessaan etnometodologiseen teoriaan viitaten esittää, kansanuskolle ja sitä heijastavalle uskomusperinteelle on ominaista arki-ajattelu, joka sallii tiedon käsittelyn kulloisellekin tilanteelle sopivin keinoin. Hän listaa ”’luonnollisen’ (arki-)ajattelun” ominaisuuksiksi muun muassa tilannesidonnaisuuden, epäkriittisyyden, monitulkintaisuuden, neuvoteltavuuden, ristiriitaisuuden ja selkeärajaiset kategoriat hylkäävän asteittaisuuden, ja toteaa, että loogisuuden ja aukottomuuden sijaan tällaiselle ihmisen luonteenomaiselle ajattelulle riittää tilannesidonnaisen uskottavuuden määrittämä totuusarvo. (Enges 2012, 75–77; ks. Koski 2011b, 9.) Olennaista ei siis ole perinteessä ilmenevien seikkojen tieteellinen

todistettavuus tai uskon ja epäuskon tai toden ja epätoden ehdoton määrittely. Yksilön kokema käyttökelpoisuus sekä tilannekohtainen ja muutoksille altis suhtautuminen kertomuksiin ja uskomuksiin ovat avainasemassa. Merkityksellisiä ovat arkipäivän käytännöt, symboliset ja metaforiset merkityssuhteet sekä ajoittaiset mytologisiakin vivahteita saavat mielikuvat ja käsitykset, joita kissoihin on liitetty ja jotka on koettu tarpeellisiksi välittää eteenpäin.

Kaarina Kosken (2011b, 9) mukaan ”uskomusperinne on kansanomaisen diskurssi, joka hyödyntää uskottavuudeltaan vaihtelevaa yliluonnollisen kuvastoa erilaisiin päämääriin – ajanvietteestä mielipiteiden ilmaisuun ja pyhien arvojen tähdentämiseen”. Yhtenä tällaisena päämääränä tai funktiona Sirkku Piispanen (2009) on nostanut esiin tarinaperinteelle ominaisen kontrollin, jonka avulla on pyritty säätelemään yhteisön jäsenten käyttäytymistä esimerkiksi tuomitsemalla, pelottelemalla ja varoittamalla. Piispanen tutkimuksessa paneudutaan tarkemmin uskomustarinoista välittyviin normeihin ja niiden haastamiseen, tai oikeammin niiden rikkomisen, seurauksiin. Vastaavasti väitöstutkimuksessaan myös Pasi Klemettinen (1997) on lähestynyt poltergeist- tai mellastava piru -uskomustarinaperinnettä yhteisöllisiä normeja uusintavana.

Uskomusperinteen motiiveja tai moraal- ja normikäsitteitä käsittelevässä tutkimuksessa nousee usein esille kansanuskon sekoittuminen kristillisiin näkemyksiin. Vaikuttavana tekijänä on varmasti ollut kristillisten oppien näkyvä asema lukemisenopetteluissa ja aapisissa, mutta myös 1860-luvun lopulle saakka voimassa ollut karoliininen kirkkolaki, jolle oli ominaista muun muassa tiukka kirkkokuri. (Koski 2011b, 10; Laine 2002, erit. 80–81). Kristillissävytteiselle perinteelle voi katsoa vaikutteeksi myös objektiivisen ja konkreettisen ”kroonisen pelon kulttuurin” (Apo 1989, 126–127). Aikalaisyhteisön moraalialia ja toimintaa ovat johdatelleet yhteistuumiin niin kristinuskon kuin kansanuskonkin yliluonnolliset toimijat: kristillinen paholainen ja Jumala ovat vastuussa kansanomaisen moraalin valvomisesta yhtä lailla kuin pirut, vainajat ja kummituksetkin. Toimijat toivat sekä turvaa että edustivat yliluonnollista uhkaa.

3.3 Tutkimuseettiset ongelmakohdat ja tutkijan positiointi

Tutkimuseettisten periaatteiden ja menettelytapojen omaksuminen sekä yksittäiseen tutkimukseen liittyvien ongelmakohtien tunnistaminen ovat Sinikka Vakimon (2010, 82) mukaan tutkijan perustaitoja, joita sovelletaan tutkimusprosessin alusta loppuun. Tutkimuseettiset kysymykset kiinnittyvät tutkielmassani siihen, kuinka avoimesti päätöksiä kirjoitetaan auki sekä siihen, kuinka hyvin aineiston puutteellisuus on tiedostettu. Ensin

mainittua olen pyrkinyt tekemään alusta alkaen osana tekstiä, sanallistaen esimerkiksi niitä seikkoja, jotka ovat muodostaneet tutkimuksen konteksti- ja tulkintaverkoston. Olen tehnyt tietoisesti valinnan tarkastella kissaperinnettä kulttuurisessa kontekstissään, arvottamatta sitä nykypäivän näkökulmasta. Jälkimmäisellä tarkoitan arkistoaineiston syntyyn ja luokitteluun liittyviä tekijöitä ja niiden vaikutuksia siihen, millaiseksi oma tutkimusaineistoni on muodostunut. Esittelen seuraavaksi tutkimuksen kannalta olennaisia ongelmakohtia ja tarjoan tarvittaessa riittäväksi toteamani ratkaisut.

Kontekstualisoinnille ja merkityksenmuodostamiselle perustuva tutkimusmenetelmä sellaisena kuin sitä tutkielmassa käytetään, perustuu ennen kaikkea subjektiiviselle näkökulmalle. Ennakkotietojen, lukuisten valintojen ja omien tutkimusintressien perusteella muodostunut tulkinta on aina vain yksi mahdollinen monista, vaikka sille pyrkisi rakentamaan historiallisen kontekstin. Kyseessä todella on prosessi, jossa merkityspotentiaalit kohtaavat tutkijan resurssit ja saavat näin aikaan kiinteiden, ”aina ja kaikkialla muuttumattomien” merkitysten sijaan ”tilapäisiä ja haavoittuvia” merkityksiä (Lehtonen 1996, 168). Humanistisissa tieteissä kyseisten seikkojen tiedostaminen on toki ominaista ja miltei itsestään selvää. Tutkimus muodostuu vuoropuheluna tutkijan ja tutkittavan aiheen välillä ja objektiivisen, yksiselitteisen tuloksen sijaan tarkoituksena on tuoda esiin monitulkintaisuutta.

Samankaltaista problematiikkaa sivuaa myös tutkimusaineisto, joka on nuorimmillaankin miltei satavuotiaista. Siinä missä aineiston iän voi käytännössä katsoa poistavan tarpeen pohtia tutkimuksen vaikutusta tai potentiaalista haittaa tutkittavien elämään (ks. Vakimo 2010, 99–106), nostaa vanhahkon aineiston käyttö esiin toisenlaisia eettisiä kysymyksiä. Tutkin menneiden sukupolvien maailmaa ja tulkiten sen merkityksiä. Mennyttä lähestytään ja tulkitaan aina nykyisyydestä käsin, joten vaikka olen parhaani mukaan paneutunut tutkimuskohteenani olevaan aikalaiskontekstiin ja pyrkinyt ”asettumaan menneisiin kenkiin”, on minun mahdotonta päästä eroon nykytilanteen ja -käsitysten vaikutuksesta. Tämä ei välttämättä ole huono asia ja kuuluu väistämättä osaksi historiallisten aineistojen tarkastelua, mutta on yhtä kaikki pantava merkille.

Suuri osa SKS:n arkiston vanhemmasta materiaalista on kerätty maantieteellis-historiallisen menetelmän mukaisesti, jonka tavoitteena oli tarkastella perinteen alueellista variaatiota. Vaikka menetelmälle voikin laskea hyödyksi sen aikaansaamat laajat ja suurilukuiset toisintomäärät, on näin kerätty aineisto myös harmillisesti erotettu käyttöyhteyksistään. Riittäväksi kontekstiksi perinteelle katsottiin muut vastaavat tekstit sen sijaan, että

tutkimukselle olisi pidetty relevanttina tekstin ja kontekstin muodostamaa kokonaisuutta. (Koski 2004, erit. 91–92.) Käyttämäni eläinperinne-kortisto osaltaan lieventää luokitteluun liittyviä ongelmia, sillä yhden perinnelajin sijaan se koostuu laajasti monenlaisesta aineistosta. Perinnelajien tai perinnealueiden luoman polun sijaan tässä tutkielmassa näkyy eräänlainen johtolankamenetelmä, joka johdattaa myös vähemmän selvien tulkintojen jäljille. En ole esimerkiksi rakentanut tarkastelua tietyn perinnealueen perinne-ekologian pohjalta, vaikka se toki jälkikäteen ajateltuna olisi saattanut olla käsittelyn kattavuuden ja aineistohallinnan kannalta selkeämpää.

Lähdekriittisesti on hyvä tiedostaa, kuinka osa aikalaishistoriallisista lähteistä ei missään nimessä ole objektiivista. Hyödynnän esimerkiksi siveyttä käsitellessäni evankelisluterilaisen pyhäkouluyhdistyksen sekä siveellisen edistysseuran julkaisemia oppaita. Oppaissa esitetyt seikat ovat kuitenkin osuvia kuvaamaan sitä ihannetta, jota ihmisiltä odotettiin, vaikka luonnollisesti kyseisissä käyttöyhteyksissä sävy onkin ollut tavallista moralisoivampaa ja kyseiset ihanteet tuotu korostuneesti etualalle. Hyödynnän myös kissoja käsittelevää populaaritietokirjallisuutta, joka ei sinällään edusta akateemista tutkimusta, mutta on kattavaa ja osaltaan pohjaa akateemisesti pätevämpiin lähteisiin.

Perinteentutkija Pasi Klemettinen (1997, 21) toteaa, että etenkin uskomusjärjestelmiä tutkittaessa tutkijan rooliin kuuluu ristiriitaisten todellisuuskäsitysten sovittaminen toisiinsa: ”tutkimuskohde on samanaikaisesti sekä todellinen kansanomaisen käsitysten mukaan että ei-todellinen tutkijoiden luomassa maailmankuvassa”. Oma pyrkimyksenäni toki on taustoittaa käsittelemääni kissaperinnettä eläintieteellistä tutkimusta sekä sosiaalishistoriaa hyödyntäen, mutta tarkoituksena ei ole maailmankuvan rationalisointi, kansanomaisen ajattelun näennäisen virheellisyyden korjaaminen tai sen pohtiminen, onko analysoimaani perinteeseen suhtauduttu kirjaimellisesti totena. Näitä seikkoja mielekkäämpää on suhtautua aineiston perinneteksteihin siten, että niillä on ollut jokin funktio ja relevanssi.

4 Kansanperinteen kissat

Ensimmäisessä käsittelyosiossa aineistoa luetaan sen valossa, kuinka kissoja kuvataan ja mitä niistä kerrotaan. Huomio on enemmän eläimessä itsessään ja siinä, millaisia merkityksiä eläimen käytökseen tai olemukseen on liitetty. Kissaa ei siis käsitellä symbolisena tai metaforisena välineenä kuten jäljempässä käsittelyosiossa, vaan kiinnittämällä huomiota kirjaimellisempiin kuvauksiin. Tulkintaa johdattelevat osaltaan perinnelajeille ominaiset funktiot ja merkitykset, eli lähestyn kissaperinnettä kullekin perinnelajille ominaista johdattelevaa lukutapaa mukailten. Tavoitteena on sekä esitellä aineistoni kissaperinnettä kokonaisuutena, jonka pohjalta teen luvussa 5 syventäviä päätelmiä, että tarttua joihinkin siitä selkeästi erottuviin piirteisiin, joiden käsittely suoraan yksittäisiä arvoja kuvastavina ei ole mielekästä. Toisin sanoen, laajempi arvomaailma ihmiseltä odotettuine käyttäytymisnormeineen ja ihanteineen on implikoidusti läsnä analyysin taustalla, mutta huomio kiinnittyy enemmän esimerkiksi kissalta odotettuihin piirteisiin ja niihin tulkintoihin, joita kissaan on liitetty. Koska aineistoa tarkastellaan alaluvuissa erilaisin lähestymistavoin ja erilaisiin seikkoihin kiinnittyen, esittelen aluksi lyhyesti analyysiin johdattelevan tulkintakehyksen ennen itse perinneteksteihin tarttumista.

4.1 Syntytarinoiden ja uskomusten hyvä hiirikissa

1800-luvun lopulla kolme neljäsosaa suomalaisista sai elantonsa maataloudesta, usein pelto- ja viljanviljelystä, tai maatalouden sivuelinkeinoista (Talve 1979, 49). Maalaisyhteisössä hiiri- ja rottakissoilla oli merkittävä rooli osana maatalojen arkea ja menestystä, pitiväthän ne huolen ruokavarastojen suojelusta jyrsijöiltä. Suhtautuminen kissoihin oli tältä osin ennen kaikkea käytännöllistä. Ne olivat hyödyllisiä jatkeita talon ihmisväelle ja ansaitsivat pitopaikkansa tekemällä osansa yhteisön hyväksi. Etenkin 1800-luvun aikalaiskuvauksissa, mutta myös myöhemmissä perinnekeruissa, on kissa vertautunutkin erikoistuneeseen renkiin (Keinänen & Nyman 2012, 56). Tuon käsittelyssä etualalle syntytarinoiden kissaselityksiä siltä osin kuin kissalta vaadittua suoriutumista saalistustehtävissään on niissä perusteltu. Nostan tutkimusaineistostani esiin niitä piirteitä, joita kissaan itsessään on konkreettisesti liitetty, ja joiden perusteella eläimen kykyjä saalistajana on arvioitu tai kykyihin on pyritty vaikuttamaan. Sivuan myös lyhyesti kissoihin liitettyjä uskomuksia, joissa ulkoisten ominaisuuksien perusteella esitetään maagisiakin syy-seuraussuhteita tiettyjen piirteiden ja hiirikissan

hyvyyden välillä. Yhdistävänä tekijänä käsiteltävässä kissaperinteessä on oletus, oikeammin jopa vaatimus, kissan ahkeruudesta.

4.1.1 Vastaus ongelmaan

Syntytarinoissa ilmenee sanallistetusti kissalle myyttisesti annettu vastuu hiirten ja rottien pyydystäjänä. Samalla selviää, että tehtävä on kuulunut kissoille aikojen alusta alkaen. Toimijat ovat miltei poikkeuksetta kristillistä alkuperää, mutta toiminta ja sen kuvaus ovat kansanomaisesti värittyneitä. Kissalle annetun tehtävän tärkeys korostuu useiden toisintojen ja variaatioiden kautta. Motiivien toistuvuus ja muodon hallitsevuus ovat selvästi havaittavissa kissoja koskevissa synnynselityksissä, mutta kuuluvat myös yleistäen ominaisiksi piirteiksi syntytarinoille (Ilomäki 1982, 130). Seuraava syntytarina on monessakin mielessä tavanomainen kissa-aiheinen selitys:

Piru loi hiiren ja ilkkui siitä jumalalle, ettei tämä saanut luoduksi tällaista. Jumala suuttui ja tekaisi kissan, viskasi sen hiiren perään, joka söi sen hiiren. Pirukin suuttui ja väänsi kissan selän köyryyn. (SKS KRA. Pielavesi. Pulkkinen, Hannes. KRK 113:400.)

Tarinassa selitetään hyvin tiiviisti niin hiiren kuin kissan synty, perustellaan kissan tärkeimpänä pidetty tehtävä sekä annetaan syy kissan tunnistettavalle piirteelle, köyrylle selälle. Kissan luomisen taustalla on monissa tarinoissa ollut kyse kilpailusta juuri paholaisen ja Jumalan välillä: ensin luodaan yksi, johon vastauksena – ja usein ensin luodun tuhoksi – luodaan toinen. Myös nurmeslaisessa perinnetiedonannossa korostuu toimijoiden keskinäinen kilpailu: ”Piru loi hiiren ja sano Jumalalle että katoppas tuota kipperoista niin Jumala loi kissan ja sano että katoppas tuota kapperoista ja katoppas tuota kapperois kun kipperoisen kiinni otta” (SKS KRA. KRK 169. Pyykönen, Aarne 12. – Pyykönen, Ita, 54v. – 1935). Variaatioita kyseisestä syntytarinasta löytyy aineistostani useampia, joille kaikille on yhteistä juuri kissan synty hiiren turmioksi.

Piru loi hiiren ja näytti sitä sanoen: ”Katsoppas tätä näpperöistä miten, se on sievä ja nopsa.” Jumala loi kissan ja sanoi pirulle: ”Katsoppas tätä kapperoista, joka tuon näpperöisen näppää.” Samassa laski Jumala kissan irti ja se söi hiiren. Siintä saakka on kissa syönyt hiiriä. (SKS KRA. Kirvu. KRK 133. Parkki, Sanelma 125. – Parkki, Hilma, 40v. Kotoisin Rääkkylästä. 1935.)

Kun jumala loi kaikki hyväksi, päätti paha henki luoda pahan elukan. Ja hän loi hiiren sylkäisemällä lattiaan. Kun Jumala näki, miten sylestä läksi hiiriä juoksemaan, sylkäisi hänkin lattiaan, ja siitä syntyi kissa. Paha henki vielä sanoi: ”otappas kiinni jos saat.” Mutta jumalan luoma kissa tappoi hiiriä, mu[t]ta ei saanut

kaikkia tapetuksi. Siitä syntyi hiiret ja kissat. (SKS KRA. Punkaharju. Makkonen, Veikko. KT 76:139. 1936.)

Monissa kissan ja hiiren suhdetta selittävässä syntytarinoissa kiinnitetään huomiota myös johonkin erityiseen kissan piirteeseen, kuten eläimen silmiin, häntään tai tapaan liikkua. Henni Ilomäen (1982, 127) mukaan syntytarinoille on ominaista, että ne vastaavat tarpeeseen selittää poikkeavana tai käsittämättömänä pidetty luonnolliseksi. Tämän perusteella on mahdollista pohtia sitä, kuinka kissan synnynnäinen saalistusvaisto on alkujaan herättänyt kummastusta niin, että sille on koettu tarpeelliseksi kehittää tarinamuotoinen, legendamaisia piirteitäkin hyödyntävä selitys. Kissaan usein liitetyt ja sitkeässä elävät negatiiviset kuvaukset, kuten ahneus, petollisuus, itsekkyyks ja julmuus ovat kenties osin syynä tähän. Kissan saalistajanvaistot ja sen mukainen käytös ovat hyvinkin saattaneet vetää huomiota puoleensa sitä enemmän mitä lähemmäs ihmistä eläin siirtyi. Seuraavassa pohjoissavolaisessa syntytarinassa mainitaan suoraan paitsi kissan vikkelyys myös eläimen tapa ”kiusata” saalistaan:

Jumala ja piru löivät vetoa siitä että kuka osaa luoda vikkelämmän eläimen. Piru loi kohta pienen vikkelän eläimen jota sanotaan hiireksi. Jumala loi isomman eläimen jota sanotaan kissaksi. Kissa ja hiiri juoksivat vähän aikaa peräkkäin, kohta kumminkin kissa tavoitti hiiren ja kiusasi sitä vähän aikaa mutta päästi irti. Hiiri meni koloon ja sanoi etpä tavotakkaan. Siitä kissa suuttui ja siitä lähtien on ollut viha kissan ja hiiren välillä. (SKS KRA. Iisalmi. Leo Sundberg KRK 120:26. 1935. – Reittu Kaihnullainen, 38 v., kot. Iisalmen pitäjältä.)

Vaikka kissan luontainen metsästyskäyttäytyminen oli havaittu hyödylliseksi, asettui se silti vastakkain ihmisen viimeistään keskiajalla sisäistämisen ylivoimallan kanssa: eläin ei jähdannut hiiriä ihmisen pyynnöstä tai koska ihminen käski, vaan koska metsästäminen on kyseiselle eläimelle lajinomaista käytöstä. Riippumattomuus ihmisen tahdosta on helppo nähdä epätoivottuna käytöksenä, sellaisessa valossa, jonka myötä kissalle on muodostunut mielikuvissa verenhimoisen ja paha perusluonne. (Rogers 2006, 28, 50–51; ks. Telkänranta 2015, 188–189, 198–199.) Kyseisenlaisia piirteitä yhdistetään kissaan syntytarinoiden ohella kansanperinteessä muun muassa sananlaskuissa, vertauksissa, eläinsaduissa ja uskomuksissa (esim. Karhu 1985). Seuraavassa synnyselityksessä luomistyön roolit ovat aineiston enemmistöstä poiketen käänteiset, sillä kissa onkin paholaisen luoma eläin. Syntytarinassa kuitenkin viitataan jälleen kissan verenhimoiseen luonteeseen.

Jumala kun loi ensin kaikki muut maan eläimet ja sitte hän lisäsi vielä hiiret ja rotat. Mutta piru suuttui siitä ja loi samassa kissan ja sanoi jumalalle, jotta kyllä siin hiiret hävijää ja sentähe kissa vainuvaa muitaki jumala luomia eläimiä, kuten lintuja ja jäniksen poikia. Ja semoista ihmistä joka vihaa kissaa niin sitä ei hiiret niin pahasti

vihaa sitte kuoltuakaan kun on ruumis vielä korjaamata kirstuun. (SKS KRA. Kerimäki. KRK 88. Venäläinen, Maire 39. –1935.)

Kerimäeltä saadun perinnetiedon poikkeuksellisuutta voi pohtia useammasta näkökulmasta, joista yksi korostaa suomalaisen perinteen omalaatuisuutta ja toinen tästä johdettuna todella perustelee sitä merkittävyyttä, joka hiirikissan tehtävälle on maalaisyhteisössä annettu. Kristillistä merkityksenantoa noudattaen Jumala edustaa hyvää ja paholainen paha, mutta miltei poikkeuksetta hiiret ja rotat ovat aineistossani paholaisen luomistyön tulosta, ja kissa on Jumalan luoma ratkaisu (ks. Valk 2001, 99–100). Kissa ei syntytarinoiden mukaan ole tällöin paha eläin, kuten moniaalla tunnettu mielikuva etenkin mustien kissojen ja noitien tai paholaisen yhteydestä antaa ymmärtää. Päinvastoin hiirikissa on vastaus maanviljelystä elantonsa saavien ihmisten kohtaamaan suureen ongelmaan. Käsitys kissan kristilliseltä hyvältä saadusta tehtävästä saattaa selittää myös sen, miksi kissan ja ihmisen suhdetta ei aineistoni syntytarinoissa kommentoida. Yhteiselo ei kyseenalaisteta tai ihmetellä, mikä on mielenkiintoista, jos syntytarinoiden ajatellaan olevan selityksiä asioille ja ilmiöille, tai kuten Leea Virtanen (1999, 188) esittää, ”tulkittavissa tiedonhalun tai henkisen uteliaisuuden aiheuttamaksi lajiksi”. Yksittäisessä Raja-Karjalasta taltioidussa syntytarinassa kuitenkin kiinnitetään poikkeuksellisen suoraan huomiota kissan ja ihmisen väliseen läheisyyteen. Kyseinen alla oleva selitys tarjoaa taustan sille, kuinka kissan ja ihmisen välinen suhde sai alkunsa.

Ennen oli kissa mezäs asun ja oleskellut. Siit muutaman kerran pyhä Illa mäni sih taloh. Siit emäntä kantoi maitopatasse ja maitopatasis oli hiirtä. Hän noitu jotta kun hiiret mäntih maitopatasih. Silloin Pyhä illa sanoi, jotta jos uskot niin tuon sinulle sellaisen eläimen, joka kaikki hiiret tappaa. Ja emäntä uskoi. Pyhäillä kävi metsäs hiiren [oletettavasti tarkoitetaan: kissan] ja toi emännäl ja sanoi, jotta tämä lopettaa koko hiiren suvun. Tästä lähtien kissa tappaa hiiriä ja on kotieläin. Siksipä kissas annetaan joka lypsekerran maituo. (SKS. KRA. Suistamo. M. Kähmi 29. 1936. Kuullut vanhemmiltaan.)

Suomalaisen kissaperinteen syntytarinoista käy selvästi ilmi, kuinka hiirikissan alkuperä ja tarkoitus ovat yliluonnollisen toimijan, nimenomaan kristillisen hyvän, määräämiä. Kissan tehtävä on sille annettu eikä suinkaan sattumanvarainen. Vaikka kissaan on ajan saatossa liitetty kansainvälisesti hyvinkin ristiriitaisia käsityksiä, on se kotimaisissa mielikuvissa ennen kaikkea ollut hyödyksi – jopa niin, että kissa on haluttu pitää erityisen tyytyväisenä antamalla sille lehmänmaitoa joka lypsyltä.

4.1.2 Terävä kuin neula

Hiirten ja rottien pyyntiä käsittelevät uskomukset ovat olleet laajasti tunnettuja miltei kaikilla perinnealueilla, ja niitä löytyy suurimmasta osasta perinnelajeja. Useimmiten niiden taustalta on löydettävissä vaikutussuhteita tai perusteluja kulloisellekin päättelylle, kuten esimerkiksi tapauksissa, joissa kissan menestykseen pyritään vaikuttamaan vaihtokaupassa annettujen esineiden perusteella. Kissan metsästäjäntaitoihin pyrittiin tällöin vaikuttamaan tavoin, jotka korostuneesti hyödyntävät maagista syy–seurausajattelua. Hiirikissasta tuli noutaessa antaa jotakin terävää, miltei poikkeuksetta neula. Näkemykset siitä, minkälainen neula tai kuinka monta neulaa vaihdossa tuli antaa, tosin varioivat.

Kissanpennun kun ottaa talosta, ei pie antoo maksuks muuta kun nuppineola. Siitä tulloo sillon hyvä rottakissa. Se pit viijjä puolet väkisen ja anto neola, vaekka toset eijoes ottanakkaa! (SKS KRA. Kuopio. Rossi, Jaakko. KRK 117:116.)

Lukuisten, etenkin Pohjois-Savon alueella mutta myös muualla tunnettujen, uskomuksellisten käsitysten taustasyysiksi on pääteltävissä sitä saa mitä antaa -mentaliteettiin pohjaava ajattelu: terävä neula on kelpo hinta teräväkyntisestä, teräväsilmaisestä ja vikkelmästä kissasta. Ajoittain maaginen syy–seuraussuhde sanallistetaankin kertomalla, että neulan vuoksi kissasta tulee ”terävä ja valpas” (SKS KRA. Enso < Iisalmi. Mykrä, Anni 466. 1937). Satunnaisesti vaihtokauppaan on saattanut kuulua muutakin, mutta aineistossani tästä löytyy vain yksi, Pielavedeltä muistiinpantu esimerkki: ”Jos kissanpoika otettiin jostakin talosta, piti siitä maksaa jotakin, sillä lahjaksi saatu kissa ei menesty. Tavallisesti kissanpennusta annettiin maksuksi villoja, ettei se imisi nahkasia ja turkkeja, ja neoloja, että sille tulisi hyvät kynnet.” (SKS KRA. Pulkkinen, Eino. KT 99:163. 1937.) Vaihtokaupan tarkoituksena on siis ilmeisesti välttää kissan saamista maksutta, lahjaksi. Myös tämä ajatus ilmaistaan suoraan edellisessä aineistonostossa.

Se, että kissa piti viedä väkisin tai siitä tuli antaa jotakin vaihdossa, selittynee ajatuksella kissan siirtymisestä ikään kuin uuden talon palkolliseksi, erikoistuneeksi rengiksi. Siitä oli maksettu jonkinlainen hinta, joten sillä ei ollut syytä haikailla vanhan kotinsa perään. Kun kissanpentu haettiin taloon, olikin tärkeää varmistaa, ettei se karkaisi takaisin synnyinkotiinsa vieden talon menestystä mukanaan. Esimerkiksi yksittäisessä uukuniemeläisvariantissa nähdään erityistä vaivaa, ettei kissa löydä takaisin entiseen taloonsa:

Kissanpennulla pitää olla tyvelikkö häntä. Tuadess pitää sen olla säkissä. Jonkun rakennuksen ympäri pitää kantaa vastapäivään sen takia, ettei se osaa entiseen kotiinsa. Kissasta pitää maksaa silmäneula. Mitä parempi neula on, sitä terävämmät on kissalla kynnet. (SKS KRA. Uukuniemi. Kuutti, Eino. KRK 143:67.)

Ajoittain selvennetään suoraan, että vastaavien uskomusten taustalla on ajatus kissasta talon palvelijana: ”Kun kissanpentu tuotiin kylästä, niin sillä kosketettiin uunin rintaa, että kissasta tulee kotonaolija ja talon tarkoitusten palvelija. Kissanpennusta maksuksi annettiin silmäneuloja, että siitä tulisi terävisilmäinen, joka löytää kovasti hiiriä.” (SKS KRA. Impilahti. Ikonen, Klaara. KRK 42:31.) Maininta uunin koskettamisesta pohjaa eittämättä uunin merkitykseen kodin sydämenä. Kissa ikään kuin sidotaan uuteen taloonsa. Joissakin tapauksissa kissa on pudotettu hormin kautta uuteen kotiinsa (esim. SKS KRA. Pielavesi. Pulkkinen, Hannes. KRK 113:94).

Kissan tuoma onni mainitaan aineistossa melko usein, mikä antaa ymmärtää, että kissan menestyksen tosiaan katsottiin olevan yhteydessä talon menestykseen. Kissan katsottiin tuovan taloon onnea, ”jos se oli hyvä ja menestyi hyvin ja pysyi kotona” (SKS KRA. Koivisto. Mannonen, Ulla. KRK 129:237). Myös Puolangasta peräisin olevasta tiedonannosta selviää, että ”jos kissa talosta lähtee, eikä palaa enää, niin ei talon asukkaat asu kauan talossa” (SKS KRA. Moilanen, Katri. KT 214:162. 1938). Turustakin on tiedetty kertoa, että kissan poistuessa kotoaan myös ”talo häviää ja ihmiset menevät jälessä” (SKS KRA. Väyrynen, Iisakki. KT 14:115. 1936). Osassa uskomuksia korostetaan hienoisin variaatioin toimenpiteitä, joita talonväen tuli tehdä varmistaakseen kissan tuoman onnen. Kissasta ei esimerkiksi saanut kiittää, jotta onni seurasi sen mukana (SKS KRA. Pyhäjärvi Ul. Kauranen, Emil. KT 188:6. 1937). Onneen ja menestykseen liittyviä uskomuksia ei suoraan perustella, mutta niiden voi olettaa ainakin osittain pohjaavan kissan tärkeimpään tehtävään. Samaan johtopäätökseen ajan hämärtämistä taustasyistä on päädytty myös aineistossa:

Oli ollut sellainen luulo vanhanajan ihmisillä, että kissa oli sellainen eläin, että se tuotti taloon siunausta. Siksi pidettiin kissaa aivan välttämättömänä eläimenä talossa. Kertoja ei enään muistanut vanhojen kertomuksista, mistä tämä uskomus on johtunut, onko kissaa pidetty jonkinlaisena siunausta tuottavana eläimenä joistakin muista syistä paitsi siitä kun se hävitti vahingollisia tuhoeläimiä: rottia ja hiiriä. (SKS KRA. Sortavala. Hyvärinen, Juho 1245. 1937.)

Edellä esitetyn ohella kissan sopivuutta tehtävänsä suorittamiseen on ajoittain arvioitu keinoin, joilla ei suoranaisesti vaikuttaisi olevan mitään tekemistä saalistamisen kanssa, kuten värin tai hännän pituuden perusteella. Esimerkiksi kokemäkeläisestä Kakkulan kylästä on eräs talon emäntä osannut kertoa harmaiden, lyhyhäntäisten kissojen olevan parempia hiirikissoja muunvärisiin verrattuna: ”Jos kissan häntä on lyhyt, on se hyvä hiirikissa. Harmaat kissat ovat parempia hiirikissoja.” (SKS KRA. Ahti Rajala 279. 1938. – Agata Palomäki, s. 1854.) Samankaltainen käsitys on kirjattu ylös myös Kurikasta: ”Hännätön monenvärinen kissi on

hyvä rottakissi” (SKS KRA. Samuli Paulaharju 2959. 1907). Hännän pituuksissa puolestaan korostuu selkeästi käsitys lyhyhätäisyyden paremmuudesta, jota ajoittain painotetaan kommentoimalla pitkän hännän ja laiskuuden korrelointia (esim. SKS KRA. Hyvinkää. Vivolin, Aarne. KRK 56:14; SKS KRA. Lappee. A. Kemppi 181. 1890. – Agn. Iitiä, 65 v.)

Tutkimusaineiston satunnaisten mutta silti lukumäärällään huomion kiinnittävien mainintojen perusteella hyvä hiirikissa on harmaa, raidallinen tai monivärinen. Etenkin ”harmaan tiikeriraidallinen” oli laajasti tunnettu hyvän metsästäjäkissan väri (Keinänen & Nyman 2012, 73). Perusteluja tiettyjen värien tai hännänmittojen paremmuudelle ei tarjota, kenties siksi, että käsitykset ovat perua jo pidemmän ajan takaa eikä selityksiä kulttuurisesti jaetuille, arkistuneille ja tosiasioiksi muodostuneille uskomuksille ole tarpeen antaa. Normeiksi muotoutuessaan käsityksistä tulee itsestään selviä, eikä periaatteita tai käyttäytymisen muotoja ole tällöin olennaista erikseen avata. (Issakainen 2005, 104; ks. Virtanen 1994, 63–64). On kuitenkin oletettavissa, että syyt ovat käytännöllisiä: neutraalit, maanläheiset värit hukkuvat helpommin ympäristöön ja lyhyt häntä on vähemmän altis vammoille tai jäämään jumiin.

Seuraavassa hyvinkin johdonmukaista päättelyä edustavassa uskomuksessa kommentoidaan hyvän hiirikissan ohella myös oletettavasti metsästyskoiraa: ”Kun koirasta tai kissasta tahtotaan tarkkavainuisia, ei niille saa antaa kuumaa ruokaa, sillä niiltä pallaa vainu” (SKS KRA. Anttola. Pasonen, Vilho. KRK 82:74). Yksittäisissä tarkemman tarkastelun myötä järkeenkäyvissä uskomuksissa otetaan usein kantaa esimerkiksi hyvän hiirikissan sukupuoleen tai syntymäaikaan. Toivakasta muistiinpannussa perinnetiedossa esimerkiksi kerrotaan, että tietynä aikana syntyneestä kissasta on tuleva hyvä tehtävässään: ”Kissan penikkaa ei pidä ottaa sellaisesta pessouksesta, joka on lehden aikaan, vaan varvun aikaan eli kun ei ole lehteä puussa, kun kissa penikoi, niin sellaisista poikasista tulee hyviä hiirikissoja” (SKS KRA. Valkeinen, Jalmar. KRK 75:358). Perinnetekstissä viitataan luonnon kiertokulun ja vuodenaikojen vaihtelun vaikutukseen. Hyvä hiirikissa on tässä tapauksessa syntynyt myöhään syksyllä tai talvella, aikana, jolloin luonto on paljas, kun taas keväällä tai kesällä syntyneen kissan on ajateltu olevan huono tehtävässään. Kevätkissoja on myös muualla pidetty huonoina saalistajina (Tillhagen 1982, 172). Kesäksi syntyneellä kissalla on edessään runsaat metsästysmaat, kun taas talvella sitä odottaa vaativat olot, ravinnon vähäisyys ja jopa karu selviytymistaistelu. Talvi pakottaa saalistustaitojen nopean kehittymisen, mutta kesä mahdollistaa laiskuuden. Tilanne heijastaa käytännön havaintoa kevästä puutteen aikana: edellisen vuoden anti on talven aikana kulutettu loppuun ja toimeentulo on vaakalaudalla ennen vuodenkierron seuraavaa vaihetta (E. Stark 2005, 70).

Kaupunkien ulkopuolella elävät kissat jaettiin kahteen kastiin, tupa- ja navettakissoihin, ja tämä jako vaikutti eläimen elämään merkittävästi. Juuri navettakissojen tehtävä oli varmistaa, etteivät hiiret ja rotat aiheuttaneet liikaa tuhoa. Puolivillien saalistusviettejään toteuttavien navettakissojen toivottuja luonteenpiirteitä olivat eläväisyys, villiys ja rajuus, mutta kaikkea muuta korkeammalle arvostettiin sen ahkeruutta työssään, kun taas tupakissojen haluttiin olevan siistejä, kiiltäväkarvaisia ja suloisia (Keinänen & Nyman 2012, 63, 73). Jako tehdään poikkeuksellisen suorasanaisesti alla olevassa lausumassa, joka edustaakin ennemmin ohjenuoraa kissojen käsittelyyn, tosielämän menettelytapaa.

Kotikissaksi valitaan virkeä poikanen. Tätä vaalitaan hyvin että perehtyy uuteen kotiin. Heti pienestä aletaan totuttaa hiiriä tappavaksi, pitämällä päiväkausia ruokakomeroissa. Sitten totutetaan navettakissa erikseen navettaan. Tämä kissa ei tule koskaan tupaan. Navetassa se saa maitonsa. (SKS KRA. Iisalmi. Anni Mykrä 912. 1939.)

Vaikka tupakissatkin pitivät jyrksijäkantaa kurissa, olivat ne tietyssä mielessä poikkeuksellisia maalaisyhteisössä, jossa ihmisen suhde eläimiin oli useimmiten yhä hyötyajatteluun pohjaava (Keinänen & Nyman 2012, 63). Tupakissa sai elää lähempänä talonväkeä, sallittiinhan sille pääsy tiloihin, joihin navettakissalla ei ollut asiaa. Maininta ruokakomeroissa pitämisestä onkin kenties tulkittavissa siten, että kissa saa totutella jyrksijöiden makuun huolehtimalla ruokakomeroista sen sijaan, että joutuisi värjötteleämään säiden armoilla. Sisällä tuvassa olo ei taannut sekään tasaista lämpöä talviöinä ja -kuukausina, mutta oletettavissa kuitenkin on, että ihmisen asuttamassa rakennuksessa olot olivat hieman navettaa viihtyisämmät.

Tehtävänsä suorittamisen puitteissa kissaa on tarkasteltu sen ihmissuhteen valossa sekä kiinnittämällä huomio siihen, kuinka kissa toimii muiden kissojen kanssa. Jälkimmäisen kohdalla esiin nousee erityisesti lisääntymiskäyttäytyminen. Esimerkiksi Kangasniemeltä saadussa tiedossa todetaan seuraavaa: ”Jos kissa tekköo mehtään pojat, ni se ei annak koskeej ja se on ahkera” (SKS KRA. Hokka. Oskari Kuitunen b) 3572. 1937. – Kivityöm. Anania Skarp (”Karppi), 58 v., kirkonkyläl.). Kissan poikiminen metsään tarkoittanee, että kyseessä on kenellekään kuulumaton, mahdollisesti villiintynyt kissa. Kissojen liikkuminen vapaana oli täysin hyväksyttävää, suorastaan normi, eikä kissoihin välttämättä liitetty omistamisen tai aktiivisen huolenpidon kaltaisia kiintymyksellisiä toimintamalleja. Kangasniemeläistä uskomusta on mahdollista tulkita sekä kissalle luonteenomaisen käytöksen valossa että suhteessa laajempaan uskomusperinteeseen. Kissat kuuluivat ulos, mutta kyseessä vaikuttaisi olevan oman onnensa nojassa elävä kissa sen perusteella, että se ei vain tee pentujaan metsään vaan myös välttelee ihmistä ja ihmisen läheisyyttä sekä kosketusta. Vallalla oli käsitys, jonka

mukaan ihmisen kosketeltavana oleva kissa ei menestyisi rottakissana: ihmisläheisyys ei sopinut pedoksi tarkoitetun kissan kasvatukseen (Keinänen & Nyman 2012, 74). On kuitenkin mahdollista, että kissan pentujen tekemisellä metsään ei niinkään ole tarkoitettu varsinaista poikimista vaan ennemminkin ajatusta, että jos kissa valitsee mieluummin metsän kuin ihmisen läheisyyden, on se ahkera ja tottunut huolehtimaan itsestään.

Jos kyseistä uskomusta puolestaan katsoo taikaperinteeseen suhteuttaen, voi omissa oloissaan viihtyvää kissaa tulkita vahingoittavien katseiden tai kosketusten ulottumattomissa pysyttelevänä eläimenä. Lukuisissa perinneteksteissä varoitellaan nimenomaan kissan laiskistumisesta, jonka tavallisesti katsotaan johtuvan ihmisen, ajoittain eritoten lapsen, teoista. Maininnoissa korostuu, kuinka kissaa on vedetty tai silitetty hännästä (esim. SKS KRA. Kivennapa. Amalia Pimiä 256. 1952; SKS KRA. Kangasniemi, Mannila. Oskari Kuitunen b) 3198. 1937.– Loiv. Venla Honkonen, 71 v., unnukkal.; SKS KRA. Mikkeli, Sairila. Veikko Lyytikäinen 296. 1937; SKS KRA. Mäntyharju. J. Karhu 3189. 1936. – Hulda Hämäläinen, 25 v.;). Eläimet olivat erityisen alttiita pilautumaan kateellisten tai muutoin pahantahtoisten ihmisten sanoista tai teoista (ks. Issakainen 2005; Virtanen 1988, 145–146). Pilaantuminen oli erityisen suuri huolenaihe karjan kohdalla, sillä karja merkitsi ravintoa ja oli sellaisena välttämättömyys ihmisen selviytymiselle. Tutkimusaineistossani on kuitenkin myös seuraava maininta juuri kissan pilaantumisesta, olihan hyvä hiirikissakin paljosta vastuussa ja tehtävänsä puolesta välillisesti vaikuttamassa ihmisten hyvinvointiin.

Jos kädellä silitti kissan selkää, niin kissan häntää ei saanut vetää koukistettujen sormien läpi. Jos näin teki niin kissa tuli sen jälkeen tavattoman laiskaksi. Siksi koetettiin aina suojella hyvää kissaa joutumasta kateen ja pahasilmäisen henkilön silitettäväksi. (SKS KRA. Sortavala. J. Hyvärinen 613. 1936. – Aino Saikkonen, s. 1909.)

Menneillä sukupolvilla ei ollut ehdotonta keinoa kissan sukupuolen määrittämiseksi, mutta jos mahdollista, olivat etenkin tyttökissat suosiossa hiiri- ja rottakissoja valitessa. Naaraskissojen oli havaittu olevan nokkelampia ja ahkerampia siinä missä uroskissat saattoivat ajoittain kadota omille reissuilleen. Yleisen paremmuutensa ohella naaraskissojen katsottiin myös siirtävän oppinsa pennuilleen:

Paras laadun tae oli kuitenkin saalistajana kunnostautunut emo. Kun kuuluisa rottakissa teki poikasia, olivat kylänmiehet tarkkoina. Se pienokaisista, jota äiti ensimmäiseksi töykki ja hoivaili, nousi rottakissaa taloonsa katselevan ykkösehdokkaaksi. (Keinänen & Nyman 2012, 73–74.)

Tutkimusaineistoni uskomuksissa sukupuolta tärkeämpää on kuitenkin kissan menestyminen tehtävässään, kuten seuraava Tervosta saatu toteamus kertoo: ”Olipa tuo kissa imisä tai urosa, paremmin tappaa hiiriä” (SKS KRA. Heimonen, Anni. KRK 92:2342). Hyvä hiirikissa on hyvä hiirikissa.

4.2 Enteiden maagiset kissat

Kissojen käytöksen perusteella tapahtuva ennustaminen muodostaa tutkimusaineistossani huomattavan enemmistön. Epävarmoina aikoina – ja toki muutoinkin – tietyllä tavalla käyttäytyvät eläimet saattoivat kertoa tulevista henkilökohtaisista tapahtumista, yhteisön tulevaisuudesta, säästä tai vuodenaikojen muutoksista.⁵ Maagisten syy–seuraussuhteiden avulla ihmisen oman vaikutuspiirin ulkopuolella olevista asioista, kuten kuolemasta tai vakavasta sairastumisesta, tulee helpompia hyväksyä. Ihmisen on mahdollista toimia ennaltaehkäisevästi tai vähintäänkin valmistautua tulevaan. Tarkastelen seuraavaksi kahta ennetyyppiä, joissa tulevaa pyritään lukemaan kissan käyttäytymisestä. Ensimmäisessä kissojen käyttäytymisen katsotaan ennustavan saapuvaksi vieraita, toisessa kuolinsanomia. Kumpaisessakin tapauksessa oikeanlaisen valmistautumisen voi katsoa kertovan yleisestä arvomaailmasta ja merkityksellisinä pidetyistä käsityksistä.

4.2.1 Vieraita tulossa

Aineistossani kissa ennustaa vieraita 265 muistiinpanossa ja variaatiossa, joista suurimmassa osassa kissan käytöksen tarkempi tarkastelu kertoo senkin, minkälaisia vieraita on odotettavissa. Vieraiden on muun muassa ennustettu tulevan kaukaa tai läheltä, heidän sukupuoltaan tai sukulaissuhteitaan on ennakoitu ja heidän mieluisuuttaan on pyritty tulkitsemaan sen mukaan, kuinka kissa milloinkin toimii (ks. Keinänen & Nyman 2012, 58). Vieraiden tuloa povatessa useimmat yhteen liitetyt pesutoimet ja niiden merkitykset vaikuttavat melko yksiselitteisiltä, kuten mitä suuremmalla liikkeellä kissa itseään pesee, sitä kaukaisemmista vieraista on kyse, tai rohkeasti lähestyvä kissa tuttuuden ja etäälle jäävä

---

⁵ Eläinperinteessä esimerkiksi näkyy hyvin yleinen tarve ennustaa säätä, olihan maatalousväestön toimeentulo suoraan riippuvaista luonnon epävakaaista riippumattomuudesta. Tutkimusaineistoa muodostaessani erilaisia kissoihin liittyviä sääennusteita ja niiden variaatioita löytyi miltei 350. Suuri osa näistä on melko suoraviivaisia: esimerkiksi kissan siirtyminen uuniin läheisyyteen ennakoii pakkasia, kun taas uunilta lattialle siirtyminen tietää lämpimien ilmojen tuloa. Joukkoon mahtuu silti myös monenmoisia vaikutussuhteitaan hankalampia tiedonantoja. Olen tehnyt päätöksen jättää nämä käsittelyn ulkopuolelle, sillä se veisi analyysin liian etäälle tutkimuksen pääasiallisesta tavoitteesta.

tuntemattomamman vieraan merkinä. Monet niistä ovat myös toistuvia ja tunnettuja lähes kaikilla perinnealueilla, minkä voi katsoa osaltaan kertovan kyseisen ennetyypin yleisyydestä.

Kun kissa pesee silmiään, ennustaa se vieraan tuloa. Ja voidaan arvata, minkä arvoinen tuleva vieras on: Jos kissa on korkealla tai kypälällänsä pesee korviensa takaa, tulee arvokas vieras. Jos kissa pureksii kynsijään, on vieras tarkka. Jos se peseytyy pöydän alla, tulee ruokavieraita. Jos kissa alustaa turkkia, tulee vieras evään kanssa. Jos se peseytyy lattialla, on vieras alhainen, tai jos pesee takajalkojaan, on vieras huora. Jos se teroittaa kynsiään, tulee vieras koiran kanssa. (SKS KRA. Tuusniemi. Hyvärinen, Martta. KRK 97:177.)

Tuusniemeltä tallennetussa kertoja mainitsee kyseessä olevan kysymys vieraiden arvokkuudesta ja siten siis siitä, kuinka heihin pitäisi suhtautua. Ennusmerkin taustalla vaikuttavaa ajatuskulkua ei tarvitse arvailla, perustuuhan se hyvin suoraan luokkaeroista kumpuavaan käsitykseen ylä- ja alakerran väestä: arvokkuus ja rikkaus yhdistetään korkeuteen, huonompiosaisuus ja köyhyys mataluuteen – tai lattiatasoon. Osassa kissaperinteen maininnoista asetetaan toisia enemmän painoa paikalle, jossa kissa pesutoimiaan suorittaa. Erityisesti näissä tapauksissa on oletettavasti ollut tarkoituksena ennakoida, kuinka laajaa ja pitkäaikaista panostusta vieraat vaativat: pitääkö heidät ruokkia, täytyykö heille sijata peti, kuinka tarkkaan nurkat tulee siistiä. Ruokapöydän alla itseään pesävä kissa ennustaa ruokavieraita, kun taas sängyssä pesutoimiaan suorittava kissa povaa sänkyvieraita. Yövieraita ennustaa ajoittain myös kissan peseytyminen pitkällään (SKS KRA. Salmi. Orjatsalo, Aleks. KT 133:105. 1937).

Läheskään aina pesupaikalla ei kuitenkaan mainita olevan erityistä merkitystä vaan perinteessä painotetaan enemmän pesun kohteena olevaa ruumiinosaa. Kissa siistinä eläimenä viettää paljon aikaa itseään pesten ja siistien, joten usein tapahtuvalle käytökselle on ollut mahdollista kehittää aina vain uusia merkityksiä. Useimmissa vierasenteissä itse kissan pesutoimet ovat olleet tarkkailun kohde, mutta yksittäisessä eteläsavolaisvariantissa kissan pestessä silmiään on sen hännänpää osoittanut suuntaan, josta vieraat saapuvat. Samaisessa perinnetekstissä mainitaan myös, että mihin kissa siistiytymisensä jälkeen lähtee kävelemään paljastaa vieraiden saapumissuunnan. (SKS KRA. Ristiina. Matilainen, Martti. KT 77:133. 1937.) Toivakassa on puolestaan ajateltu, että ”mihinkä päin on silloin kissan pää, niin vieraat tulevat sieltä”. Toivakkalaisessa perinnetiedossa kerrotaan myös, että jos kissan kantaa kynnykselle pesutoimiensa jälkeen, siirtyy se joko naisten- tai miesten puolelle tupaa, mikä luonnollisesti kertoo vieraiden sukupuolen (SKS KRA. Valkeinen, Jalmar. KRK 75:120). Tutkimusaineiston perinneteksteissä päätellään verrattain usein saapuvaksi odotettujen vieraiden sukupuolta.

Kun kissa pesee karvojaan, tulee vieraita. Nokanpäättä: likeisiä vieraita; korvantaustoja: kaukaisia. Jos nuolee sivujaan, tulee vieras hevosella. Jos pesee maatessaan, tulee laiska vieras. Oikealla tassulla: miesvieras; vasemmalla: nainen. Kun kissa viedään ovelle ja se heti lähtee ihmisiä kohden, tulee vieras tervehtimään (sukulainen); jos kissa jää ovelle istumaan, on tulija outo. (SKS KRA. Janakkala. Kivinen, Sulo. KT 47:40. 1938.)

Poikkeuksetta miesvieraat liitetään oikeaan, naisvieraat vasempaan. Miesten symbolinen yhdistäminen nimenomaan oikeaan puoleen liittyyne käsitykseen oikean dominoivuudesta, jolloin naiseus ja vasenpuoleisuus saavat toisarvoisia merkityksiä. Tällaisenaan kyse saattaa siis olla yhteiskunnallisten sukupuoliroolien ja -käsitysten toisintamisesta. Lempäälässä on ajateltu, että jos kissa ”pesi vasemmalla tassullaan, tiesi se naisvieraan tuloa, jos taas oikealla, tuli miesvieraita” (SKS KRA. Honkasalo, Elsa. KRK 27:105). Myös Räisälästä muistiinpannussa tiedonannossa sukupuolta ennustetaan samalla tavoin: ”Jos kissa pesee oik. kypälää, tulee miesvieras. Jos vasenta, tulee naisvieras.” (SKS KRA. Rätty, Tyyne. KRK 137:486.) Ajoittain huomio kiinnittyy tiettyjen käsitysten sukupuolittuneisuuteen sellaisissa variaatioissa, joissa silmiään tai päätänsä pesevä kissa yhä ennustaa vieraita yleensä, mutta naisvieraiden tuloa povaa erityisesti takapuoltaan pesevä kissa: ”Kun kissa pesee silmiään, tulee silloin vieraita taloon. Jos se pesee takapäätänsä, tietää se silloin erityisesti naisvieraita olevan tulossa.” (SKS KRA. Pyhäjärvi O.I. Komu, Antti. KT 190:60. 1937.) Ilomantsissa ”takapiän pesu kissalla tietää naisvieraihen tulloo” (SKS KRA. Lämsä, Antti. 664. 1937) ja vastaavasti Kuhmostakin ylös kirjatussa enteessä naisvieraita ennustaa, kun ”kissa pesee takajalkojensa väliä” (SKS KRA. Vuorivirta, A.J. KT 217:64. 1938). Toisaalta yksittäisessä maininnassa kerrotaan, kuinka hännän aluksen peseminen on tiennyt siistejä vieraita (SKS KRA. Karttula. Ollikainen, Hulda 377. 1937). Yksi maininta löytyy siitäkin, että ”jos issäkissa pesee hännän alustaasa, tulee miehiä ja emäkissalla naisia” (SKS KRA. Polvijärvi. Pajarinen, Salomo. KT 153:84. 1937). Vierasenteissä kissan pesutoimien tai sen, mihin kissa kyseisten toimien jälkeen asettuu, perusteella on tämän lisäksi pyritty ennakoimaan, kenen vieraista on kyse.

Kissa viedään ovensuuhun, lyödään päähän ja sitten katsotaan, minne päin se juoksee: isännän vieraat perälle, emännän oven suuhun, tyttären keskilattialle. Näin saadaan selville, kenen vieraita tulee, kun kissa pesee silmiään, joka sinänsä tietää vieraiden tuloa. (SKS KRA. Parikkala. Nokelainen, Ida. KT 114:27. 1936.)

Kissa yleensä ennustaa vieraita pesemisellään. Kun se on tehnyt näin, viedään se oven suuhun, ja kenen luo huoneessaolijoista se tulee, sille tulee vieraita. Jos kissa silloin huutaa tai haukottelee, ei se tiedä mitään. (SKS KRA. Virrat. Toriseva, V.A. KT 33:84. 1936.)

Tutkimusaineistossa ei suoraan oteta kantaa siihen, mitä vieraiden saapuminen – heidän henkilöllisyydestään tai muista povatuista seikoista riippumatta – lopulta merkitsee. Oletettavissa kuitenkin on, että vieraiden saapuminen näyttäytyi eri valossa talon emännän, isännän ja lasten silmissä: siinä missä lapset saivat viihdettä, joutui emäntä kestitsemään ja pohtimaan talon omien varojen ja pärjäämisen mahdollista vaarantumista. Saman voi osittain katsoa pätevän myös vieraisiin, jotka kaipasivat yösijaa. Vieraiden ennustaminen on tapahtunut Leea Virtasen (1988, 224–225) mukaan monin eri tavoin, joista osassa tapauksista on kyse ollut leikkimielisistä, osassa vakavasti otettavista ennepuheista. Monet aineistoni enteistä vaikuttavat enemmän ensin mainitulta, ajanvietteelliseltä arvuuttelulta kissan pesutoimien perusteella.

4.2.2 Kuolinsanomia

Siinä missä kissan pesutoimet ovat ennustaneet vieraita, on sen nukkumisasennosta ennakoitu usein kuolinsanomia. Juha Pentikäinen (1990, 196) toteaa yhtäällä suomalaisen yhteiskunnan menettäneen tasapainoisen suhteensa kuolemaan toisen maailmansodan kulttuurimurroksessa ja siirtyneen kuoleman kieltäväksi, toisaalla hän myös korostaa kuolemaan liittyvän asennoitumisen olleen ”karun naturalistinen vielä reilut kaksi vuosisataa aiemmin”. Vaikka tutkimusaineistoni tiedonannot ovatkin tähän verrattuna nuoria, on silti kiinnitettävä huomio siihen, kuinka kuolema oli vielä keruuajanakin osa arkea nykyistä näkyvämmiin. Kuolema-aiheen yleisyydelle suomalaisessa perinteessä on ehdotettu syyksi kuoleman tavallisuutta osana arkielämää (Virtanen 1999, 89). Toisin kuin nykyisin, kuolema tapahtui vielä 1900-luvun alkupuolella usein kotona.

Kuolinsanomia odotetaan saapuvaksi 27 tiedonannossa, joissa ennusmerkin ja siihen liitetyn tulkinnan suhde näyttäytyvät useimmiten melko suoraviivaisena: kissan käytöstä ja asentoa kuvataan tavoilla, jotka tuovat selvästi mieleen ruumislaudalla tai arkussa makaavan vainajan. Tutkimusaineistossani ei erikseen sanallisteta omaan tai läheisen poisnukkumiseen valmistautumista, mutta aikalaiskontekstiin suhteutettuna riittävä valmistautuminen oli niin yksilöllinen kuin yhteisöllinenkin kunnia-asia. Kuolemanodotus oli yhteisön yhteinen asia ja itse kuolemakin kosketti koko yhteisöä. Hyvästely oli tärkeämpää kuin hengenlähtö, joten kuolemanenteitä tai -sanomia oli syytä tarkkailla ja valmistautua uutisiin. (Pentikäinen 1990, 28.) Merkityksellisenä ja vääjäämättömänä tapahtumana kuolemaan on liitetty paljon hyviä ja huonoja enteitä, joita on luettu muun muassa eläinten käyttäytymisestä.

Rautalammilta kerätyssä tiedonannossa ennakoidaan uutisia kuolemasta tavoilla, jotka ovat aineistossa yleisiä: ”Kun kissa makaa niin, että nenä on ylöspäin, eikä hengitä kuuluvasti, tulee

rauhallisen kuoleman sanomia” (SKS KRA. Jääskeläinen, Veli. KRK 72:70). Rauhallinen kuolema on luonnollisesti toivottu tapa siirtyä tästä elämästä seuraavaan, minkä lisäksi uskomuksellisen ajattelun valossa se saattaa ilmentää myös moraalisesti oikein eläneen poisnukkumista (ks. luku 4.3.2). Polvijärveltä saadussa maininnassa kerrotaan, että ”jos kissa makaa lattialla pitkin siltaa, ennustaa se kuoleman sanomia” (SKS KRA. Pajarinen, Salomo. KT 153:79. 1937) ja Tervosta saadussa puolestaan kissan maatessa selällään ”kuono taivasta kohden”, on kuolinsanomia odotettavissa (SKS KRA. Puranen, Anna. KT 99:68. 1936).

Maagisempaa ulottuvuutta ennetyyppiin tarjoavat myös yksityiskohtaisemmat selonteot kissan asennosta, kuten esimerkiksi Kerimäeltä saatu tieto, jonka mukaan lattialla pitkin pituuttaan makaavan kissan pää osoittaa suuntaan, josta kuolinsanomia saadaan (SKS KRA. Raila, Alli 538. 1937). Etenkin tietyillä alueilla kuolemasta pääteltiin ajoittain seuraavaankin kuolemaan viittaavia vihjeitä, jolloin yksi kuolema toimi enteenä toiselle (Pentikäinen 1990, 68). Mahdollisesti Rantasalmesta kerätty enne, jonka mukaan ”jos kissa kahto ikkunasta pellolle, sanottiin tulevan kuolleen sanomija” (SKS KRA. Immonen, Veikko. KRK 77:196) kertoo tästä, joskaan varmaksi tulkintaa ei voi sanoa. Tuupovaarasta muistiinpantu kuolinsanomia tietävä enne puolestaan kertoo: ”Jos kissa loikoo yhdellä lattiapalkilla, niin ennustaa se sitä, että jonkun tuttavän henkilön kuolemasta tieto saataa. Elikkä vanhat tapasivat sanoa näin: ’Kissa yhdellä palakilla makovaa pitkin pituuttaan, kuoliin sanomii tulloo’” (SKS KRA. Ihanus, Hannes. KRK 156:32). Vainajan tavoin makaava kissa on toiminut tunnettuna yksittäisenä ennusmerkkinä miltei kaikissa aineistoni kuolemanenteissä. Joitakin poikkeuksiakin kuitenkin mahtuu joukkoon, kuten seuraava Vihannista saatu tiedonanto: ”Junttilan Anna-vainaja oli sanonu, että jos vain kissa päivällä mennee kuikistelemaan, kahtapuolta akkunanpielestä ulos, niin tuuvaan kuoleman sanomaa” (SKS KRA. Junttila, M.A. 79. 1937). Kyseisessä tapauksessa eläimen ikkunasta kurkkiminen on mahdollista tulkita suhteessa käsityksiin kissasta eräänlaisena yliluonnollisena rajankävijänä: sen katsellessa ”kahtapuolta” se kenties näkee elämän ja kuoleman välisen häilyvän raja-alueen.

Kissan käytöstä tarkkailemalla on pyritty ennustamaan myös sairastuneen parantumista tai vaihtoehtoisesti hänen kuolemaansa, ja vaikka kyseessä ei ole tutkimusaineistossa runsaslukuinen uskomustyyppi, katson sen silti kertovan jotakin niistä käsityksistä, joita kuolemaan on liitetty ja joilla sitä on ennakoitu. Koska lääketiede tai terveydenhuolto yleensä eivät olleet vielä nykyisellä tasolla, oli sairastuminen 1800- ja 1900-lukujen maalaisyhteisössä merkittävästi latautuneempaa. Sairastuminen ja sairastaminen merkityksellistyivät pitkälti selviytymisen kautta. Huomio kiinnittyy perinteen kissoihin, joiden toiminnasta pyritään

ennakoimaan tulevaa siinä ajallisessa ja kulttuurisessa ympäristössä, jossa sairastumisella ja sairastamisella oli ehdottomampia, jopa lopullisia seurauksia. Esimerkiksi Kangasniemellä on kerrottu seuraavaa: ”Kissan ei sanottu makaavan kuolevan potilaan vuoteessa. – Paranevan vuoteessa sanottiin nukkuvan.” (SKS KRA. Viinikainen, Kalle. KRK 89:388.) Vastaavaa on kerrottu muuallakin ja yhteistä tällaisille perinneteksteille on käsitys, jonka mukaan kissan välitellessä sairastuvuutta, johtaa tauti väistämättä kuolemaan (esim. SKS KRA. Anttola. Penttinen, Hilja. KT 79:164. 1937).

Monessa paikassa on ollut tapana, että kissa makaa ihmisten kanssa sängyssä. Mutta jos joku henkilö sairastuu kuolintautiin, ei kissa millään ehdolla mene sen sairastuneen sänkyyn maata. Ent. aikana siis sanottiin: toi sairas kuolee, koska ei kissa sänkyyn mene, vaikka aina on siinä maannut. Tai: kyl toi sairas parantuu, koska kissa sänkyyn maata menee. (SKS KRA. Nousiainen. Leivo, Frans 2808.)

Toisenlaisena variaationa on Lempäälästä puolestaan kerätty yksittäinen, lähes päinvastainen perinnetieto, jonka mukaan ”jos kissa pyrki kovin jonkun ihmisen lähelle nukkumaan, ennusti se sairautta” (SKS KRA. Kert. kotois. Akaasta. Honkasalo, Elsa. KRK 27:114). Eläimien on usein ajateltu aistivan ihmisen terveydentilan muutoksia, mikä yhdistyy näissä uskomuksissa käsitykseen kissan yliluonnollisista kyvyistä ja kykyyn liikkua elämän ja kuoleman rajalla. Kissan on oletettu aistivan lähestyvä kuolema, kun taas paranevan ihmisen viereen se on ehkä hakeutunut lämmön toivossa. Taustalla mahdollisesti vaikuttaa myös kissan kehramisen tervehdyttävät ja lohduttavat vaikutukset. Uskomukset, joiden mukaan kissa ei viihdy kuolevan vuoteessa, on tunnettu muuallakin Euroopassa jo vuosisatoja sitten. Näissä tapauksissa korostuu kissaan liittyvien mielikuvien ja käsitysten moninaisuus ja ajoittainen ristiriitaisuus, sillä siinä missä kissan katsottiin ennustavan sairaan paranemista, saattoi sairaan kanssa sängyssä loikoileva kissa merkitä myös omaansa odottavaa paholaista. (Darnton 2009, 94; ks. Purola 2019, 95.)

Tällaiset uskomukset pohjaavat sekä havaintoihin eläinten käyttäytymisestä että laajempiin käsityksiin luonnon ja ihmisen välisestä yhteydestä. Niissä näkyy myös myyttisiä vaikutteita. Kissan kyky havaita muutoksia ihmisen kehossa ja käyttäytymisessä on saattanut herättää ajatuksen siitä, että se tunnistaa paranemisen tai huononemisen ennen ihmisiä itseään. Tästä poiketen tutkimusaineistossani on myös yksittäinen maininta vuodelta 1947, jossa kerrotaan kissanhahmoisesta harhanäystä tai taudinaiheuttajasta. Kertojan mukaan hänen ollessaan alle kymmenvuotias ilmestyi harmaaraidallinen kissa kuin tyhjästä kiertelemään tupaan. Muut eivät kissaa nähneet. Kertojan äiti siunasi lapsensa, jonka jälkeen kissa katosi. Kertoja pohtii olleensa

kenties kuumeinen. (Hollola. Terttu Tupala 35. – Anni Sirola, postinkulj:n leski, 74 v., Hollola Hatsina [s. Pieksämäellä, ollut 49 v. H:ssa].)

Vaikka kuolemanenteitä on kotimaisessa perinteessä runsain mitoin, on niitä luettu kissoista melko harvoin. Theo Brown on käsitellyt musta koira -kummitustyyppiä ja sen erilaisia tulkintoja ja merkityksiä brittiläisessä aineistossa. Hän nostaa esiin juuri tavan tulkita mustia koiria kuolemanenteinä (Brown 1958, 178). Vastaavia tulkintoja on myös suomalaisessa perinteessä liitetty koiriin. Toisin kuin näissä tapauksissa, ei tutkimusaineistossani kuolinsanomia ennustavien kissojen kohdalla kuitenkaan korostu musta väri. Eräänlaisen poikkeuksen saattavat muodostaa ne aineiston enteet, joissa musta väri liitetään yleisesti epäonneen tai suruun, kuten esimerkiksi yksittäinen uusikaupunkilainen maininta, jonka mukaan ”musta kissa ikkunalla tietää paljon surua” (SKS KRA. Salokannel, Tyyne. KRK 8:352). Kyseiset perinnetekstit eivät kuitenkaan välttämättä viittaa kuolinsanomiiin. Olennaisinta kuolinsanomia ennakoivissa on kissan asento ja käytös. Tämä on yleistä aineistossani; niissä yhteyksissä, joissa kansainvälisessä perinteessä on useimmiten kyseessä musta eläin, ei suomalainen perinne välttämättä kiinnitä tällaiseen huomiota.

4.3 Uskomustarinoiden paholaiskissat

Sen ohella, että jo varhain kissat määriteltiin eräänlaiselle harmaalle alueelle kesyjen, ihmiselle kuuluvien eläinten ja villien, Jumalalle kuuluvien petojen välillä, toi vanhan ja uuden ajan siirtymäkausi omat lisänsä kissoihin liitetyille käsityksille ja mielikuville. Jo keskiaikainen, mutta etenkin uuden ajan Eurooppa siirtomaineen oli otollista maaperää sekä 1200–1300-luvuilla vahvistuvalle käsitykselle mustan kissan yhteydestä yliluonnollisiin voimiin, noituuteen ja paholaiseen että 1400-luvulla eneneville noitavainoille. Siinä missä kissat olivat usein hyödyksi niin seuraeläimenä kuin jyrksijöidenmetsästäjänäkin, kristinuskon värittämän synkän mielikuvan myötä osa niistä päätyi elävältä poltetuiksi, nyljetyiksi tai muutoin kidutetuiksi. Mustaa kissaa pidettiin etenkin Keski-Euroopassa mutta myös Englannissa noidan apulaisena, minkä lisäksi eläimen uskottiin olevan mahdollisesti itse paholaisen inkarnaatio tai muutoin paholaisen palvelija; saattoipa se olla eläimeksi muuttunut noitakin. (Klemettinen 1997, 80–81; Nenonen 1992, 30–33; Pietiläinen 2016, 165–167, 208–219; ks. Valk 2001, 100–101.)

Kristillisten vaikutteiden myötä Suomessakin yleistyi käsitys hyvän ja pahan kaksijakoisuudesta, vaikka kotimaisessa kontekstissa käsitykset säilyivät moniin muihin maihin verrattuna paljon joustavampina. Noitavainojen ja paholaisuskon synnyttämä pelon ja

ennakkoluulojen ilmapiiri ei saanutkaan maassamme kansainväliseen verrattavaa jalansijaa riittävän voimakkaan opillisen auktoriteetin puuttuessa. Otollinen kulttuurinen ja sosiaalinen tila noita- ja paholaistarinoille kuitenkin syntyi, mutta yhtenäisen paholaisuskon sijaan kansanomaiset ”paholaiskuvitelmat” jäivät irrallisiksi. Noituussyytösten taustalla vaikutti enemmän ihmisten väliset sosiaalisen konfliktit. (Klemettinen 1997, 56–61; ks. Piispanen 2009.)⁶ Suomalaisessa kontekstissa tietäjälaitos teki taikuuteen kohdistuvista asennoitumistavoista suhteellisia, ja ne perustuivat enemmän hyödyn ja vahingon suhteelle. Esimerkiksi Lauri Simonsuuren (1963, 480) mukaan ”hyviä voimia edustavat tietäjät, parantajat, lähimmäistensä auttajat, pahan mahtia taas kademielliset noidat ja velhot, onnen anastajat, lähimmäistensä terveyden ja menestymisen tuhoajat”. Näennäisestä yksinkertaisuudestaan huolimatta käsitykset ovat todellisuudessa tätäkin monitulkintaisempia ja ennen kaikkea tilannekohtaisia ja joustavia. Moraalisesti tuomittava magiaan turvautuminen esimerkiksi hyväksyttiin tilanteissa, joissa se tehtiin itsepuolustukseksi, mutta suhtautumistavat muuttuivat huomattavasti, jos tarkoituksena oli vahingoittaa tai saada valheellista hyötyä itselleen (esim. L. Stark 2005).

Tarkastelen kissaperinnettä nostoen ensiksi esiin konkreettisia paholaiskissojen kuvauksia, joissa huomio kiinnittyy kansainvälistäkin paholaisperinnettä mukaileviin seikkoihin: paholaisen muodonmuutokseen ja asioihin, jotka paljastavat valeasuisen paholaisen. Tämän jälkeen tarkastelen paholaiskissaa moraalinvartijana etsien niitä sopivana pidettyjä käyttäytymisnormeja, joita tarinoiden ihmiset ovat rikkoneet ja näin aiheuttaneet kissanhahmoisen paholaisen ilmestymisen.

4.3.1 Luonnottomat kissat

Käsitys eläinhahmoisesta yliluonnollisesta on laajalle levinnyt ja sen universaalius ylittää niin ajalliset, kulttuuriset kuin uskonnollisetkin rajat. Näin ollen ei ole yllättävää, että verrattain uutena yliluonnollisena aktanttina myös kristinuskon paholainen suosii eläinhahmoja valeasuaan valitessaan. Niin kansainvälisessä kuin monen naapurimaammekin perinteessä kissa kuuluu osaksi tavallisimpia paholaisen valeasuja. (Valk 2001, 98–100.) Kotimaisessa perinteessä paholaisen suosimat eläinhahmot ovat useimmiten hevosia, vuohia, koiria ja lintuja (Danielsson 1930; Simonsuuri 1963, 482–484). Virolaisen kansanuskon paholaiskäsityksiä

---

⁶ Koska olen valinnut aineistokseni uskomustarina-ainesta, jonka aktantiksi on määritelty paholainen, ovat noitatulkinnan mahdollistavat kertomukset harvassa ja sitäkin tulkinnanvaraisempia. Olen jättänyt ne tarkastelun ulkopuolelle välttääkseni haitallisen yksinkertaistavat ja pinnalliset päätelmät. Kristinuskon kautta merkityksellistyvä noitakonteksti on kuitenkin huomioitava taustakehyksenä kissaperinteen paholaiskäsityksille.

tutkinut folkloristi Ülo Valk on väitöstudkimuksessaan pannut merkille, kuinka tavallisten kotieläinten korostaminen on yhteistä ja omalaatuista Pohjois-Euroopan ja Baltian maiden paholaishahmoille, kun taas esimerkiksi kristillisissä lähteissä useimmiten villieläimet, etenkin petoeläimet, ovat paholaisen yleisimpiä ilmenemismuotoja (Valk 2001, 98–137).

Vaikka suoranaista (mustan) kissan pelkoa tai vihaa ei ole suomalaisessa perinteessä havaittavissa, eikä kissaperinteen paholainen vaikuta erityisesti suosivan kissanhahmoa, löytyy tutkimusaineistosta kuitenkin tarinoita, joissa kissa ja paholainen liitetään yhteen. Läheskään aina yhteyttä ei kuitenkaan suoraan sanallisteta, vaan tulkinta mahdollistuu tarkastellessa kertomusta laajempaan kontekstiin asetettuna: eläin tunnistetaan muuksi kuin miltä se aluksi näyttää joko sen kummallisen ulkonäön tai poikkeuksellisen käyttäytymisen vuoksi. Demonisiksi miellettyjen eläinten tuntomerkeiksi mainitaan usein tietty väri, suuri koko, palavat silmät tai yksisilmäisyys (Klemettinen 1997, 73; Purola 2019, 95). Seuraavissa uskomustarinoissa ensimmäisessä yhteys sanallistetaan suoraan, vaikka se onkin pääteltävissä myös kissan koosta, kun taas jälkimmäisessä tilanteen poikkeavuus selviää epäsuorasti niin ”kissan muotoisen elävän” käytöksen kuin sen silmienkin perusteella.

Kaukana korvessa asui kerran vanha ukko, joka oli kissain ystävä. Eräänä yönä ukko kuuli kävelyä tuvan edestä ja meni katsomaan, että mikä siellä rapsehtii. Ukko ihastui kovasti, kun huomasi ystävänsä kissan, vaikka se kissa oli suurempi koiraa, ja oli naukunut kuin kissa. Ukko oli sanonut: ”Hyvi linti”, ja oli ruvennut tätä kissaa syliinsä ottamaan, niin joku näkymätön olento oli silloin ukolle sanonut, että elä koske sitä kissaa, sillä se on piru. Mutta ukko ei ollut sitä kieltoa ottanut uskoakseen, vaan oli kissaa tavoittanut syliinsä. Mutta ei siinä mitään ollutkaan. Silloin oli ukko murahtanut yksinään: ”Piru se oli, kun hupeni kuin multa ketun kynsiin.” (SKS KRA. Sonkajärvi. Huttunen, Israel. KRK 97:4.)

Kun kertoja eräänä yönä, nuotan vedolta palattua, oli Kauppila nimisen talon pihassa emännän kanssa kaloja perkaamassa ja istuivat vaarin luhtiin johtavien rappujen lähellä, niin alkoi luhdista kuulua hirvuinen meteli niin kuin olisi lestipussia lyöty ja heitetty nurkasta nurkkaan. Hetkisen kuluttua tuli suuri pussi kovalla kolinalla alas ja kissan muotoinen elävä jonka silmät kamalasti kiilustivat, tuli pussin edellä kuin pussia vetäen. Kun ne pääsivät rapun alapäähän, katosivat ne äkkiä. Kertoja oli kovin peljästynyt ja sanonut emännälle: ”Mennään ny hyvänen aika tästä paikasta pois.” Mutta emäntä katsoi vaan kertojaan suurilla sinisillä silmillään ja sanoi: ”Ole vai piikasen, minkäs me tästä menemme? Siunaa ittes vaan kolmiyhteisen Jumalan nimeen, äläkä mitään pelkää. Ja emännän rauhallisuus sai kertojankin silloin rauhoittumaan. (SKS KRA. Lempäälä. Honkasalo, Elsa KRK 27:174. – Sandholm, Heta 85 v.)

Suuren koon tai liekehtivien silmien ohella kummallinen ulkonäkö, josta kissa tunnistetaan yliluonnolliseksi, voi merkitä myös monen eri eläimen piirteiden yhdistymistä; saattaapa joukossa olla mukana ihmismäisiäkin piirteitä (ks. Danielsson 1930, 67). Tutkiessaan

uskomustarinoita pirun kanssa tehdyistä sopimuksista myös Mari Purola (2019, 87) on kiinnittänyt huomion siihen, kuinka kyseisen toimijan ulkonäön kuvauksiin liittyy transformaation elementti ja ulkomuodon pysyvimpänä ominaisuutena onkin muuttuminen. Kuhmoisilta on muistiinpantu kertomus, jossa pellolla metsän reunassa nähtiin valkoinen ”elävä”, joka muutti muotoaan lampaasta kissaksi, sitten pukiksi ja vielä takaisin lampaaksi – koko ajan näyttäen täsmälleen siltä kuin kyseisten eläinten kuuluisikin näyttää (SKS KRA. Pajunen, Anna. KRK 63:28. – Ojanen.) Muodonmuutosten merkitys kuvastaa kristillistä käsitystä siitä, kuinka paholainen voi ottaa minkä tahansa elollisen – tai elottoman – hahmon (esim. Purola 2019, 88, 92–96; Valk 2001, 175–182).

Ülo Valkin (2001, 92–93) mukaan virolaisessa perinteessä paholainen valitsee ulkomuotonsa usein tilannekohtaisesti niin, että se herättää mahdollisimman vähän huomiota tai epäilyksiä eläimen, henkilön tai asian oikeasta henkilöllisyydestä. Vastaava pitää monesti paikkansa myös suomalaisessa perinteessä, vaikka tutkimusaineiston perusteella voikin sanoa, että kotimaisen perinteen paholaisen tilannetaju ei aina ole kohdallaan. Alla olevassa mouhijärveläistarinassa hahmonvalinta kuitenkin on onnistunut. Miehen kohtaama hahmo, jonka hän luulee vielä kätellessä olevan tuttavansa, paljastuu muuksi kuin on niin siunaamisen aiheuttaman muodonmuutoksen kuin väkivaltaisia piirteitä saavan poistumisen myötä.

Oli syksyinen pimeämäinen ilta eräs mies meni naapuriin kyläilemään. Häntä tuli tuttavän näköinen mies vastaan ja sanoi ehtoota. Terveeks mutta se rutusti niin lujaa kädestä ja hän sanoi: ”Älä herra siunaa niin lujaa puserra.” Kun hän siunaten sanoi, se muuttui kissaksi, ja hän sieppasi sen kissan häntään kiinni. Hänen käsiinsä tuli niin kuin tuohen käppyrät ja kissa hävisi. Hänen kotinsa oli vielä lähellä hän meni kotio. Avas pellit ja kiskoi ne tuohet käsistään pesään. Ja ne meni korsteinista tulos sellaisella tärinällä, että hän pelkäs muurin rikkuvan. (SKS KRA. Mouhijärvi. Koskinen, Fanni KRK 30:16.)

Monia muotoja yhdistelevästä oudosta olennosta on puolestaan kerrottu Jaakkimassakin, mistä talteen kirjatussa kuvauksessa kerrotaan eläinhahmosta, ”jonka toinen jalka muistutti kissan ja toinen lehmän jalkaa”, ja joka puhuteltaessa katosi (SKS KRA. Nenonen, Martti. KRK 131:385. – Soikkeli, Ida). Poikkeuksellinen ilmestyminen, katoaminen tai lentoon nouseminen ovat suomalaisessa perinteessä usein ilmeneviä piirteitä, joiden perusteella eläin tunnustetaan paholaiseksi (Klemettinen 1997, 73). Esimerkiksi Suoniemeltä muistiin kirjatussa perinnetiedossa ”musta kissa kiertää kaartaa ja hyänää ihmisen jalkojen edessä, häviten olemattomiin” (SKS KRA. Kuusi, Hilja. KRK 30:34), ja Muurlassa kummasti käyttäytyvä kissa, jolla ei ”ollut päät ollenka” pyörii hetken ympäriinsä ja sitten katoaa (SKS KRA. V. Saariluoma 704. 1915. – Miina Saari.)

Kansanomaisessa ajattelussa kissan äänetön liikkuminen, pimeässä loistavat silmät ja monipuolinen, miltei puheelta kuulostava ääntely, tapa kadota yhdestä paikasta ja ilmestyä toiseen kuin tyhjästä, sekä maine aktiivisena yöeläimenä ovat kaikki seikkoja, joiden vuoksi eläin on yhdistetty yliluonnollisiin voimiin. Etenkin mustan kissan on sanottu toimivan noidan liittolaisena tai paholaisen kätyrinä tai jopa olevan valeasuinen noita tai paholainen itse. On pitkälti universaali käsitys, että yö on demonien ja pahuuden aikaa, ja kissa on yöeläimenä ehdottomasti saanut osansa tämän käsityksen aiheuttamista ennakkoluuloista. (Rogers 2006; 49, 51–55; Tillhagen 1982, 165.) Kuin tyhjästä ilmestyminen on aineistossani usein mainittu keino, joka liitetään paholaiseksi tulkitun eläimen paljastumiseen. Monissa tapauksissa kuvataan kissoja, jotka ilmaantuvat johonkin paikkaan, missä ei hetki sitten ollut vielä mitään tai johon kenenkään ei luulisi helpolla pääsevän. On oletettavissa, että kissojen tapauksissa vastaavien kertomusten innoittajana tosiaan vaikuttaa kissojen hiljainen liikkuminen ja tapa ilmaantua kuin tyhjästä. Myös kissan naukumiseen kiinnitetään huomiota, minkä voi katsoa liittyvän eläimen ekspressiiviseen, ajoittain todella puheelta kuulostavaan ääntelyyn.

Virtain Uskalin kylässä asuva Nestori Saari niminen mies meni samassa kylässä olevan Lehtimäen talon maalla olevalta tervahaudalta hakemaan sysiä. Tervahauta sijaitsee kaukana sydänmaalla. Kun hän sitten teki sysikuormaa, niin ilmestyi sysikappelin katolle äkkiä musta kissa, joka alkoi naukua kovasti. Ihmeellistä on se, mistä kissa sinne sydänmaalle tuli, ja se oli vielä tavallista suurempi. (SKS KRA. Virrat. Eino Mäkinen 3280. 1938. – Toimi Alanko, maanvilj., s. 1893, Virrat, Kurjen kylä.)

Kissanhahmoisen pirun toiminta mukailee usein monien samankaltaisten tarinoiden vastaavaa: se metelöi ja rettelöi, häiriköi, matkii ja pilkkaa. Siinä missä suomalaisessa poltergeist-perinteessä piru esimerkiksi lennättää tai siirtelee asioita paikasta toiseen, availee ovia tai piilottaa tavaroita (Klemettinen 1997, erit. 132–135), ei tällaista käytöstä ole liitetty tutkimusaineistoni paholaiskissoihin. Edellä esiin nostamissani esimerkeissä ei myöskään juuri korosteta mahdollisia yliluonnollisen toimijan ilmestymiseen johtaneita väärintekoja, vaan kiinnitetään enemmän huomiota eläinten poikkeukselliseen toimintaan tai ulkoisiin piirteisiin. Syy paholaisen ilmestymiselle kuitenkin on usein joko kristillisen tai sosiaalisen moraalin mukaisesti sopimattomaksi mielletty käytös.

4.3.2 Kissa moraalinvartijana

Kristillisen opin mukainen moraalikäsitelmä kiinnittyy erityisesti noita- ja paholaisaiheiseen perinteeseen, jossa paholaisella on selkeä moraalinvartijan rooli. Käyttäytymisnormeja kontrolloiva ja välittävä paholainen säikäyttää väärintoimijat ja moraalirikkurit, kuten juopot,

tanssijat, kortinpelaajat, väärinvannoijat ja itsemurhaajat, takaisin oikealle tielle. (Klemettinen 1997, 94–112; Piispanen 2009, passim.; Simonsuuri 1963, 484–485.) Vaikka kissaperinteen paholaisen toimintaa vaikuttaisi usein ohjaavan tarve normin- tai moraalinrikkojien oikealle tielle johdattamiseen, ei aineistossa useinkaan anneta ymmärtää, että tapahtumat olisi koettu pelottaviksi tai vaarallisiksi, kuten esimerkiksi poltergeist-perinteessä (Klemettinen 1997, 116). Silkka paholaisen ilmaantuminen, joka usein on yllättävää mutta silti tyynen rauhallista, riittää. Esimerkiksi seuraava ytimekäs kertomus viittaa tilanteeseen, jossa epäsuotava käytös on aiheuttanut paholaisen ilmaantumisen: ”Kun Arvi Hakulinen (Sulkavan pit.) nukahti kirkossa, tuli piru kissan muodossa ja kulki tyytyväisesti kehräten hän päänsä alitse” (SKS KRA. Jaakkima. Nenonen, Martti KRK 131:103. – Nenonen, Vilhelmiina s. 1877). Vaikka paholaiskissa onkin ilmeisen tyytyväinen kyseisestä normirikkomuksesta, on todennäköistä, että sosiaaliset seuraamukset ovat varmistaneet, että väärintoimija ei ole toista kertaa nukahtanut kesken jumalanpalveluksen. Myös aineistoni muissa uskomustarinoissa välittyä kunnialliseen ja yhteisöllisesti oikeanlaiseksi miellettyyn elämään liitetyt arvot ja ihanteet, joita kertomuksissa lähestytään tarinatyyppille ominaisesti päinvastaisen valossa – siis kuvaamalla kunniantonta ja vääränlaista elämää paheiden ja rikkomusten kautta.

Muuruveden Pelonniemellä jahtasivat 40 t. 50 vuotta sitten korttimiehet Kalle Korhonen, Otto Happonen ym. Pirttimäen talon vanhassa riihessä muka mustaa kissaa tappaakseen sen. Monta miestä ahdisti sitä riusojen ja seipäiden kanssa ja Korhonen sai sen jo käsiinsäkin, mutta ei pysynyt, sujahti vain pois ja räsähti niinkuin olisi äkkiä vetäisty käsien läpi rasvattu remmi. Se hyppäsi vihdoinkin uunille ja hävisi ahdokseen. Sinä iltana ja huomispäivänä riihtä lämmitettäessä pidettiin huoli, ettei kissa päässyt ulos ja puidessa odotettiin kissanraadon löytymistä, mutta ei näkynyt; se ei ollut oikea kissa. (SKS KRA. Muuruvesi. Koistinen, Kalle. KRK 100:93. Kert. Aaro Mertanen, s. 1897.)

Talon pirtissä istui muutamia kyläläisiä iltaa istumassa. Eräs miehistä ei paljon ottanut keskusteluun osaa, istui vaan tuijottaen uunia. Meni sitten naapurimökin isännän luo ja sanoi: ”Lähetään pois!” ”Lähetään vain, ompa tuota jo istuttuki,” vastasi tämä, joka oli jo pannut merkille naapurinsa tuijotuksen. ”Onhan sulla aikaa, lähe vielä meille”, sanoi tuijottanut mies naapurilleen. ”Sinä et usko, mitä minä näin äskön. Iso, musta kissa tuli sieltä ränmuurin takkaa, hyppäsi sitte koopam päälle ja siitä pyörähti sitte koopaan, ettei kun häntä vilahti.” (Muhos. KRK 221. Similä, Lyyli 55. – Raumala, Eino. 45 v. Muhos.)

Kuten edellä totesin, pelosta ei näy viitteitä; ensimmäisessä tarinassa kissaa on jahdattu ja vasta myöhemmin pohdittu sen luonnollisuutta, jälkimmäisessä kissa on aiheuttanut ennemmin hämmennystä. Muuruvedeltä ja Muhokselta talletetuissa kertomuksissa kissanhahmoinen paholainen on kuitenkin tullut näyttäytymään tehdäkseen osallisille selväksi, että heidän toimintansa – kortinpeluu ja illan istuminen – ei vastaa oikeanlaista, kunniallista elämää.

Sirkku Piispanen on väitöskirjassaan tarkastellut uskomustarinoiden välittämiä moraalikäsitteitä suhteuttaen rikkomuksia, rangaistuksia ja rankaisijahahmoja tapakäyttäytymisen normeihin. Syntiseen elämään etenkin kristillisen tapakäyttäytymisen viitekehityksessä on liitetty esimerkiksi kiroilua ja kiroamista, koreilua, tanssimista ja sopimattomien seksuaalisuhteiden harrastamista, kun taas sosiaalisen tapakäyttäytymisen valossa ylläluonnollisia seurauksia on seurannut esimerkiksi vahingollisesta oman edun tavoittelusta. (Piispanen 2009, 171–181, 233–238.) Omassa tutkimusaineistossani moraalinvastaisena toimintana esiintyy usein kortinpeluu, juopottelu, avioliiton ulkopuoliset läheiset suhteet miesten ja naisten välillä tai iltamyöhäisellä ulkona oleskelu, jonka ajoittain vihjataan pitäneen sisällään myös alkoholia. Eräässä uskomustarinassa esimerkiksi kerrotaan, kuinka kertoja palasi iltamista kotiin kahdelta yöllä ja oli lisäämässä hiiltyneeseen pesään puita, kun ”kaks kissanpoikaa meni pesään”. Kertojan oli oletettavasti tarkoitus pelastaa kissat, mutta hänen kuokkiessaan pesää ei siellä ollutkaan mitään. (SKS KRA. Huittinen. Kirsti Jokipii 36. 1953. – Naatula, 61 v.)

Leea Virtanen toteaa, kuinka 1800-luvulla ”sellainen seurustelumuooto kuin käsi kädessä kulkeminen kylätiellä” ei ollut mahdollista, minkä lisäksi huvittelu huvittelun vuoksi oli paheksuttavaa. Maalaisyhteisössä tunnettiin tosin yöjallassakäynti, yöstely, jota kuitenkin säätelivät tiukat sukupuolimoraalin säilymiseen tähtäävät tapasäännöt. (Virtanen 1999, 118.) Seuraavissa uskomustarinoissa annetaan kumpaisessakin ymmärtää melko suoraankin, että iltaa on vietetty molempien sukupuolien kesken. Vaikka kertomuksissa ei sanallistetakaan, että kyse olisi ollut mistään suoranaisesti siveettömästä, nousee niissä kuitenkin etualalle sopimattomaksi mielletty käytös, josta paholainen on kissanhahmossa saapunut varoittamaan.

Kun kertoja kotikylänsä nuorison kanssa oli ollut eräässä talossa iltaa viettämässä, olivat he siellä numeroparisilla. Silloin ilmestyi lattialle mustan ja valkean kirjava kissanpoikanen, joka hyppäsi suoraa erään pojan syliin ja siitä kasvoille. Poika tyrkkäsi kissan lattialle, johon se katosi. Kissaa etsittiin koko joukolla joka loukosta, vaan eihän sitä löytynyt. Siinä talossa ei ollut koskaan ollut kissaa, eikä sellaista ollut koko kylällä. (SKS KRA. Nivala. KT 193. Laajala, Tauno 9. 1937. – August Hapuli, puuseppä, s. 1872 Ylivieskassa.)

Mie olin nuor poika ja tulin justiin kottii tyttölöin luonta, mie kun kulen, siin tietä myöten niin siin tien varrella oli keske tekonen talo, se oli sellane hyvin pimijä, mut sen verran häämöitti, että sieltä talosta tuli valkia kissa siihen tielle ja kulki miun jalossain, mie senkun koitan varroo, että en tallajais päälle, mut se vaan kiertää jaloissa ja silmät senkun kiiluut, lopuksi mie suutuin ja kirosin ja tallasin, ajattelin, että tapan tuon kissan pois jalostain. Niin se hävis, että jaloissa ei ollut ei niin luu sirruu, eikä ääntäkää päästänyt, niiku ikännää en olis nähnytkää mittää, ajattelin, ja ihmettelin pitkän aikaa, että Mikä hää oli? en tiije tänä päivänäkää viellä. (SKS

KRA. Kivennapa. Ulla Mannonen 5919. 1938. Makslahti, Römpötti. – J. Tikka, 60v, Kivennapa, Joutselkä.)

Siinä missä paholaiskissan ilmaantuminen kertoo usein parhaillaan käynnissä olevan toiminnan sopimattomuudesta tai vaihtoehtoisesti viittaa lähiaikoina tapahtuneeseen yksittäiseen tai jatkuvaan väärintoimimiseen, on aineistossani myös kertomuksia, joiden kohdalla on mahdollista pohtia yksilön elämää kokonaisuutena. Näissä tapauksissa kyseessä on poikkeuksetta kuolinhetkeä tai kuolemaa seuraavia tapahtumia kuvaava uskomustarina. Maalaisyhteisön kuolemakäsitykset perustuivat jaolle tämän- ja tuonpuoleiseen ja kuolinhetkellä tämä raja hämärtyi. Osin tästä syystä kuolinhetkeen liittyy runsaasti uskomuksellista merkityksenantoa; siitä, millä tavoin yksilön fyysinen elämä päättyi, on sekä tulkittu hänen tämänpuoleisen elämänsä oikeanlaisuutta että ennakoitu millaiseksi hänen tuonpuoleinen elämänsä rakentuu (esim. Pentikäinen 1990, erit. 126–131; L. Stark 2005, 97–100; Virtanen 1999, 124).

Uskomustarinoissa esiintyy monimotiivinen kuolinhetkeä käsittelevä tarinatyyppi, johon kuuluvista kertomuksista monissa kuvataan pahaa kuolemaa (ks. Jauhiainen 1999, 80–82). Noidiksi tai tietäjiksi tiedettyjen ohella ”myös murhamiehet, avioliitonrikkajat, koronkiskurit, juopot, korttipelurit, kiroilevat henkilöt, jotka olivat kurittomia, itaria, ahneita, irstaita tai jotka olivat eläneet muuten 'jumalatonta' elämää kokivat hitaan ja kivuliaan kuoleman tai kohtasivat paholaisen”. Tällainen kuolema oli fyysisen kokemuksen ohella kulttuurisesti ja symbolisesti määrittynyt ja latautunut tapahtuma, joka ei koskettanut vain kuolevaa itseään vaan myös paikallaolijoita ja yhteisöä yleensä. (L. Stark 2005, 99–100.) Pahaa kuolemaa kuvaavissa kertomuksissa paholainen tai muu tummapukuinen hahmo tulee noutamaan syntistä tai moraalitonta elämää viettäneen kuolevan tämän kuolinvuoteelta.

Miul ol anoppi, hää ku sairast, hää kehnost jo puhu, hänelt ol jo kiel niiku pois. Mie ku olin hänen luonaan, hänelt ol rauha, nii pian ku mie läksin hänen luotaa, sillo hää hakkas ain seinää, mis hää makas, pelko ol ku mie läksin häne luont pois. Ja ku mänit, kyneleet ol silmis, sit ol rauhas, ku mie olin häne luonaa. Mitä hää sit näk, tai mikä ol, sitä ei saant sanottuu, ku hää ennää ei laatint.

Sit ku käi kuolemaa just, nuor – 15 v. tais olla sil pojal – sano, et kiukaast putkaht musta kissa, män niiku ovest ulos, ja sano ov ol kiin. Toiset olivat kuoliinvuoteen ääressä ja poika näki sen tuvassa.

Ei hää mittää konsaa tehnt, no mikäs siin ol sellail. (SKS KRA. Hietämäki. Maria Virolainen 667. 1948. – Eeva Montonen, s. 1884.)

Yllä oleva kuolinhetkeä kuvaava kertomus aktivoi pahan, rauhattoman, kuoleman tulkintakehyksen. Huomio kiinnittyy ennen kaikkea anopin levottomuuteen ja herää kysymys, mitä sairastuotteellaan makaava anoppi todella on nähnyt ja kokenut yksinollessaan. Kertojan kommentti ”ei hää mittää konsaa teht” paljastaa hänen pohtivan anopin kuolemaa tarinatyypille ominaiselta kantilta: onko vainaja elänyt jollakin tapaa jumalatonta elämää? Ainakaan kertojan tietämyksen mukaan ei ole syytä olettaa näin, mutta kyseinen tarina nostaa kuitenkin kertojan pohdinnan myötä etualalle pahaan kuolemaan liittyvät käsitykset sekä tutkimusaineiston harvalukuiset maininnat, joissa niiden yhteydessä mainitaan kissa.

Kun Hytölän isäntä, Aatu, näin tänä yönä kuoli, niin Mikkolan Ida oli seuraavana yönä huomannut Hytölän pöydän alla paholaisten mustina kissoina kulkevan. Ida ajoi kaiken väen ylös ja polvistui tuvan penkin viereen. Paholaiset herkesivät kulkemasta. (SKS KRA. Konnevesi. KT 62. Häkkinen, Uno 146. 1936. – Ida Manninen.)

Siinä missä laajemmassa kertomusperinteessä ja etenkin sen noita- ja tietäjäkäsityksissä näkyy kristillisen moraalien vaikutus hyvän ja pahan kaksijakoisuutta koskeviin näkemyksiin, ei vastaavaa moralisointia ole juurikaan nähtävillä kissaperinteessä. Yllä olevaa Konnevedeltä tallennettua kertomusta voi toki lähestyä pohtien isännän kuoleman ja mustina kissoina kulkevien paholaisten suhdetta pahan kuoleman tulkintakehyksessä. Suoranaisia viitteitä tähän ei kuitenkaan löydy, ja pidänkin todennäköisempänä, että kyseessä on kertomus tämän- ja tuonpuoleisen rajan hämärtymisestä kuoleman seurauksena.

5 Hyveitä ja paheita, toiveita ja pelkoja

Suullinen perinne heijastaa yhteisön käsityksiä hyvästä elämästä, tärkeinä pidetyistä normeista ja ihmisen paikasta maailmassa. Edellisessä luvussa tarkastelin suomalaista kissaperinnettä kissakuvausten ja -mielikuvien kautta samalla implikoiden, kuinka näiden muotoutuminen on osaltaan perinnelajikohtaista. Tässä osiossa syvennän aiempaa käsittelyä sitoen sitä tiiviimmin yhteen arvomaailman kanssa. Tulkinta tarkentuu metaforisten ja symbolisten kissakäsitysten esiin luennassa. Konnotaatioiden ja mielikuvien pohjalta rakentuvien metaforien avulla luodaan ja sanallistetaan merkityksiä, jotka eivät välttämättä ole suoraan jaettuja tai sanallistettuja. Symbolit puolestaan muodostuvat ajatusten ja käsitteiden yhdistyessä, toisin sanoen ulkoisten ja sisäisten informaatiolähteiden luodessa uusia ideoita ja tulkintoja. (Anttonen 1996, 31–32.) Kummassakin tapauksessa jokin saa merkityksensä jonkin muun kautta tai suhteessa johonkin muuhun, mikä on ihmisille luontainen tapa muodostaa merkityksiä. Aiempaan tutkimuskirjallisuuteen nojaten tuon perustellen etualalle ajalle ominaisia ihanteita, jotka ovat nähtävissä tutkimusaineistossa.

Yleisenä taustakontekstina ajan arvomaailmalle toimii kiihtyvä kehitys, joka alkoi näkyä kaupunkien ulkopuolella vasta verrattain myöhään. Kansallisesti ajateltuna vuosisatojen taitetta kuitenkin leimaa lisääntyvä teollistuminen ja modernisaatio, taloudellisten olosuhteiden ja elinkeinorakenteiden kehittyminen, perhejärjestelmän uudistuminen, koulutus- ja terveysjärjestelmien laajeneminen, sosiaalisten mahdollisuuksien lisääntyminen sekä kasvava poliittinen kuohunta. Aikaan on myös liitetty luonnehdintoja harmonisesta yhtenäiskulttuurista etenkin hengellisen kansankulttuurin osalta. Paikallisista eroista huolimatta enemmistö suomalaisista noudatti samankaltaista sosiaalisiin normeihin ja statukseen kiinnittynyttä tapakulttuuria. (Koski 2011b, 11; Talve 1979; Virtanen 1999.) Tutkimusaineistoni kissaperinne edustaa eräänlaista nopean teollistumisen ja perinteisen maalaisyhteisön risteämiskohtaa, jossa jälkimmäisen vaikutus on yhä selvästi läsnä. Ajan perinteessä kuuluvat köyhyys, agraariyhteisön jännitteiden käsittely sekä virallisen uskonnon ja kansanuskon muodostama synkretistinen uskomusmaailma (esim. Apo 1989; Koski 2011b).

Siinä missä aiemmin tarkastelin kissan ahkeruutta ja suoriutumista tehtävistään nimenomaan hyvän hiirikissan piirteiden valossa, on kyseisiä kuvauksia mahdollista peilata myös suhteessa ihmiseen. Myös tällöin korostuvat erityisesti ahkeruuden ja toimeliaisuuden ihanteet, joskin

ihmiseen liitettyinä piirteinä kyseessä on monisyisempi kokonaisuus. Työllä oli keskeinen asema maalaisväestön keskuudessa ja työteliäisyys muodosti merkittävän osan identiteettiä. Ahkeruuden, toimeliaisuuden ja omavaraisuuden kaltaiset piirteet olivat hyveitä, kun taas joutilaisuus ja laiskuus olivat niin sosiaalisesti, taloudellisesti kuin moraalisesti haitallisia. Aiemmista kirkollisista opeista ja hurskauden vaatimuksesta poiketen 1800-luvun maalaisyhteisöissä olikin jo pitkälti havaittu, että hyvinvointi ei lisääntynyt hartautta harjoittamalla vaan työtä tekemällä (Koski 2011b, 10). Hiirikissoilta vaaditun korkean ”työmoraalin” voi siis perustellusti katsoa pätevän ihmisiinkin. Samoin kuin hiirikissa ei saanut olla hyödytön tai pelkästään ihmiseltä saadun ravinnon varassa elävä eläin, ei myöskään ihmistä katsottu hyvällä, jos hän laiminlöi vastuunsa omasta toimeentulostaan ja eli toisten varassa. Tehtävänsä täyttäminen ja vastuunsa kantaminen olivat ihmisen arvon mittareita.

Yhteiskunnalliset ja kulttuuriset erot määrittivät Suomessa työsuhteen luonteen, asumistavan ja omaisuuden pohjalta (Apo 1989, 119–120; E. Stark 2005, 69; 2011, 96–98). Työkykyisen mutta työtä välttelevän katsottiin olevan itse vastuussa kohtalostaan. Käsitys on johdettavissa laiskuuteen ja yhdistettävissä ajatukseen, että ahkeruus takaa menestyksen. Suullisessa perinteessä välittyikin käsitys, jonka mukaan etenkin paremmin toimeentulevien näkökulmasta köyhyys oli yksilöstä itsestään johtuvaa (E. Stark 2005, 78–79). Kuhmalahdelta talteen kirjatussa sanonnankaltaisessa maininnassa ilmaistaankin suoraan, että ”olisit kissaks ruvennu, nin saisit muurinpäällä oikoo” (SKS KRA. Pajumäki, Anna. KRK 43:371). Tausta-ajatus on selvä: ahkeruus ja ilon löytäminen raskaastakin työstä olivat kunnollisuuden merkkejä, joten jos laiskottelu ja raukea makoilu tuntuivat kutsuvammalta, olisi kannattanut syntyä kissaksi.

Ihanteena oli omavarainen talous, jossa kukin usein monilapsisen perheen osallinen kantoi kortensa kekoon. Maa- ja metsätalouden varassa elävä perhe oli tuotantoyksikkö ja jokainen perheenjäsen kokonaisuutta hyödyttävää työvoimaa. Työmoraalin iskostuttaminen aloitettiin monesti jo 5-vuotiaana ja tarkoituksena oli, että lapsi kasvoi vähitellen terveeksi ja itsenäiseksi, kansalaisihanteen mukaiseksi aikuiseksi. (Stark 2011, 215; Tuomaala 2005, 46–49.) Tässä kontekstissa kissaperinteessä kuuluu ajalle ominainen toimeliaisuuden ihannointi myös kasvatuksen valossa (ks. Koski 2011b, 12; Stark 2011; Tuomaala 2005). Periaatteena oli lapsen oman tahdon murtaminen ja kyseenalaistamaton vanhempien totteleminen, ja ajoittain leikkiä on pidetty jopa suoranaisena väärille ja vastuuttomille teille johdattelevana ajanhukkana (Laine 2002, 91–92; Tuomaala 2005, 42; Virtanen 1999, 112). Tottelematon ja laiska lapsi oli merkki vanhempien epäonnistumisesta.

Kuopiosta tallennettu sananlaskuksikin laskettava toteamus vaikuttaa kuvaavan juuri tällaista tilannetta: ”Mitä enemmän kissaa silittää, sitä korkeammalle sen selkä nousee ja häntä paksummaksi paisuu” (SKS KRA. Koponen, Juho. KRK 103:126). Sananlaskuille ominaisesti symbolinen merkitys nousee etualalle, jolloin maalaisyhteisön arvopohjaan peilattuna kuvausta on perusteltua tulkita siten, että mitä enemmän lapsi saa vapautta, sitä ylpempi ja vaikeampi hänestä tulee. Liika rohkaisu tai yleinen elämän helppous saattavat johtaa ikäviin seurauksiin, kuten laiskistumiseen. Kuvaavaa on, kuinka vielä 1930-luvulla Eino Sormunen (1936a, 5) varoittaa kasvavia nuoria tuhlailevaa, laiskaa, epätervettä ja epätodellista elämäkuvausta välittävästä amerikkalaiskulttuurista, etenkin elokuvista, joissa ”kaikilla on autot ja kaikilla rahaa, mutta kellään ei ole työtä”.

Sen ohella, että kissaan liitetyissä uskomuksissa korostuu laiskuuden pelko, löytyy tutkimusaineistosta sellaisiakin tiedonantoja, joissa kissaa silittämällä eläimestä tulee varas. Esimerkiksi Isostakyröstä muistiinpantu tieto varoittaa: ”Jos kissiä siloottaa hännänpiähän asti, niin se rupiaa kaahimahan ylähäppäin, pöyräillen, ja siitä tuloo varkas” (SKS KRA. Liimakka, Helmi-Ilona 188. 1937). Uskomusta voi lähestyä konkreettisempänä kissakuvauksenakin, mutta tutkimusongelmani puitteissa miellän sen ensisijaisesti ihmiseen viittaavaksi symboliikaksi: liian helpolla pääsevä ihminen laiskistuu ja pahimmassa tapauksessa mahdollista on, että oikean ja raskaan työn vältteleminen johtaa arvaamattomaan ja tuomittavaan käytökseen, kuten varasteluun. Mukavan ja helpon elämän makuun päässeen, paikkansa unohtaneen ihmisen kenties ajateltiin siirtyvän mieluummin muiden kovalla työllä ansaitseman menestyksen ryöstämiseen. Vaakalaudalla on siis niin ahkeruus kuin rehellisyyskin, kaksi maalaiselämän tärkeimpiin kuuluvista arvoista.

Suoraan ilmaistut viittaukset ihmisten rehellisyyteen tai luotettavuuteen ovat lukumäärällisesti vähäisiä tutkimusaineistossa, mutta pidän silti olennaisena nostaa kyseiset ihanteet esiin. Perustelen päätöstä seuraavan tiedonannon sisällöllä, josta mainittujen arvojen tärkeys on selvästi pääteltävissä: ”Kissanvala on sellainen joka lupaa tai päättää jotakin antaa eikä täytä tätä eikä päätöstä, sanotaan tehneen kissanvalan. On siis sanansyöjä, lupauksensa rikkoja ja päätöstensä perijä.” (SKS KRA. Terijoki. Pelkonen, I. KRK 135:677.) ”Kissanvala” viittaa tyhjiin lupauksiin, joita ei välttämättä ole aiottukaan pitää, ja joista on ehkä koitunut jopa haittaa. Perinnetekstin muotoilu todella johdattelee tulkitsemaan tiedonantoa kiertoilmaisuna, epäsuorana tapana viitata luotettavuudeltaan kyseenalaiseen ihmiseen. Sanojensa takana seisominen ja lupauksen pitäminen on ollut vastavuoroisuuden ja molemminpuolisen luottamuksen varaan nojaavassa yhteisössä erittäin tärkeää. Arvomaailmaa kuvaavassa ja

etenkin kristillisesti sävyttyneessä uskomusperinteessä valat ovat kuuluneet loukkaamattomina pidettyihin asioihin, ja sellaisenaan kyseessä onkin siis äärimmäisen suuri normirikkomus (Simonsuuri 1963, 486). Vääränvalantekijä kuuluu samaan joukkoon murhaajien, pyhärauhanrikkojien ja muiden jumalatonta elämää viettävien kanssa.

Ahkeruuden ihannoitua ja toisaalta joutilaisuuden tuomittavuutta voi nähdä tutkimusaineistossani yksittäisissä uskomustarinoissakin. Työaikana laiskottelu, muunlainen työnteon laiminlyönti tai yleisesti ajan käyttäminen arveluttavasti on yhtenä mahdollisena syynä kissapaholaisen ilmaantumiselle esimerkiksi sellaisissa kertomuksissa, joissa miehet istuvat iltaa. Kyseisissä tapauksissa annetaan miltei poikkeuksetta ymmärtää, että ajanviettoon kuuluu osaksi joko kortinpelu tai alkoholi – usein molemmat. Kortinpelu ja juopottelu ovat aiemmassakin tutkimuksessa selkeästi enemmän miesten sosiaalisia rikkomuksia (Piispanen 2009, 238–239). Kortinpelu näyttäytyy syntisenä toimintana, kytkeytyyhän siinä yhteen niin uhkapelin houkutus ja rahanhimo kuin ajan suoranaisten haaskaaminenkin. Juopottelun voi puolestaan katsoa merkityksellistyvän etenkin väkivaltaisen käyttäytymisen häpeäleiman valossa, mutta myös suhteessa työn tai jopa perhevastuiden laiminlyöntiin. Vaikka kohtuullinen juominen kuuluu miltei ominaisesti suomalaiseen kulttuuriin, oli yömyöhään illan istuminen, humalahakuinen juominen ja mahdollisten konfliktien ratkaisu alkoholin vaikutuksen alaisena herkästi tuomittavissa moraalisen rappion merkeinä.

Moraaliseen rappioon pohjaavien ja siitä varoittlevien perinnetekstien taustalla vaikuttaa epäilemättä vanhaluterilainen kasvatuskäsitys, jonka mukaisesti ihminen oli luontaisesti paha. Pahuus voitiin kuitenkin kitkeä ja yksilö pelastaa Jumalan – ja ankaran kurin – avulla. (Koski 2011b, 12.) Kotona tapahtuvan kasvatuksen ja opetuksen rinnalla toimikin rippi- ja pyhäkoulujärjestelmä, joista etenkin ensin mainittu toimi merkittävänä siirtymäriittinä ja edellytyksenä täysivaltaiselle yhteisön jäsenyydelle. Se valmisti nuoria aikuisuuden vastuuseen, opetti oikeanlaista kristillistä moraalialia ja varmisti, että nuori oli omaksunut oikeat arvot ja elämäntavan. Tästä tulkintakehyksestä seuraavan kertomuksen voi katsoa selkeästi varoittavan vääränlaisesta toiminnasta.

Kun Tiensuun poika kävi rippukouluu, niin myöhästy ain joka aamu. Pappi kysy syytä ja poika sano, et piru viivytti häntä. Se on ain välil suurena pihisevänä kärkeen tai mustan kissan tiel eik anna hänen kulkee rauhas. (SKS KRA. Pyhäjärvi U.I. Anja Huttunen 20. 1947. – Kustaa Alho, 70 v.)

Pyhäjärveltä taltioidussa kertomuksessa saattaa olla kyse vain nuoren miehen haluttomuudesta nousta aikaisin aamulla, mutta jatkuva rippikoulusta myöhästely on silti huolestuttava merkki

välinpitämättömyydestä ja yleisestä huonotapaisuudesta. Epäkunnioittava toiminta asettuu vastoin kuuliaista ja hurskasta arvokasvatusta, joskin uskomustarinan myöhäinen keräysvuosi saattaa kieliä jo kristillisten ja patriarkaattisten arvojen ehdottomuuden heikentymisestä (ks. Koski 2011b, 12). Vaikka paholainen toimii usein juuri moraalinvartijana ja rankaisee väärintekijöitä, aineiston perusteella on myös ilmeisen mahdollista, että paholainen ei toimikaan avoimen pahantahtoisesti tai moraalista kunnollisuutta tukien, vaan ennemmin houkuttelee ihmisen epäkunnioittavaan käytökseen. Esimerkiksi nukahtaminen kirkossa on paheksuttava teko, josta eräässä aineistosta löytyvässä kertomuksessa varoitetaan. Kyseessä saattaa olla varoittava esimerkki moraalisesta rappiosta ja välinpitämättömyydestä, tai mahdollisesti yhtä lailla varoittava kuvaus valppauden herpaantumisen vaarallisuudesta: hengellistä velttoutta havaitessaan paholainen koettelee ihmistä. Juuri huomion herpaantuessa paholainen voi johdatella väärille teille, kauemmas hengellisestä hyveellisyydestä ja kristillisestä kuuliaisuudesta.

Folkloristi Satu Apo (1989) on esittänyt, että kyläyhteisö on pitkälti pohjannut varallisuus- ja valtasuhteille, joiden myötä muodostui sosiaalisesti hyvin latautunut ja konflikteille altis ympäristö. Oma aineistoani on vieraita ennustavan kissaperinteen kohdalla mahdollista tulkita vasten sitä historiallista taustaa, jossa elintason alhaisuus ja toimeentulon epävarmuus heijastuvat suullisessa perinteessä. Siinä missä laiskuutta kartettiin ja tietyissä yhteyksissä yksilön varattomuuden tai muun huono-osaisuuden katsottiin olevan hänen omista puutteistaan riippuvaista, oli epäonnisten auttaminen kuitenkin myös yhteisöllinen ihanne ja jopa välttämättömyys. Kiertolaisuus ja kerjäläisyys olivat monen tapa ansaita elantonsa. Aikana, jolloin sosiaalietuuksia ei ollut, oli talosta toiseen kiertäminen yösijan tai ruuan toivossa yksi keino säilyä hengissä. Auttaminen ei ollut lakisääteinen velvollisuus, mutta avuliaisuus ja armeliaisuus yhteisöllisinä normeina sekä kristinuskon mukaisena moraalisenä tekona toimivat painavana pakotteena. (Stark 2011, 100–104, 303.)

Vieraita ennustavissa perinneteksteissä niin sosioekonomiset kuin sisäistettyihin normeihin ja moraaliin pohjaavat tulkinnat korostuvat. Tällöin etenkin ne tavat, joilla epämieluisia tai syystä tai toisesta alempiarvoisena pidettyjä vieraita kuvataan. Sortavalasta talteen kirjatussa enteessä esimerkiksi mainitaan pahanilkiset tai yleisesti epämiellyttävät vieraat (SKS KRA. Moilanen, Toini. KRK 148:94). Siinä missä kyseisessä tapauksessa vieraiden epämiellyttävyyttä ei tarkemmin avata, lukuisissa tutkimusaineiston tiedonannoissa todella kommentoidaan saapujien luonnetta tai käytöstä. Monessa tapauksessa korostuu nimenomaan kristillistä moraalia koskevien normien vaikutus, mutta edustettuina ovat myös yleisen arvomaailman

pohjalta epämieluisia piirteitä omaavat vieraat. ”Huonoihin” vieraisiin liitetään muun muassa sellaisia luonteenpiirteitä tai asemaa kuvaavia negatiivisia ilmauksia kuin huoraava, laiska, pahasuinen, epäsiisti tai syötettävä.

Kun kissa pesee naamaansa, tulee vieraita. Jos se pesee vain nenäänsä, tulee läheltä; jos myöskin pesee korvantaustat, tulee kaukaa. Jos kissa tulee pesseeksi myöskin hännänalustan, tulee huonotapaisia vieraita. Jos se pesee pitkällään naamaansa, tulee laiskoja vieraita. Jos se pureksii kynsiään, tulee syötettäviä vieraita. (SKS KRA. Kaukola. Häkki, Maria. KRK 125:55.)

Etenkin epäsiiveellisten, tai ”huonotapaisten”, vieraiden ennustaminen kertoo selvästi kyseisten piirteiden epäsuotavuudesta. Liperistä muistiinpannussa perinnetekstissä kerrotaan esimerkiksi, että jos ”kissa nuoleksii hännän alustaansa, sanotaan: ’Tulee pahamaineinen vieras’ eli epäsiiveellinen” (SKS KRA. Merikoski, Oskari. KRK 164:87). Ajoittain epäsiiveellisyyttä tai muutoin vieraiden huonoutta kommentoivissa tiedoissa saatetaan tarkentaa, että kyseessä on vaikkapa aviorikollinen (SKS KRA. Sievi. Jakola, Lauri 775. 1937). Verrattain monessa perinnetekstissä onkin ennustettu saapuvaksi vieraita, joita kuvataan siiveellisesti kyseenalaisiksi. Nurmolaisessa tiedonannossa ilmaistaan poikkeuksellisen kaunistelematta moraaliltaan kyseenalaisiin vieraisiin viittaava enne: ”Jos kissa heti silmäin pesun jälkeen alkaa nuolla takapuoltaan (persettään), ovat vieraat huoraavia” (Ritari, Mikko. KT 176:48. 1937). Etenkin laiskoja tai epäsiiveellisiä, ”huorimuksia” vieraita ennustetaan kissan pestessä itseään hännänjuuresta tai yleisesti takapästä: ”Jos kissa pyllypuoltaan nuoleksii, peseksii, tietää se huorimushenkilön taloon tuloo, käymään tai vieraiksi. Olkoon sitten kyseessä nainen tai mies.” (SKS KRA. Salmi. Orjatsalo, Aleks. KT 133:106. 1937.) Useimmiten vastaavissa tapauksissa kiintoisana huomiona toimii kyseisen toimen korreloiminen nimenomaan naisvieraiden kanssa, kuten olen aiemmin todennut.

Syy saattaa löytyä sukupuolimoraalista ja siiveyskasvatuksellisista seikoista, etenkin hedelmällisyyden ja naisellisen seksuaalisuuden konnotaatioista. Kissa on lisääntymiskykyinen parhaimmillaan jo kuukauden iässä, minkä lisäksi se lisääntyy nopeasti ja tiheään. Naaraskissat eivät myöskään häikäile kiima-ajan käytöksensä suhteen (Keinänen & Nyman 2012, 119; Rogers 2006, 19). Viimeksi mainittu seikka on varmasti osaltaan antanut pontta niin tyttöjen ja nuorten naisten siiveyskasvatukselle kuin mielikuville kissan ”pyllypuolen nuoleksimisen” toistuvasta yhdistymisestä juuri naisvieraisiin. Eläinten lisääntymiskäyttäytymisen symbolinen rinnastaminen ihmiskäyttäytymiseen ei ole harvinaista, mutta kissojen kohdalla miellelyhtymät kenties korostuivat, olihan eläin läheinen ja arjessa läsnä edustaen samalla tottelemattomuutta ja itsenäisyyttä enemmän kuin esimerkiksi koirat tai lehmät. Kissan liittäminen

seksuaalisuuteen, hedelmällisyyteen ja siveyteen sekä sen puutteeseen vaikuttaa siis luonnolliselta päätelmältä (esim. Pietiläinen 2016, 212–215; Rogers 2006, 114–141; vrt. Valk 2001, 100).

Aikalaiskontekstissa kissamainen häpeilemättömyys ei toden totta ollut toivottavaa, kasvatettiinhan etenkin tytöt pienestä pitäen pidättyväisiksi, hurskaiksi ja tunnollisiksi emänniksi. Kunnollisen naisen elämä määrittyi pitkään vaimon ja äidin ihanteiden yhteisvaikutuksessa (ks. Häggman 1994). Oman lisänsä toi kristillissävytteisen sosiaalisen työn alkuvaihe 1800-luvun lopulla, jolloin tavoitteeksi alkoi muodostua uuden kristillisen yhteiskuntamoraalin rakentaminen juuri siveellisyyssäkäsitysten ja -sääntöjen valossa (Markkola 2002; ks. Pietilä 1913; Sormunen 1936a; 1936b). Tutkimusaineistossa on perinnetekstejä, joista sukupuolimoraalin valossa tehtävät tulkinnat ovat mahdollisia. Niitä on kuitenkin ajan yleiseen siveyskeskusteluun verrattuna vähän. Seuraava epäsuora maininta, jossa nuorten tyttöjen tai naisten siveellisyyttä kommentoidaan kyseenalaistavaan sävyyn, on pantu muistiin Uukuniemeltä: ”Nuoret naiset ja kissanpojat jos eivät pahhaa tie, niin ne on pahhaa tekemään mänössä” (SKS KRA. Berg, Tauno. KRK 140:186). Pohjois-Savosta puolestaan on kerätty kevätkenkäisyyteen viittaava toteamuksenkaltainen maininta, jonka mukaan ”niin on kissa asiat, mahoit mennä muihen kanssa” (SKS KRA. Tervo. Heimonen, Anni. KRK 92:1769). Kyseisessä tapauksessa perinneteksti on tulkittavissa jopa sukupuolimoraalisena väärintekona, aviorikoksena.

Etelä-Karjalasta Koiviston maalaiskylästä puolestaan on kirjattu seuraavat vertaukset: ”Luonto on ko kulkurikissal” (SKS KRA. Hoikkala, Gunilla. KRK 124:430) ja ”pää onko kulkurikissal” (SKS KRA. Hoikkala, Gunilla. KRK 124:476). Oletettavissa on, että molemmilla viitataan kulkukissoille ominaiseen tapaan siirtyä niin kumppanista kuin talostakin toiseen, jolloin ihmisestä puhuttaessa kyseessä saattaisi perustellusti olla henkilö, joka ei myöskään asetu aloilleen ja toteuta häneltä odotettua avioliiton ja perheellisyyden normia. Etenkin naiselta odotetun oikeanlaisen elämän ja siveyden merkitys on luettavissa melko suoraan seuraavasta mouhijärveläisestä perinnetekstistä, vaikka se onkin suorasanaisuudessaan ainoa laatuaan aineistossani: ”Kyllä kotokissa kyläkissan voittaa. Kotona oleva morsian voi pitää puolensa kylässä olevia heiloja vastaan” (SKS KRA. Laitakari, Kaarle. KRK 37: 1619). Perinnetekstistä

on tulkittavissa perhe-elämän ja avioliiton, ”kotokissan”, arvottaminen huomattavasti ”kyläkissoja” korkeammalle.⁷

Maalaisyhteisön arvomaailmaa hallitsivat käsitykset niin sosiaalisesta kuin moraalista kunnollisuudesta. Kissaperinteen kautta on metaforisen ja symbolisen tulkinnan myötä selvästi nähtävissä ahkeruuden, toimeliaisuuden ja siveyden merkitys yksilön hyveinä, jotka tukivat myös koko yhteisön hyvinvointia. Ihanteiden vastakohtat – laiskuus, välinpitämättömyys sosiaalisia normeja ja kristillistä moraalista kohtaan sekä siveettömyys – puolestaan välittyvät epäsuotavina ja tuomittavina toimintamalleina, joilla voi etenkin uskomusperinteen tulkintakehyksen mukaisesti katsoa olevan jopa yhteisön sisäistä järjestystä uhkaava vaikutus. Perinneteksteistä onkin huomattavissa, miten esimerkiksi siveellisyyden kohdalla sosiaalinen kontrolli teki tehtävänsä ja opetti, kuinka ihmisen tuli toimia.

---

⁷ Seksuaalisuudesta vaiettiin varsinkin julkisuudessa vielä pitkään 1800-luvun loppuvuosikymmenille, jolloin vähäisetkin aiheen käsittelyt lähestyivät sitä painottaen avioliittoa ja perhe-elämää uskonnollisista lähtökohdista. Naimattomuus oli suuri häpeä erityisesti nuorelle tytölle. (Markkola 2002, 165; Virtanen 1999, 117.) Aineistossani on lukuisia uskomuksia, joiden mukaan ihmisen – usein tytön – pitäessä kissaa hyvänä, tiesi se hänen jäämistään vanhaksi piiaksi tai -pojaksi (esim. SKS KRA. Mouhijärvi. Heinäkoski, Aili 446. 1937; SKS KRA. Mouhijärvi < Ikaalinen. Järvenranta, Tero. 484. 1937; SKS KRA. Orimattila. Järvinen, Aino. 259. 1937).

6 Kissa ajan peilinä

Olen tarkastellut suomalaista kansanperinnettä ja sen kissakuvauksia etsien menneiden sukupolvien arvomaailmasta kertovia viitteitä. Eläimiä on pitkään käytetty symboleina ja niiden oletettuja luonteenpiirteitä ja käyttäytymistä kiertoilmaisuuina ihmisen vastaaville. Tiedetyt eläimet edustavat ihmisen hyvinä pitämiä piirteitä, kuten viisautta, oveluutta, ahkeruutta tai yhteisöllisyyttä, kun taas toiset edustavat sellaisia piirteitä, joita ihminen ei itsessään halua nähdä, kuten laiskuutta, petollisuutta, kateutta, ahneutta, himoa tai itsekkyyttä. Symboliikka on monesti tilannekohtaista ja sama eläin saattaa tulkinnasta ja tilanteesta riippuen kuvautua sekä hyvän että pahan kautta. Eläimet ovat historiassa saaneet arvonsa ihmisen silmissä näiden keinokehoisten heijastusten läpi – niin hyvässä kuin pahassakin, niin palvottuina kuin vainottuinakin. Kissa on ehdottomasti yksi niistä eläimistä, joihin on kulloisenkin tilanteen vaatimusten mukaan liitetty hyvinkin keskenään ristiriitaisia piirteitä. Monet näistä käsityksistä elävät edelleen; ne ovat muodostuneet arkipäiväistyneen uskomuksellisen aineksen, tradition ja myyttillisyyden yhteisvaikutuksessa.

Historialliseen tietoon ja nykyhetkessä tapahtuvaan tulkintaan nojaava kontekstualisointi näkyy tutkielmassa merkityksenmuodostusprosessina. Alati laajeneva merkitysvyyhti on johdattanut laajemman maailmankuvan jäljille kertomalla esimerkiksi maagisten syy–seuraussuhteiden ja arjen limittymisestä, tavoista käsittää hyvä ja paha sekä sopivan ja epäsoivan käytöksen määrittelystä. Perinteen pohjalta piirtynyt kuva kissaperinteestä arvomaailmaa välittävänä mukailee aiemminkin tutkimuksessa etualalle nousseita ihanteita, etenkin sosiaalisia normeja ja kristillistä moraalialia. Olenkin läpi tutkielman peilannut aiempaa 1800-luvun maalaisyhteisöstä tehtyä tutkimusta omaan aineistooni, josta on luettavissa monia samankaltaisia huomioita. Merkityksellistymisen konkreettisina ilmenemisiä epäluottamus mustiin kissoihin selittyy pahuuden ja epäonnen konnotaatioiden avulla, kun taas pelko ja varovaisuus huonon, jumalattoman elämän viettämisen suhteen saa yhtäällä selityksen käsityksillä kuolemanjälkeisestä elämästä, toisaalla yhteisön sisäisen sosiaalisen kontrollin puitteissa. Metaforisuus ja symbolisuus ovat vahvasti läsnä uskomuksellisessa aineksessa, ja perinnetekstin tarkastelu onkin näissä tapauksissa monesti tehtävä rivien välissä kirjaimellisen sijaan.

Kissaperinnettä on tutkimuksessa lähestytty sekä konkreettisempaan, perinnelajeihin suhteutettuna tarkasteluna että metaforisena tulkintana. Kuten kansanperinteestä esiin nostamani ja tarkastelemani esimerkit kertovat, olivat hiiri- ja rottakissat maalaisyhteisössä keskeinen osa maatalojen ja pienempien maatalojen arkea. Vaikka kissan aseman voi katsoa parantuneen jo 1800-luvun lopulle tultaessa, oli sillä, millaiselle kissalle nykyaikaistuvassa agraariyhteisössä ja maataloissa oli tarvetta ja millaista kissaperinnettä näin ylläpidettiin, merkitystä vielä pitkään 1900-luvun puolelle. Hyvä hiirikissa ei ollut pelkästään toivottu, vaan monin paikoin välttämätön osa maatalon toimivuutta, sillä jyräjät uhkasivat ruokavarastojen ohella myös taloudellista vakautta ja asettivat omavaraisuuden uhatuksi. Hyvän hiirikissan ominaisuuksissa korostuivat niin saalistuskyky kuin sopeutumiskykykin, mutta ennen kaikkea ahkeruus. Kissan tuli olla taitava ja tehokas työssään, kuten ihmistenkin. Toimettomuutta ja joutilaisuutta ei katsottu hyvällä oli sitten kyseessä navettakissa tai talon ihmisväki. Suomalaiseen arvomaailmaan sisäistetyn työnteon ja ahkeruuden ihannoiti merkityksellistyi niin toimeentulon välineenä kuin kunniallisen ja hyvän elämän mittarina.

Mielikuva 1800–1900-luvuista idyllisenä sovun ja yksimielisen yhteisöllisyyden vuosisatana on suomalaista suullista perinnettä tarkastellessa osoittautunut huomattavasti monivaihteisemmaksi ja ajoittain jopa täysin vääränlaiseksi (ks. Apo 1989; Issakainen 2005; E. Stark 2005). Vaikka tämän päivän irtautuneisuuden ja yksilöllisyyden aikakauteen verrattuna menneisyys toki näyttäytyykin perin yhteisöllisenä, nousee myös omassa tutkimuksessani toisinaan esiin sopusointuisuudelle päinvastaiset asenteet. Selvimmin tämä näkyy vieraita ennustavassa kissaperinteessä, jossa lähes poikkeuksetta liitetään negatiivisia kuvauksia saapuvaksi povattuihin vieraisiin. Vierasanteeet vilisevät sellaisia sanavalintoja kuin laiska, pahasuinen tai huorastava. Etenkin sukupuolimoraalin ja siveellisyyden ihanteet nousevat etualalle. Yksilön käytös arvioitiin suhteessa yhteisesti jaettuihin arvoihin, joista poikkeaminen pantiin helposti merkille. Julkinen, ajoittain yliluonnollisiin toimijoihin nojaava kontrolli ohjasi yhteisön jäsenten toimintaa. Se myös ylläpiti ja uusinsi arvomaailmaa.

Aineistossani on selvästi esillä aiemmassakin tutkimuksessa usein huomattu kansanuskon ja modernin sivistyksen sekä kansanomaisen ja kristillisen moraalin ristikkäisyys ja samanaikaisuus. Korostuneesti vuorovaikutuksellinen suhde näkyy uskomustarinoissa, joissa kissanhahmoinen paholainen toimii moraalinvartijana. Ristikkäisyys ja päällekkäisyys nousevat etualalle myös kertomuksissa, joissa konkreettista kaaosta tai hengellistä epävarmuutta aiheuttava paholainen kaikkooa kokijoiden turvautuessa kristinuskoon ja rukoukseen. Mainittuna yksityiskohtana tämä määrittääkin tulkintakehykseksi juuri

kansanomaiseen muotoon puetun kristillisen dualismin, jossa hyvään turvautuminen jättää pahan voimattomaksi. Vaikka kyseessä saattaa olla romantisoitu ideaali, on suullinen perinne kissakäsityksineen kuitenkin hyvin rikas ja helppo tulkittava juuri tässä valossa.

Perinnelajien välisiä eroja pohtiessa nousee selkeästi esiin joitain päähuomiota. Eläinperinteen uskomuksissa ja enteissä välittyvää kuvaa on hankalampi suoraan peilata arvomaailmaan, sillä muistiinpanoissa uusinnettavat mielikuvat ja näkemykset ovat huomattavasti tiiviimpiä ja irrallisempia kuin uskomustarinoiden vastaavat. Alkuperäisistä käyttöyhteyksistään erotetut muistiinpanot eivät juuri anna perusteluja esittämilleen väittämille. Silti, suullinen perinne toteamuksenkaltaisessakin muodossaan peilaa kullekin ajalle ominaisia ideologioita ja käsityksiä. Sellaisenaan se ei ole milloinkaan irrallista ympäröivästä todellisuudesta. Pitää siis paikkansa, että voimme nykyhetkestä vain arvuutella todellisia syitä uskomusten takana, mutta onneksi ajalliset ja kulttuuriset tulkintakehykset antavat vihjeitä. Useimmissa tapauksissa uskomuksellisten, erityisesti ennetyyppisten ajattelutapojen taustalla on nähtävissä suoraviivaisuutta ja loogisesti muotoutunutta päättelyä: hiljaa ja liikkumatta selällään nukkuva kissa tietää kuolinsanomian, pienieleisiä pesutoimia suorittava kissa läheltä saapuvia vieraita, ja suurieleisesti ja tarkkaan itseään pesevä kissa ennakoi kaukaisia ja tarkkoja vieraita.

Uskomustarinoiden kohdalla puolestaan korostuu lajityypille asetetut viitekehykset, joiden mukaisesti tullakseen hyväksytyksi osaksi yhteisön perinnejärjestelmää, on kertomusten sopeuduttava ja muuntauduttava ympäristöönsä, sen sosiaalisiin ja kulttuurisiin asetelmiin. En ole kiinnittänyt tutkimuksessa huomiota perinnealueellisiin tekijöihin, mutta jo yleisesti maalaisyhteisön sosiaalisiin ja kulttuurisiin rakenteisiin suhteutettuna on esitettävissä, että uskomustarinat ovat kiinnittyneet ihmisiltä – ja kissoilta – odotettuihin ihanteisiin, yhteisölle tärkeisiin elinkeinoin ja paikkoihin, jotka toimivat tarinoiden kehyksenä. Uskomustarinat edustavat lisäksi tutkimusaineistossani perinneainesta, jonka kohdalla kiinnitetään poikkeuksellisen paljon huomiota kissan väriin. Syy löytynee uskomustarinoiden funktioista, niiden tavoitteesta varoittaa, opettaa ja moralisoida, jolloin kissalla on useimmiten välillinen rooli paholaisen valeasuna. Näin tuntuu luontevalta tulkita mustan värin merkityksellistymistä nimenomaan kotimaisen perinteen yhdistymisenä kansainväliseen traditioon: musta nivoutuu yhteen pahuuden, pimeyden, epävarmuuden ja tuntemattoman sekä niiden aiheuttaman pelon kanssa.

Kuten olen esittänyt, kehityksen ja nykyaikaistumisen merkit olivat laajasti nähtävillä vuosisatojen taitteessa, mutta suuri osa väestöstä eli edelleen 1900-luvun alkuvuosikymmeniin

saakka kaupunkien ulkopuolella. Tästä syystä kehityksen vierellä säilyikin pitkään maanviljelyyn ja agraariyhteisön menestykseen pohjaava arvomaailma. Maa- ja metsätaloudesta elantonsa saavan maalaisväestön sosiaalisesti suotavina pitämät arvot painottavat etenkin ahkeruuden ja toimeliaisuuden kaltaisia piirteitä, mutta myös vastuuta itsestä sekä maanläheistä maltillisuutta, kun taas kristillisen moraalin mukaisena korostuu etenkin kunniallisuus ja siveys. Esiin nostamani piirteitä ja ihanteita voisi tarkastella myös painottaen teollistuvaa Suomea murroskohtana. Tällöin esimerkiksi laiskuutta ja toimeentuloa olisi mahdollista lähestyä muutosvastaisuuden valossa, ikään kuin varoitteluna lisääntyvän teollisuuden vaikutuksista ihmisen perusluonteeseen.

Tutkimusaineistosta nousee historiallista ja sosiaalista kontekstia vasten lukiessa esiin myös muita arvomaailmaa kuvastavia ihanteita ja toivottuja luonteenpiirteitä, joista mainittakoon esimerkiksi kuuliaisuus ja tottelevaisuus kasvatuksellisessa valossa, kunnioitus muuta luomakuntaa kohtaan sekä terveyden ja hyvinvoinnin valossa avautuvat kuvaukset. Olen näistä osaa sivunnut jo tässä tutkimuksessa, mutta lukumäärällisesti vähäisinä muistiinpanoina niiden tarkempi käsittely ei ole ollut mielekästä. Esimerkiksi kasvatuksellisesta näkökulmasta aiheen lähestyminen symbolisesti ihmisen käskyistä ja toiveista riippumattoman kissan kautta saattaisi tarjota hedelmällistä ainesta. On oletettavissa, että kattavampi arkistoaineistoon perehtyminen nostaisi enemmänkin kissoja etualalle näiden tulkintakehyksien puitteissa. Jo pinnallinen tutustuminen sananlaskuja ja taikoja käsittelevään aiempaan tutkimukseen tukee päätelmää.

Kissakäsitysten pitkäikäisyydestä ja pysyvyydestä huolimatta on todettavissa, että suhtautuminen kissoihin ei ole Suomessa kokenut yhtä radikaaleja muutoksia kuin moniaalla muualla Euroopassa tai maailmalla, missä ääripäät ovat vaihdelleet palvotusta vainottuun, siedetystä pelättyyn ja lopulta hyödyllisestä hiirtenmetsästäjästä seuraeläimeksi ja viimein rakastetuksi perheenjäseneksi. Silti kotimaisessakin perinteessä juuri mustat kissat liitetään epäonneen ja pahoihin voimiin, tänä päivänäkin oletettavasti silkasta tottumuksesta. Suomalaisessa perinteessä mustalla kissalla toki oli eräänlainen erityisasema, sillä eläimellä on roolinsa niin taioissa kuin kansanlääkinnässäkin; myös uskomustarinoissa kerrotaan nimenomaan mustista kissoista. Tutkimusaineistoni on hyvin rajattu, joten havainnon todentaminen vaatisi lisätutkimusta, erityisesti huomion tarkempaa keskittämistä aihetta käsitteleviin perinneteksteihin sekä vertailevaa perehtymistä kansainvälisiin musta kissa -uskomuksiin ja -ajatusmalleihin. Oman aineistoni puitteissa kuitenkin on todettavissa, ettei ainakaan 1800–1900-luvuille säästyneessä, dokumentoidussa ja aineistokseni päätyneessä suullisessa perinteessä ole juurikaan jälkiä siitä, että mustia kissoja olisi erityisesti vihattu.

Lähteet

Tutkimusaineisto:

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto

SKS KRA = perinteen ja nykykulttuurin kokoelma, entinen Kansanrunousarkiston kokoelmat.

Kirjallisuus:

- Alger, Janet & Steven Alger. 2003. *Cat Culture – The Social World of Cat Shelter*. New York: Temple University Press.
- Anttonen, Veikko. 1996. *Ihmisen ja maan rajat: ”pyhä” kulttuurisena kategoriana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura,
- Apo, Satu. 1989. Suullisten kertomusten kulttuuriset merkitykset: esimerkkejä suomalais-karjalaisesta kansanperinteestä. Teoksessa *Kieli, kertomus, kulttuuri*, toimittanut Tommi Hoikkala. 2. painos. 118–133. Helsinki: Gaudeamus.
- Berger, Peter & Thomas Luckmann. (1966) 1994. *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen: tiedonsosiologinen tutkielma*. Suomentanut Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus.
- Brown, Theo. 1958. The Black Dog. *Folklore* 69(3): 175–192. <https://www.jstor.org/stable/1258857>.
- Enges, Pasi. 2012. ”Minä melkein uskon”: Yliluonnollinen ja sen kohtaaminen tenonsaamelaisessa uskomusperinteessä. *Annales Universitatis Turkuensis C* 338. Turku: Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5003-4>.
- Danielsson, Paul. 1930. *Djävulsgestalten i Finlands svenska folketro 1: Djävulen i djurgestalt*. Helsinki: Suomen tiedeseura.
- Darnton, Robert. 2009. *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*. Tarkastettu painos. New York: Basic Books.
- Dégh, Linda. 2001. *Legend and Belief. Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Gadamer, Hans-Georg. 2004. *Hermeneutiikka: ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Valikoinut ja suomentanut Ismo Nikander. Tampere: Vastapaino.
- Helkama, Klaus. 2009. *Moraalipsykologia: hyvän ja pahan tällä puolen*. Helsinki: Edita.
- Honko, Lauri. 1967. Perinnelajianalyysin tehtävistä. *Sananjalka* 9: 125–149. <https://doi.org/10.30673/sja.86320>.
- Honko, Lauri. 1988. Perinnelajiteoria. *Sananjalka* 30: 99–123. <https://doi.org/10.30673/sja.86507>.
- Hägman, Kai. 1994. *Perheen vuosisata: perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia tutkimuksia 179. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Ilomäki, Henni. 1982. Syntykertomukset. Teoksessa *Kertomusperinne: kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta*, toimittaneet Irma-Riitta Järvinen ja Seppo Knuutila. Tietolipas 90. 126–140. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Issakainen, Touko. 2005. Vahingoittava kehuminen, korjaava loukkaaminen. Teoksessa *Kansanetiikka: käsityksiä hyvästä ja pahasta*, toimittaneet Pekka Laaksonen, Seppo Knuutila ja Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 84. 104–121. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Jauhiainen, Marjatta. 1982. Uskomustarinat. Teoksessa *Kertomusperinne: kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta*, toimittaneet Irma-Riitta Järvinen ja Seppo Knuutila. Tietolipas 90. 56–84. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jauhiainen, Marjatta. 1999. *Suomalaiset uskomustarinat. Tyypit ja motiivit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 731. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. (Tarkistettu ja laajennettu laitos Lauri Simonsuuren teoksesta *Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mytischen Sagen*. (FF Communications No. 182. Helsinki 1961.)
- Karhu, Aila. 1985. *Kissa suomalaisessa kansanperinteessä*. Folkloristiikan proseminariesitelmä. SEM 818, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkisto, TKU-kokoelmat. Turku: Turun yliopisto.
- Klemettinen, Pasi. 1997. *Mellastavat pirut. Tutkimus kansanomaisista paholais- ja noituuskäsityksistä Karjalan kannaksen ja Laatokan Karjalan tarinaperinteessä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Knuutila, Seppo. 2010. Tutkimusaineistojen muodostaminen. Teoksessa *Vaeltavat metodit*, toimittaneet Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma ja Sinikka Vakimo. Kultaneito VIII. 19–42. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Koski, Kaarina. 2004. Monitulkintaisen aineiston ongelmia. Huomioita uskomustarinoiden luokittelusta. Teoksessa *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. toimittanut Tuulikki Kurki. 91–110. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koski, Kaarina. 2011a. *Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koski, Kaarina. 2011b. Uskomusperinne ja kristillinen kasvatus 1800-luvulla. *Kasvatus & aika* 5(4): 9–24. <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68430/29576>.
- Laine, Tuija. 2002. Kirkossa, kaupungissa, kolhoosissa. Suomalaisten aapisten arvoista Agricolasta 1960-luvulle. Teoksessa *ABC: lukeminen esivallan palveluksessa = ABC: läsandet i överhetens tjänst*, toimittanut Inkeri Pitkäranta. 79–134. Helsinki: Suomen kansalliskirjasto.
- Lehtonen, Mikko. 1996. *Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia*. Tampere: Vastapaino.
- Markkola, Pirjo. 2002. *Synti ja siveys: naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nenonen, Marko. 1992. *Noituus, taikuu ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620–1700*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Nikanne, Urpo. 2003. Kieli ja ihminen. *Virittäjä* 107(1): 77–82. <https://journal.fi/virittaja/article/view/40239>.
- Nurmi, Emil. 1988. *Enteet ja merkit Inkerissä*. Folkloristiikan pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto.
- Peltonen, Ulla-Maija. 2004. Kalevalan riemuvuoden kilpakeruu ja hyvän kerääjän käsite. Teoksessa *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*, toimittanut Tuulikki Kurki. 199–217. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pentikäinen, Juha. 1990. *Suomalaisen lähtö: kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pietilä, Antti. 1913. *Siveellisyyskasvatus kodissa*. Kuopio: Sanan valta.
- Pietiläinen, Petri. 2016. *Kissojen maailmanhistoria*. 2. painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Purola, Mari. 2019. *Sopimus pirun kanssa. Piru ja ihminen toimijoina suomalaisissa uskomustarinoissa 1840–1960*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Pöysä, Jyrki & Senni Timonen. 2004. Kuinka ahkerat muurahaiset saivat kasvot? Henkilökohtaisen tiedon paikka arkiston keruuohjeissa. Teoksessa

- Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*, toimittanut Tuulikki Kurki. 218–254. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Raivio, Ilona. 2019. Kesäkissa-ilmio on muuttunut – nyt kissoja jätetään heitteille ympäri vuoden: ”Jäätävää kasvua määrissä”. *Iltä-Sanomat*. 20.08.2019. Viitattu 22.03.2025. <https://www.is.fi/kotimaa/art-2000006209648.html>.
- Rogers, Katharine. 2006. *Cat*. London: Reaktion Books.
- Simonsuuri, Lauri. 1963. Uskomustarinat. Teoksessa *Suomen kirjallisuus 1: kirjoittamaton kirjallisuus*, toimittanut Matti Kuusi. 478–498. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sormunen, Eino. 1936a. *Kukkien puhjetessa: nuorille tytöille*. 4. painos. Helsinki: Suomen evankelisluterilainen pyhäkouluyhdistys.
- Sormunen, Eino. 1936b. *Elämä kutsuu: nuorille pojille*. 3. painos. Helsinki: Suomen evankelisluterilainen pyhäkouluyhdistys.
- Stark, Eija. 2005. Oma apu paras apu. Katsaus maalaisköyhälistön moraalitalouteen. Teoksessa *Kansanetiikka: käsityksiä hyvästä ja pahasta*, toimittaneet Pekka Laaksonen, Seppo Knuutila ja Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 84. 65–83. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Stark, Eija. 2011. *Köyhyyden perintö: tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöistä ja jatkuvuuksista suomalaisissa elämäkertä- ja sananlaskuaineistoissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Stark, Laura. 2005. Taikuus ja kristinusko. Suomalaisen maalaisyhteisön kaksi moraalijärjestelmää 1800-luvulla. Teoksessa *Kansanetiikka: käsityksiä hyvästä ja pahasta*, toimittaneet Pekka Laaksonen, Seppo Knuutila ja Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 84. 84–103. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Takala, Annika. 1976. *Arvokasvatuksen lähtökohtia*. Osaraportit 7–9. Kasvatustieteiden osasto, 17. Joensuu: Joensuun korkeakoulu.
- Talve, Ilmar. 1979. *Suomen kansankulttuuri: historiallisia päälinjoja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Telkänranta, Helena. 2015. *Millaista on olla eläin?* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tillhagen, Carl-Herman. 1982. *Vardagsskrock*. Tukholma: LT.
- Tuomaala, Saara. 2005. Kuuliaiseksi ja ahkeraksi. Lastenkasvatus agraarikulttuurissa. Teoksessa *Kansanetiikka: käsityksiä hyvästä ja pahasta*, toimittaneet Pekka Laaksonen, Seppo Knuutila ja Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 84. 42–56. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.
- Vakimo, Sinikka. 2010. Periaatteista eettiseen toimijuuteen – tutkimusetiikka kulttuuritutkimuksessa. Teoksessa *Vaeltavat metodit*, toimittaneet Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma ja Sinikka Vakimo. Kultaneito VIII. 79–113. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Valk, Ülo. 2001. *The Black Gentleman. Manifestations of the Devil in Estonian Folk Religion*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Virtanen, Leea. 1988. *Nykymagian käsikirja*. Helsinki: Tammi.
- Virtanen, Leea. 1994. *Arjen uskomuksia: punatukkaiset ovat intohimoisia*. Porvoo: WSOY.
- Virtanen, Leea. 1999. *Suomalainen kansanperinne*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.